

**Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních
studií, Katedra oboru studií občanské společnosti**

2009 Praha

**Kulturní aspekty občanské společnosti a organizace občanského
sektoru jako prostor aktivního utváření budoucnosti**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lubomír Volf

Vedoucí práce: Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.Dr.

*„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně
a s použitím literatury uvedené v seznamu literatury.“*

*„Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna
v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní
text.“*

Obsah

Úvod.....	5
1. Aktivní tvůrci svých životů nebo pasivní konzumenti?.....	9
1.1 Odkud občanská společnost přišla, jak je institucionalizována a co nám přináší.....	9
1.2. Kulturní aspekty občanské společnosti.....	19
1.3 I v době nejhorší lze být aktivním aktérem.....	24
1.4 Historický náhled a moderní koncepce občanské společnosti.....	29
1.4.1 <i>Veřejnost</i>	31
1.4.2 <i>Polis – svoboda nebo náboženská diktatura?</i>	32
1.4.2 <i>Středověká společnost a vznik moderní veřejnosti</i>	39
1.4.3 <i>Trh ponechán sám sobě</i>	43
1.4.4 <i>Participativní role občanské společnosti – osud v rukou občanů</i>	47
1.5 Jiný kraj jiný mrav.....	54
1.6 Závěr.....	55
2. Uvěznění v kleci racionality a zakotvení v konzumu.....	58
2.1 Úvod.....	58
2.2 Racionalizace neboli mcdonaldizace sociální.....	59
2.3 Podstata modernity – zisk a individualismus?.....	72
2.3.1 <i>Kult těla</i>	82
2.4 Syntéza – podoba dnešní společnosti.....	84
3. Teoretické vyústění.....	87
Seznam použité literatury a zdrojů.....	94

Abstrakt

Tato práce je kritickým pohledem na dnešní konzumní společnost, jež usiluje především o maximalizaci zisku, na úrovni jednotlivce i systému; zabývá se procesy racionalizace a mcdonaldizace, jež reprezentují fundamentální rysy konzumu moderní společnosti. Práce poukazuje na individualismus a egoismus, který podněcován trhem, vytváří pasivní konzumenty. To vše, jak autor ukazuje, má negativní dopady jak na jednotlivce, tak na společnost jako celek.

Autor se domnívá, že východisko z konzumu a materialismu představuje plnokrevně rozvinutá občanská společnost, která svým důrazem na hodnoty solidarity a sounáležitosti s jinými lidmi omezuje individualismus a procesy ekonomizace a racionalizace. Proto klade důraz na kulturní aspekty občanské společnosti, kterou vidí jako prostor aktivního utváření budoucnosti. To vše vychází z analýzy občanské společnosti v širším historickém kontextu.

Klíčová slova

Demokracie

Konzum

Kultura

Kulturní aspekty občanské společnosti

Lidský potenciál

Mcdonaldizace

Občanská společnost

Občanský sektor

Racionalizace

Solidarita

Úvod

Každý člověk má v genech naprogramován koloběh života, který započal narozením a skončí smrtí. Během svého života se člověk postupně vyvíjí, nikoli pouze biologicky, nýbrž také osobnostně. Osobnost je ovlivňována zejména genetickou výbavou, výchovou, sociálním a kulturním prostředím, různými elementy, které ovlivňují lidskou psychiku, ale i dalšími faktory.

Přesto, že je lidská bytost pasivně formována prostřednictvím vzorců chování, hodnot a institucí kulturního prostředí, v němž žije, může se stát aktivním tvůrcem svého života. Aktivní zapojení do života společnosti je jednou z klíčových hodnot občanské společnosti. Občanská společnost představuje ústřední pojem této práce; je prostorem aktivního utváření budoucnosti, to znamená, že je prostorem, v jehož rámci se člověku nabízí možnost sdružit se s jinými lidmi, a prosazovat s nimi společné zájmy. Sdružování a spolčování umožňuje prosazovat zájmy v oblasti politické, aktivně rozvíjet rozmanité kulturní aktivity, ale také pomáhat druhým. To bude tématem této práce; co občanská společnost je, co umožňuje a čím může být prospěšná.

V dnešní moderní společnosti se lidé spíše stávají pasivními konzumenty než aktivní součástí občanské společnosti. Paradoxem je, že pasivní konzumenti mnohdy kritizují kde co, ale sami pro zlepšení své situace neudělají nic. Mnohokrát jsem byl svědkem rozhovorů lidí, kteří kritizovali politiku vlády. Přitom se nedá říci, že by to byli převážně příznivci pravého, levého či středového spektra politických sil. Naopak, jedni tvrdí, že pravice podporuje pouze podnikatele a nezajímá se o sociálně slabé; druzí jsou zase přesvědčeni, že levicové strany nelze volit z toho důvodu, že pouze utrácují, rozdávají sociální dávky, zadlužují stát a bohatým se snaží co nejvíce zdanit příjmy; že levice vládne neefektivně a nehospodárně. Nakonec se všichni shodují v tom, že politici pouze usilují o moc a peníze, že obyčejní lidé je nezajímají. Toto je typická lidová rétorika.

Je legitimní zabývat se politickým děním a dokonce je to dle mého soudu žádoucí, neboť politika významně ovlivňuje naše životy. Problém však nastává ve chvíli, kdy tito lidé, kteří tak rádi o politice hovoří, nedokáží svá slova převést v činy. Tito občané nejsou ochotni zapojit se aktivně do správy věcí veřejných a dokonce pak nejdu ani k volbám. Takové lidi nazývám „rozumbrady“. „Rozumbradové“ a pasivní konzumenty budou předmětem kritiky této práce. V opozici budou rozvíjeny opačné úvahy o občanech aktivních v organizacích občanského sektoru.

„Rozumbradové“ jsou jedním ze symptomů nemoci, která v dnešní společnosti existuje. Předmětem zkoumání této práce je právě tato nemoc. Podle mého názoru je nutno tuto nemoc pojmenovat, zjistit, jaké jsou její příčiny a především nalézt léky, které ji dokáží vyléčit nebo alespoň zpomalit její průběh.

Tato práce popisuje, co se v dnešní moderní společnosti děje; ukazuje procesy racionalizace a ekonomizace, které mají negativní vliv na jednotlivce i společnost jako celek. Právě pasivní konzumenti jsou produktem dnešní racionalizované společnosti. Mnohé procesy racionalizace, které ve společnosti probíhají, redukuje lidská individua na pouhé roboty vykonávající rutinní činnosti, aniž by užívali rozum. Racionalizace se projevuje v mnoha sférách společnosti. Typická je zejména oblast pracovní. Právě v našich zaměstnáních jsme často nuceni hrát podle pravidel majitelů komerčních společností a jejich „vytřénovaných“ manažerů. Přitom hlavním cílem komerčních společností je maximalizace zisku. To vše má negativní dopady na společnost a může ohrožovat naši budoucnost. Tato práce ukazuje, že pracovní oblast, jenž by měla být zdrojem kreativity a aktivity, což v mnoha případech také je, zároveň v mnoha oblastech často člověka redukuje na robota, který má bezduše a bez přemýšlení vykonává příkazy, jež jsou mu ukládány.

Racionalizace bude v této práci chápána jako proces zavádění takových postupů a pravidel, která redukuje lidské myšlení na minimum. Racionalizace ve svých důsledcích vede k tomu, že je potlačována lidská kreativita, myšlení.

Bude snahou autora prokázat, že takto zavedená společnost může představovat hrozbu pro naši společnou budoucnost. V protikladu bude analyzována občanská společnost, která je naopak prostorem, kde můžeme aktivně utvářet svůj život, jehož kvalita není posuzována mírou bohatství a moci, ale mírou toho, co jsme schopni udělat pro nejen pro sebe, ale i pro druhé. Zároveň mají většinou organizace občanského sektoru na společnost vliv pozitivní či neutrální, málokdy však negativní. Také toto autor bude prokazovat.

Žijeme v době, v níž peníze představují velmi významnou hodnotu. Nepopírám a v této práci nebudu tvrdit, že je možno obejít se bez peněz. Peníze jsou součástí našich životů. Je také pravdou, že čím více peněz máme, tím více si můžeme koupit. Problémem je však skutečnost, že pro mnoho lidí se peníze stávají posedlostí; poměřují kvalitu života právě a pouze penězi. Materialismus ve formě touhy po zisku, zlatých řetízcích, luxusních autech, honosných domech se šíří společností a stává se její podstatou. To vše, jak se později ukáže, má velmi nebezpečné konsekvence.

Nelze se zbavit dojmu, že dnešní společnost je konzumní a kulturně „prázdná“. Právě to je nemoc dnešní společnosti. Výstavby stále nových a nových obchodních a nákupních center nutně evokují otázku, zdali jsou schopny vydělat si na sebe; vždyť jich je tolik. Odpověď zní, ano. Investoři mají samozřejmě vše propočítané a investují právě proto, že se jim to vyplatí a vrátí. Je tedy evidentní, že se snaží pouze uspokojit poptávku lidí po takových zařízeních. Kdo se někdy byl podívat ve velkém nákupním centru, a byl to asi téměř každý z nás, nemohl si nevšimnout proudů lidí, kteří utrácejí peníze a nakupují. Stejně jako peníze také spotřeba se stala naprosto neodmyslitelnou součástí našich životů.

Netvrdím, že racionalizace přináší pouze negativní dopady na jednotlivce či společnost jako celek, ale chci upozornit na její úskalí. Stejně tak ukážu, že trh, který umožňuje jednotlivcům získávat finanční prostředky, které jsou v dnešní době tak důležité pro zajištění jistého standardu životní úrovně každého z nás, může společnost negativně ovlivňovat, upne-li se k zisku a penězům jako k jedinému cíli.

Žijeme v demokratické společnosti, která nám občanům poskytuje svobodu, jednu z nejvyšších lidských hodnot. Máme svobodu rozhodnout se, co uděláme a jak to uděláme. Právě to je předmětem úvah této práce. Můžeme se rozhodnout zvolit si cestu, která povede správným směrem. Právě proto, že žijeme ve svobodné demokratické společnosti, máme možnost stát se „strůjci svého osudu“. Na to bude v této práci kladen důraz. Bude předložena teze, že můžeme buď zůstat pasivními konzumenty a „roboty“, které společnost uzamkla slovy Maxe Webera v *„kleci racionalizace“* (Ritzer, 1996: kap. 2), nebo se můžeme stát aktivními aktéry tím, že se zapojíme do politického a kulturního dění; staneme se tak aktéry, kteří budou spolurozhodovat o budoucnosti svých životů.

Tato práce ukáže, že žijeme v rozličných sociálních sférách, které jsou racionalizovány a kolonizovány ekonomikou. Ukáže se, že procesy racionalizace a ekonomizace přinášejí značná rizika. V souvislosti s těmito procesy prokážu, že existuje možnost, jak se z racionalizovaných sfér společnosti vymanit; jak bojovat proti konzumu a materialismu; jak léčit onu nemoc. Lékem je občanská společnost; je to prostor, kde se lidé mohou svobodně sdružovat a prosazovat své vlastní zájmy. Tato práce umožní uvědomit si, že občanská společnost je prostorem, kde člověk může vzít „osud do svých rukou“ a aktivně utvářet svou vlastní budoucnost.

Hodnota občanské společnosti se spatřuje zejména v tom, že představuje druhou miskou vah vůči státu, resp. vládě. Často se hovoří o „participativní“ roli občanské společnosti. Tento aspekt lze považovat za politickou dimenzi občanské společnosti. Občanská společnost je mimo jiné prostorem, který by měl umožňovat svobodné

zapojování občanů do správy věcí veřejných. Občané mohou prostřednictvím různých sdružení prosazovat své zájmy na místní, regionální, případně i národní úrovni.

Dalším aspektem, na který se v teoretické literatuře často poukazuje, je aspekt sociální. V podstatě jde o to, že nestátní neziskové organizace, jež reprezentují občanskou společnost, jednak umožňují svobodné sdružování za účelem pěstování různorodých zájmů, ale také jsou zdrojem dobročinnosti - poskytují služby veřejnosti, často sociálně znevýhodněným občanům.

Sociální a politická dimenze občanské společnosti tedy v teoretické literatuře převažují a na jejich analýzu se klade důraz. Domnívám se však, že existuje ještě jeden aspekt občanské společnosti, který je velmi významný a je hoděn naší pozornosti. Je to kulturní dimenze občanské společnosti a organizací, které ji představují. Existenci občanské společnosti lze tedy sledovat a analyzovat i z hlediska kulturních kontextů. Kulturní dimenze občanské společnosti je nicméně nerozlučně spjata jak s dimenzí sociální, tak s dimenzí politickou.

Občanská společnost vyznává, prezentuje a v praxi prosazuje určité hodnoty a vytváří specifické vzorce chování. Tyto hodnoty a způsoby chování se pak projevují v jejich aktivitách a službách, jež poskytují. Kulturní aspekty občanské společnosti tedy chápou jako soubor aktivit a služeb organizacemi občanské společnosti poskytovaných, jež jsou odrazem jejich hodnot, vzorců chování a zvyků; je to soubor sdílených a předávaných významů. Jak bude níže podrobněji popsáno, svoboda, aktivní zapojení a solidarita představují fundamentální hodnoty občanské společnosti. Solidarita bude chápána jako porozumění pro jednotlivce nebo celek, soudržnost; přijetí zodpovědnosti za společnost a její jednotlivé členy.

Cílem této práce je tedy poukázat na kulturní aspekty občanské společnosti. Autor si klade za cíl analyzovat občanskou společnost a organizace občanského sektoru v kontextu sociologické teorie racionalizace, v kontextu modernity, konzumu a hodnot moderní společnosti.

V rámci této práce si autor stanovuje následující premisy. Občanská společnost může být lékem na nemoc konzumu a materialismu; představuje reálný prostředek úniku z racionalizovaných sfér dnešní moderní společnosti; umožňuje nám občanům vzít osud do svých rukou a rozhodovat aktivně o naší vlastní budoucnosti.

Cílem první části této práce je uspořádat v historickém kontextu klíčové koncepce spjaté s občanskou společností; ukázat, proč je občanská společnost pro nás občany tak

důležitá; poukázat ovšem také na její nedostatky. To vše bude sledováno za účelem vytvoření takové definice občanské společnosti, která podpoří výše stanové tři premisy.

Co je podstatou občanské společnosti? Z jakých komponentů je složena? V neposlední řadě, co nám občanům umožňuje? Nebo snad s větším entusiasmem položeno: jaké hodnoty nám přináší? To vše bude sledováno v historickém kontextu, který je pro pochopení pojmu občanské společnosti zásadní, neboť nám umožní vidět i jiné sociální útvary, jež lidstvo během svého historického vývoje používalo a obývalo.

Druhá část představuje kritický pohled na dnešní společnost. Vychází ze sociologických teorií racionalizace a modernizace. Kritické zhodnocení moderní společnosti je založeno zejména na pracích amerického sociologa George Ritzera a českého sociologa Jana Kellera.

Teoretické vyústění pak potvrdí premisy stanovené v úvodu. Ukáže se, že inteligenční potenciál, který má každý člověk v té či oné míře k dispozici, lze rozvíjet v rámci občanské společnosti, v organizacích občanského sektoru. A právě to představuje možnost úniku z racionalizovaných sfér společnosti a aktivní ovlivňování vlastních životů; zároveň činnosti v organizacích občanského sektoru podněcují kulturu společnosti.

Zejména se ukáže, že občanská společnost poskytuje nejen možnost, ale přímo výsadu, je-li plnokrevně rozvinuta, spolupodílet se na utváření budoucnosti. Zralá občanská společnost totiž umožňuje ovlivňovat politiku a polická rozhodování, rozvíjet solidaritu a pomoc vůči druhým, podněcovat kulturní aktivity, a tak spoluvytvářet budoucnost. To vše má na společnost převážně pozitivní dopad. Ve svém důsledku totiž občanská společnost omezuje posedlost konzumem.

1. Aktivní tvůrci svých životů nebo pasivní konzumenti?

1.1 Odkud občanská společnost přišla, jak je institucionalizována a co nám přináší

„Člověk je člověku vlkem“ (Hobbes in Popper, 1998: 190). Člověk je každému člověku potenciálním nepřítelem. Proto potřebujeme patriarchální stát. Jedinec může žít ve společnosti v bezpečí pouze tehdy, pokud mu jej zajistí silný stát. Stát je totiž schopen udržovat na uzdě násilí a zločiny. Takto viděl úlohu státu Thomas Hobbes. (Popper, 1998: kap. 10)

Tento paternalismus se ve své extrémní podobě prosadil v zemích, které ovládla marxistická doktrína. Marxismus, první světský myšlenkový světový názor, vzbudil zvláštní ohlas v méně vyvinutých částech světa a nerozvinutých částech Evropy. Politika, ideologie a ekonomika srostly v jednu jedinou hierarchii. Stát, monopolní strana a ekonomičtí ředitelé byli součástí jedné nomenklatury. V těchto zemích neexistovala autonomie společnosti. (Gellner, 1997: 36) Rozhodujícím znakem tohoto systému byla kontrola všech aspektů sociálního života monopolní stranou. Proto bývá tento politický systém označován jako komunismus. Právě v zemích, kde vládnul komunismus, se prosadila myšlenka silného státu.

Historie však ukázala, že myšlenka silného státu, který o celou společnost „pečuje“, není správná. Stát po svém boku potřebuje občanskou společnost, jinak je odsouzen k zániku. Komunismus se postupně zhroutil. Katastrofální ekonomické výsledky Sovětského svazu byly jednou z klíčových příčin. To vyvolalo lavinový efekt. Po celé střední Evropě začala probíhat revoluce s cílem nastolit demokracii a obnovit občanskou společnost.

Právě v této době, v osmdesátých a devadesátých letech 20. století, byl znovu objeven pojem občanské společnosti. V zemích střední a východní Evropy došlo k významným společensko-politickým změnám, které vyústily v přechod od komunismu ke svobodné demokratické společnosti. Pád Berlínské zdi následovaly další události, které nakonec znamenaly zrušení komunistických režimů v této části světa. Intelektuálové na Západě si právě v souvislosti s přechodem zemí východní a střední Evropy ke svobodné občanské společnosti uvědomili, co sami mají, aniž by si toho byli dříve vědomi. Termín občanské společnosti vyjadřuje takové uspořádání společnosti, které marxismus potlačoval. Pojem občanské společnosti se stal jakousi kontra-vizí státu. A tak došlo k distinkci státu a občanské společnosti. Od teď se občanská společnost měla postavit po bok státu a občané se měli spolupodílet na správě věcí veřejných.

Samozřejmě nešlo jen o to, že v době reálného socialismu byla pocíťována absence pojmu občanské společnosti; že lidem stav vyjádřený tímto pojmem velmi chyběl a toužili po něm. Tento stav se stal rovněž politicky přitažlivým. (Gellner, 1997) Je totiž velmi blízko spjat se svobodnou liberální společností, která je běžným uspořádáním ve většině států Severoatlantické civilizace.

Pojem občanské společnosti vymezují a definují různí autoři rozdílně. Například podle Ernesta Gellnera je občanská společnost „*hroznem sdružení a institucí, které jsou dost silné, aby zabránily tyranii, ale do kterých je nicméně možno svobodně vstoupit a zase*

je opustit, nejsou vnuceny narozením či udržovány nějakým děsivým rituálem“. (Gellner, 1997: 91) Michael Walzer popisuje občanskou společnost jako prostor svobodného spolčování a sítí rozmanitých vztahů, které tento prostor vyplňují; tyto vztahy mohou mít například náboženský, zájmový, ideologický či pracovní charakter.

Občanskou společnost vytvářejí rovněž rodinné či sousedské vazby. Takové vazby nejsou institucionalizovány, ale přesto mohou ve společnosti plnit funkce, které jsou pro nás občany prospěšné. Pokud se lidé z blízkého sousedství, kterým vadí, že přes jejich pozemky povede dálnice, sejdou a domluví se na svém společném postupu, mohou proti stavbě dálnice protestovat, a tak vyvíjet nátlak na vládu, aby své záměry změnila.

Občanská společnost je základem pro rozvoj občanského sektoru. Pojem občanský sektor se používá pro vymezení prostoru odlišného od sektoru veřejného (stát) a sektoru tržního (komerční subjekty). Občanský sektor představuje institucionální vyjádření občanské společnosti. Terminologie je nicméně velmi pestrá. V synonymním významu se používají pojmy jako neziskový sektor nebo sociální ekonomika, byť mají trochu odlišné konotace.

Na konci druhého tisíciletí se začalo mluvit o zvýšeném sdružování občanů. (Dohnalová, 2006) Lidé reagují na různorodé problémy, kterým dnes lidstvo čelí. Mezi nejpálčivější z nich patří znečišťování přírody, zvýšení migrace, nezaměstnanost a mnohé další. Důsledky, které tyto problémy přináší, mají negativní dopad na celou společnost.

Politici, kteří vládou, některé problémy ignorují (jako je například ochrana životního prostředí a vůbec zásahy lidí do přírody) a jiné neumí řešit. Proto se lidé začali sdružovat, neboť mnoho z nich má zájem tyto problémy řešit. Je to jakási lidský přirozený sklon k solidaritě a ochraně bližních. Důvody spolčování lze nalézt také v rovině politické. Lidé tímto, jak tvrdí Marie Dohnalová, vyjadřují občanské postoje.

Občanství je možno definovat jako morální závazek jedince vůči zájmům společenství, v němž žije. Tento závazek vede lidi k tomu, aby udělali něco pro druhé. (Potůček, 1997)

Tedy na jednu stranu žijeme ve světě konzumu. Pro mnoho lidí žijících v západní občanské společnosti jsou na prvním místě materiální potřeby. Automobil je charakteristickým představitelem materiální potřeby. Nejen na Západě, ale i v jiných oblastech světa roste počet automobilů. Automobil se stal samozřejmým prostředkem dopravy. Dnes si lze stěží představit, že by člověk šel do práce pěšky nebo jel na kole. Automobil samozřejmě přináší výhodu rychlé přepravy z jednoho místa na druhé, což v dnešním mobilním světě bývá nezbytné, ale na druhé straně výfukové plyny výrazně

znečišťují životní prostředí. To bohužel mnoho lidí ignoruje. Organizace občanské společnosti zabývající se ekologií jsou prospěšné v tom smyslu, že právě na tyto a jiné problémy související s ničením planety poukazují, a zejména se je snaží řešit.

Do konzumní společnosti proniknul fenomén, který americký sociolog George Ritzer nazývá mcdonaldizací společnosti. Mcdonaldizace, jež je vyvrcholením racionalizačního procesu, jak bude později prokázáno, je v této práci pojímána jako proces redukování lidského myšlení na minimum, jež má mimo jiné konsekvence v tom, že se z nás stávají pasivní konzumenti, kteří odmítají převzít osud do svých rukou.

Pasivní konzumenti jsou tedy produktem mcdonaldizovaného systému. McDonald představuje nesmírně úspěšný podnikatelský model, který později převzalo mnoho jiných podniků i odvětví, jež ovlivnil způsob života milionů lidí na celém světě; stal se jedním z nejvlivnějších výtvorů Ameriky dvacátého století. McDonald se stal globálním fenoménem, rychloobslužné restaurace se prosadily po celém světě. Vliv mcdonaldizace se týká velkého okruhu podniků a doslova celého způsobu života v rozsáhlé části světa. (Ritzer, 1996: kap. 1)

Podstatou kritiky dnešní společnosti však není primárně kritika McDonalda či sféry rychloobslužných restaurací. McDonald zde spíše slouží jako hlavní příklad procesu nazývaného mcdonaldizace, což je proces, při kterém principy rychloobslužných restaurací ovládají stále více sektorů společnosti. (Ritzer, 1996: kap. 1)

Na druhou stranu se ve společnosti prosazují tendence k solidaritě, k vyjadřování občanských postojů. Altruismus se prosazuje v podobě různorodých sdružení a společností, jejichž posláním je pomáhat druhým. Solidarita a pomoc druhým jsou jedny ze základních hodnot občanské společnosti. Hodnoty solidarity a pomoci druhých se zrcadlí v aktivitách a službách, které organizace občanského sektoru poskytují. V tom spočívají kulturní aspekty občanské společnosti. Velmi často jsou adresátem pomoci a podpory ti nejpotřebnější a nezranitelnější občané.

Lidé se sdružovali odjakživa, spolčování a sdružování má své tradice, jež mají svůj původ až v antice. Vždyť člověk je bytost sociální, potřebuje komunikovat s druhými, navazovat s nimi uspokojivé interpersonální vztahy.

Dnešní moderní společnost se však od těch dřívějších, kde vznikaly různé komunity přirozeně, liší. Vytvořily se národní státy, jejichž vlády vládou obyvatelstvu žijícím na ohraničeném území. Vše ve společnosti se institucionalizuje. Stát reguluje některé vztahy právními normami. A tak i sdružování a zakládání spolků musí být institucionálně ukotveno a regulováno právními normami, neboť s morálkou bychom asi nevystačili.

Občanský sektor má dva základní aspekty. Prvním aspektem je již zmiňovaný legislativní rámec vytvářející podmínky pro vznik a existenci organizací občanského sektoru. Druhým aspektem jsou pak samotní sociální aktéři, kteří se svobodně sdružují v mezích zákona. (Potůček, 1997)

Sociální aktéři svobodně rozhodují o svém životě. Sami si volí svou vlastní cestu. Většinou jsou to lidé, kteří vyznávají určité hodnoty; tyto hodnoty chtějí prosazovat společně s jinými lidmi, protože vědí, že sami toho zmůžou velmi málo. Jedním z hlavních důvodů sdružování lidí, zvláště institucionalizovaných forem, je vědění, že pouze větší masa je schopna něco prosadit. Proto se sdružují lidé se stejnými či podobnými zájmy; chtějí si být vzájemně prospěšní.

Člověk, který chce například ochraňovat životní prostředí, stěží sám přesvědčí vládu, aby přijala to či ono opatření, které dle jeho názoru přispěje k řešení daného problému. Pokud se ale vytvoří občanské sdružení, jehož posláním je starat se o naši „planetu“, a přesvědčit také politiky, aby pro to něco udělali, může prostřednictvím médií a tlaku, který tak vytvoří, skutečně donutit mocné ke konkrétním krokům.

Všechny možnosti, jak prosazovat své zájmy či hodnoty, pramení z toho, že žijeme v demokratické svobodné společnosti. Svoboda je nezbytnou podmínkou pro rozvoj plnokrevné občanské společnosti.

Lidé žijící v zemích, které prošly dlouhým obdobím totality, jsou si toho vědomi mnohem zřetelněji, protože jim svoboda chyběla. Naopak někteří intelektuálové na Západě si uvědomili, že žijí v občanské společnosti teprve v souvislosti s pádem železné opony. (Walzer, 1998: 7n)

Občanská společnost zejména podporuje svobodu, z toho vyplývající aktivní zapojení do kulturního a politického dění a v neposlední řadě solidaritu. Občanská společnost vyznává hodnoty, které jsou opakem individualismu a egoismu, jež se v dnešní moderní společnosti prosazují.

Ve svobodné společnosti v podstatě existují dva typy organizací občanského sektoru ve vztahu k poslání. Prvním typem organizace je organizace, jejímž posláním je starat se výhradně o potřeby a zájmy svých členů. Pak mluvíme o vzájemné prospěšnosti. Posláním druhého typu organizace je pomáhat druhým, prosazovat a uspokojovat veřejné zájmy. Velmi často je pomoc orientována na znevýhodněné skupiny obyvatel, jak již bylo řešeno. Posláním těchto organizací je veřejná prospěšnost.

Organizace druhého typu tedy oproti individualismu staví kolektivní snahu pomáhat druhým, starat se o jiné, kteří potřebují pomoci. Například starší nesoběstační lidé

potřebují nejen asistenci při vykonání běžných úkonů každodenního života, ale i mentální podporu. Ta je důležitá z toho důvodu, že seniory dnešní moderní společnost vytlačila na okraj, kde zůstali izolováni. Dříve přitom starší lidé požívali velkého respektu a úcty díky svým zkušenostem a moudrosti. Vytváří se tak specifická kultura občanské společnosti, která se projevuje v hodnotách a vzorcích chování, které se v praxi prosazují. Mezi lidmi se vytváří důvěra, což vede k novým vazbám a vztahům, které působí proti individualismu a egoistickým zájmům jednotlivců.

Existují různá vymezení organizací občanského sektoru. Právní forma představuje jednu ze základních kritérií, podle nichž jsou či nejsou různé právní subjekty zahrnovány do občanského sektoru. Protože je Česká republika členem Evropské unie, má význam srovnávat organizace občanského sektoru mezi jednotlivými zeměmi EU. Právní formy organizací občanského sektoru jsou po celé Evropě rozmanité a liší se stát od státu. Některé právní formy však existují ve většině zemí. Například nadace a družstva jsou velmi rozšířená po celé Evropě.

V České republice se obecně přisuzuje statut organizací občanského sektoru následujícím právním subjektům: občanská sdružení (včetně odborů a politických stran), církve a náboženské společnosti a jejich účelová zařízení, nadace a nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, profesní komory, zájmová sdružení právnických osob (zřízená k neziskovým účelům), družstva (zřízená k neziskovým účelům). (Potůček, 1997)

Legislativní úprava podmínek vzniku a fungování organizací občanského sektoru je naprosto zásadní a představuje jeden ze zdrojů občanského sektoru. Právní rámec ukazuje v rovině teoretické, jakou úlohu ve společnosti mají nestátní neziskové organizace zastávat. Právě zákony nám v teoretické rovině mohou objasnit smysl sdružování a zakládání neziskových organizací.

V České republice existuje několik právních forem nestátních neziskových organizací, jak bylo zmíněno výše. Nadace a nadační fondy jsou zakládány nikoli proto, aby dosahovaly zisku jako je tomu u tržních společností. Jejich cílem je dosahování obecně prospěšného účelu, jímž je například rozvoj duchovních hodnot, ochrana přírodního prostředí a kulturních památek, rozvoj vědy a vzdělání apod. Obecně prospěšné společnosti mohou na rozdíl od nadací, které rozdělují nadační příspěvky, poskytovat obecně prospěšné služby veřejnosti. Podmínkou, kterou stanovuje zákon, je, že obecně prospěšné služby musí být stanoveny předem a pro všechny uživatele za stejných podmínek. Zisk obecně prospěšné společnosti nesmí být rozdělen mezi zakladatele, členy jejich orgánů

nebo zaměstnance. Naopak musí být použit na cíle, pro které byla obecně prospěšná společnost založena.

Z výše popsaného vyplývá, že v České republice reprezentují nadace, nadační fondy a obecně prospěšné společnosti nestátní neziskové organizace, které jsou založeny s cílem prospívat druhým, veřejnosti, konkrétním cílovým skupinám, potřebným. Naopak občanská sdružení - spolky, kluby, asociace atd. - jsou zakládána často za účelem vzájemné prospěšnosti, i když veřejná prospěšnost není vyloučena.

Ani cílem občanských sdružení není vytváření zisku. Tím se zásadně liší, stejně jako nadace, nadační fondy a obecně prospěšné společnosti, od komerčních subjektů. Cíle své činnosti si stanovuje každé občanské sdružení. Zákon nestanovuje obecně prospěšný účel, pro který by mělo být to či ono občanské sdružení založeno - na rozdíl od nadací, nadačních fondů a obecně prospěšných společností. Zákon č. 83/1990 o sdružování občanů pouze stanoví, že cíle spolkové činnosti musí být uvedeny ve stanovách jako jedna z obligatorních náležitostí.

Účelem založení, vzniku a účelem činnosti občanských sdružení není podnikání, nýbrž činnost jiná. Touto „jinou činností“ je různorodá společná zájmová činnost, a to zájmová činnost spolková. Podstatné je to, že účel spolku je společný všem členům. (Telec, 1998)

Může se jednat o pěstování jakýchkoli aktivit, které členy občanského sdružení zajímají, baví a chtějí je provozovat ve větším počtu.

Spolková činnost je činností zájmovou. Účelem spolků je vzájemné uspokojování rozličných a často různorodých lidských zájmů spolčených osob v dobrovolném společenství se stejnými nebo podobnými zájmy. Spolková činnost je většinou založena na zájmech nemajetkových, povahy ideální – např. kulturní. (Telec, 1998)

Organizace občanského sektoru existují v nejrůznějších sférách společnosti. Velmi často působí v oblasti sociální péče, zdravotnictví, v kultuře a vzdělávání. Dalšími oblastmi jsou tělovýchova a sport, ochrana lidských práv, náboženství, politika. Nestátní neziskové organizace se sdružují za účelem specifických zájmů, a tak vznikají a existují spolky zahrádkářů, chovatelů, rybářů, filatelistů či myslivců. Sdružují se také různé sociální skupiny, jako jsou děti, ženy, studenti, zdravotně postižené osoby, homosexuálové atd.

Občanský sektor většinou poskytuje služby v oblastech, které mají pozitivní dopad na společnost. V oblasti sociální péče a zdravotnictví je posláním neziskových organizací pomáhat druhým. Zdravotní služby mají samozřejmě za cíl navracet lidem zdraví. Sociální služby jsou zaměřeny na potřebné lidi; tím je podporován rovný přístup ke všem lidem,

neboť mnoho lidí potřebuje podporu a pomoc, ať už hmotnou, finanční či „duchovní“. Služby v oblasti vzdělávání mají za cíl vzdělávat člověka, a tak ho lépe připravovat na pracovní i soukromý život. Podpora vzdělávání napomáhá lidem získat kvalifikaci pro lepší uplatnění na trhu práce, což má opět pozitivní dopad na společnost. Organizace zabývající se ochranou životního prostředí se snaží chránit planetu před negativními dopady většinové společnosti, a tak přírodu uchovat i pro budoucí generace.

Přesto, že mnoho sdružení má za cíl pouze vzájemnou prospěšnost, jako jsou například zahrádkáři, rybáři či myslivci, i tyto aktivity mají na společnost pozitivní dopad. Jsou to aktivity, které vždy podporují řád a respekt vůči něčemu, ať už jsou to ryby, zvěř nebo půda. Navíc podporují aktivitu, aby člověk nebyl pouze pasivním konzumentem, jehož jediným cílem je zisk.

V literatuře se zdůrazňuje, že organizace občanského sektoru mají určité vlastnosti, kterými se odlišují od státu a trhu, a proto tak vytvářejí třetí sektor, nezávislý na sektoru tržním soukromém a sektoru veřejném. Takových definic existuje více, neboť problematika zkoumání občanského sektoru má již svou vědeckou tradici. Často se používá tzv. strukturálně-operacionální definice podle L. Salomona a Anheiera. Podle této občanský sektor tvoří organizace, které jsou institucionalizované – tj. jsou formálně ustaveny; soukromé – tzn., že jsou institucionálně oddělené od státní správy; neziskové – tj. nerozdělují případný zisk; samosprávné - disponují vnitřní strukturou se stanovením řídicích a kontrolních kompetencí; dobrovolné - tzn. užívající v jistém rozumném stupni dobrovolnou účast na svých činnostech, a to buď výkonem vlastních činností, nebo řízením jejich záležitostí. (Dohnalová, 2006)

O občanském sektoru se tvrdí, že by měl ve společnosti zastávat tři základní funkce. Za prvé, umožňuje lidem svobodně realizovat činnosti, o něž projevují zájem. Druhou funkcí je politická dimenze občanského sektoru. Mnoho sdružení a spolku se angažuje ve věcech veřejných. A nakonec funkce sociální.

Sociální funkce má dvě základní roviny. První rovinou je poskytování specifických služeb cílovým skupinám obyvatel, což je funkce servisní. Druhou rovinu tvoří funkce participativní, jenž představuje možnost pro jedince uspokojovat své sociální potřeby tím, že vstupuje do interakcí s jinými lidmi, aktivně se podílí na činnosti dané organizace, ovlivňuje ji a rozvíjí svůj vlastní lidský potenciál.

Funkce politická se stala v poslední době velmi aktuálním ale současně ožehavým tématem. Důležité je to, že nestátní neziskové organizace působí v roli požadavků občanů.

Prostřednictvím organizací občanského sektoru se lidé mohou zapojovat do politiky častěji než jednou za čtyři roky v rámci volby zastupitelů. (Potůček, 1997)

Názory na politickou funkci nestátních neziskových organizací se různí. Například Martin Potůček je zastáncem rozvoje občanského sektoru. Domnívá, že plnokrevné rozvinutí občanského sektoru činí demokracii odolnější tím, že nabízí i další možnosti pro artikulaci občanského názoru a uplatnění občanského činu. Naopak někteří liberálové (např. prezident Václav Klaus) se domnívají, že občanská společnost představuje ohrožení svobodného fungování tržního hospodářství; zastávají názor, že trh disponuje samoregulačními mechanismy, které jsou zárukou svobody a autonomie jednotlivce a považují jakékoli intervence do tržních procesů jako nežádoucí. Tím implicitně říkají, že ani občanská sdružení a spolky nemají zasahovat do tržního mechanismu, neboť tak mohou činit tím, že přesvědčí vládu, aby sáhla k tomu či jinému opatření; tímto opatřením pak může být konkrétní zásah do ekonomiky, například s cílem snížit aktuální negativní ekonomické dopady na určité skupiny obyvatel.

Podle mého názoru však nelze ponechat trh trhu samotnému. V této práci se pokusím prokázat, že je nutno kompenzovat tržní nerovnosti, které tržní ekonomika způsobuje. „Solidarita“ je pojem, se kterým se bude v této práci hodně pracovat. Je to pojem, který nemají liberálové rádi, neboť F. A. Hayek například tvrdí, že je to instinkt, který lidstvo zdědilo z kmenové společnosti. Dle jeho názoru solidarita, která malému společností prospívala, je v dnešní společnosti naopak brzdou svobodného rozvoje trhu.

Tento názor nemohu přijmout, neboť solidarita podněcuje snahu o pomoc druhým. Pokud solidaritu odstraníme, ocitneme se ve státě, který, jak bylo poznamenáno výše, Thomas Hobbes popisuje jako stav, kdy „člověk je člověku vlkem“ (str. 10). Nebudeme-li se starat, jaké jsou důsledky tržních procesů, stanou se z nás dravci a jejich oběti.

Bohužel nedostatek solidarity v dnešní společnosti odpovídá její materiální a racionalizované podstatě. Pasivní konzument nemá důvod starat se o to, jak se daří ostatním lidem. Jemu stačí zajít do hospody a zkritizovat politiku nebo si koupit nějaký materiální statek. Jako egoista a individualista se stará pouze o své záležitosti a zájmy. Když má navíc hodně peněz může si koupit všechny ty věci, které si nemohou koupit ti ostatní, co mu je budou závidět. Ovšem pokud se bude člověk starat pouze sám o sebe, začnou narůstat různé sociální problémy. Když ponecháme potřebné bez pomoci, budou žít na okraji společnosti. Začne narůstat kriminalita, protože se budou snažit uspokojit své základní biologické potřeby jakýmikoli způsoby. Bude narůstat potenciál pro vznik sociálních hnutí, neboť všichni lidé se nebudou chtít smířit se svým osudem. Lidé budou

hájit pouze své zájmy a zavládne anarchie. Nastane stav, kdy člověk bude člověku vlkem. Navíc, je nemorální starat se pouze o sebe a ignorovat utrpení ostatních. To je samozřejmě predikce, která by nutně nemusela být naplněna, nicméně se domnívám, že takové nebezpečí hrozí, bude-li se starat každý člověk pouze sám o sebe, a úplně se ze společnosti vytratí solidarita.

Dnešní konzum a materialismus je spjat s individualismem a egoismem, který žene člověka pouze za vlastním profitem, ať už finančním či materiálním, bez ohledu na druhé.

A tak podle mého názoru stát a organizace občanské společnosti, které jsou mimochodem bytostně závislé na jeho podpoře, mohou vyrovnávat tržní nerovnosti a prosazovat solidaritu ve společnosti, a tak překonávat individualismus a egoismus pasivních konzumentů dnešní moderní společnosti.

Dílčí shrnutí

Pojem občanské společnosti se zrodil v době velkých společenských změn, které probíhaly v osmdesátých a devadesátých letech 20. století v regionech východní a střední Evropy. Přejít z komunistických režimů k svobodné občanské demokratické společnosti byl reflektován intelektuály na Západě. Občanská společnost na Západě existovala již v době, kdy ve východní a střední Evropě existovala nesvoboda, avšak západní intelektuálové si toho nebyli zcela vědomi a reflexe přišla právě v souvislosti s těmito velkými společenskými změnami.

V teoretické rovině lze říci, že vznik občanské společnosti, který má svůj historický vývoj, jak se ukáže, je spjat s lidskou snahou aktivně se podílet na běhu společnosti. Občanská společnost se zrodila ve chvíli, kdy se člověk rozhodnul, že spolu s jinými bude činit to či ono, ať už v zájmu solidarity, zájmu o konkrétní aktivity nebo v souvislosti se snahou ovlivnit politická rozhodnutí. Předpokladem ovšem bylo, že má svobodu takové rozhodnutí učinit.

Pojem občanské společnosti je spjat s občanským sektorem. Občanský sektor je institucionálním vyjádřením občanské společnosti; je to sektor, který existuje nezávisle vedle sektoru veřejného a sektoru tržního. V občanském sektoru jsou zakládány organizace, které prosazují a hájí hodnoty a zájmy občanské společnosti.

Organizace občanského sektoru existují v mnoha rozmanitých oblastech života společnosti. Jsou zakládány tam, kde vznikají nové problémy, které není schopen řešit stát; tam, kde lidé sdílejí společné zájmy; tam, kde je nutno spojit síly více lidí, aby bylo možno realizovat nějaký záměr či cíl. Aktivity, jimiž se subjekty občanského sektoru zabývají, jak

bylo výše ukázáno, mají většinou pozitivní vliv na společnost. Pasivní konzumenty přivádějí k aktivitě, byť alespoň v podobě pěstování různorodých zájmů a koníčků. Vytvářejí vztahy důvěry mezi lidmi, což zlepšuje kvalitu života. To rovněž přináší jistotu a bezpečí, které člověk potřebuje, neboť ví, že se může obrátit s prosbou o pomoc na někoho jiného.

Jak vyplývá z analýzy cílů, účelu a poslání organizací občanského sektoru, jejich podstata je zásadně odlišná od komerčních subjektů a veřejných institucí. Zatímco komerční subjekty jak ukázu v druhé části, usilují o maximalizaci zisku často bez ohledu na negativní dopady, které tím působí, nestátní neziskové organizace nemají za cíl vytvářet zisk. Rozvíjejí solidaritu, vztahy důvěry mezi lidmi a podněcují kulturu jako takovou.

Do občanských sdružení a spolků se zapojují aktivní lidé, kteří chtějí rozvíjet svůj potenciál; mají konkrétní zájmy, které chtějí rozvíjet. Opakem jsou pasivní konzumenti, jejichž cílem je spotřeba a honba za penězi, lidé, jejichž hlavní aktivity tvoří vydělávání, nakupování, večerní sledování seriálů v televizi.

Na rozdíl od komerčních subjektů, které usilují o dosahování zisku, čímž uspokojují své akcionáře a vlastníky, organizace občanského sektoru se mimo jiné snaží pomáhat druhým. Takto svým způsobem vyrovnávají a kompenzují tržní nerovnosti, které právě způsobují ony komerční subjekty, které se v lepším případě starají pouze o své zaměstnance, ale spíše se nestarají o nikoho. Přestože se například v České republice zvyšuje povědomí o společenské odpovědnosti firem, a některé z nich se ho i snaží implementovat do praxe, představuje právě nezájem komerčních subjektů o lidi kolem sebe, nebezpečí, která jsem popsal výše.

Konzumní společnost je spjata s individualismem a egoismem jedinců, kteří touží po zisku a materiálních statcích. Později ukázu, že tento egoismus vyplývá přímo z principů tržního hospodářství tak, jak je prezentují někteří liberálové (např. F. A. Hayek). Občanská společnost, resp. lidé, kteří v různých organizacích občanského sektoru působí, překonávají egoismus důrazem na solidární kolektivismus, sounáležitost s druhými, na důvěru.

1.2. Kulturní aspekty občanské společnosti

Moderní západní společnost, neboť tou se zde zabývám, zabředla do pasti racionalizace. Před hrozbou racionalizace varoval už Max Weber a navázal na něj George Ritzer, který ji v moderním pojetí nazývá mcdonaldizací.

Sdílím obavy, že racionalizace proniká do stále více sfér sociálního života, a může tak v budoucnu orientovat naši společnost směrem pouze k efektivitě, ziskuchtivosti,

konzumu a materialismu. Racionalizace mimo jiné přetváří kulturu západní společnosti směrem k povrchnosti, nekulturnosti.

Co je vlastně kultura? Existuje mnoho definic pojmu „*kultura*“. Některé pojímají pod tento termín literaturu, umění, hudbu, případně filosofii. Jiné definice kultury jsou mnohem širší a chápou pod tímto pojmem mnoho jiných věcí. V nejširším slova smyslu lze dle mého názoru pojmut pod termín kultura vše, co jedinec během svého vývoje přejímá od společnosti, v níž žije; to, co se předává z generace na generace – ať už jsou to zvyky, instituce, vzorce chování či lidmi vytvořené statky.

Antropolog Clifford Geertz charakterizuje kulturu jako „*sít významů*“, které si jedinci mezi sebou předávají ve společnosti, a dle kterých orientují své chování. (Geertz, 2000)

Anthony Giddens píše, že „*kulturu tvoří hodnoty, k nimž se lidé hlásí, normy, které dodržují, a hmotné statky, které vytvářejí. Hodnoty jsou abstraktní ideály, zatímco normy jsou konkrétní principy či zásady, o kterých se očekává, že se jimi lidé budou řídit*“. (Giddens, 1999, str. 32) Společenské normy se v různých kulturách liší. Například v západní kultuře je společenskou normou, že muž má pouze jednu ženu. Prosazuje se tedy tzv. monogamie. V mnoha jiných kulturách může mít muž žen více.

Kultura, kterou považuji za skutečnou kulturu, jež je opakem dnešní „prázdne“ racionalizované kultury, vychází z určitých hodnot, k nimž se lidé hlásí. Jako velmi inspirativní shledávám v tomto ohledu teorii lidského potenciálu.

V Československu byla v 80. letech 20. století v kontextu sociálních, ekonomických a politických podmínek vypracována koncepce „skrytých potencií člověka“. Podstatou teorie, která byla nazvána teorie lidského potenciálu, je myšlenka, že každému člověku by měla být poskytnuta rovná šance pro rozvoj a uplatnění jeho dispozic. Lidský potenciál byl tedy vymezen jako soubor dispozic a sklonů člověka k činnostem a k existenci ve vztazích, které rozvíjí jak lidské bytostné síly, tak zároveň společnost. (Potůček, 1997)

Podle mého názoru je tato teorie velmi podnětná v tom ohledu, že poukazuje na potenciál, který má každý člověk k dispozici. Samozřejmě, někdo větší jiný menší, ale všichni potenciál myšlení a kreativity máme v sobě. Člověk by měl svůj potenciál rozvíjet, v tom dle mého názoru spočívá podstata lidství a kultury v pravém slova smyslu.

Rozvíjet rozumové schopnosti, tvořit, vytvářet hodnoty, pomáhat druhým, a tak reprodukovat kvalitní interpersonální vztahy – to dělá společnost společností, to rozvíjí kulturu. Je velká škoda, když člověk, který se může podílet na rozvoji společnosti svůj intelektuální potenciál, prohospodaří trávením většiny svého života vyděláváním a

nakupováním. Kreativita a uvažování mohou mít velmi pozitivní vliv na celou společnost. Pokud společnost uvažuje o tom, co dělá, může ovlivňovat to, co dělá. Když si lidé uvědomí negativní dopady konzumu a materialismu, mohou to reflektovat v budoucím jednání. Konzum a materialismus negativně ovlivňuje nejen naši planetu, ale také zdraví lidí. Člověk, který je posedlý touhou po penězích, se snaží stihnout každý den co nejvíce činností, což umožňuje racionalizace, riskuje také své zdraví. Stres a úzkost, kterou honba za penězi a úspěchanost přinášejí, se negativně projevují na zdraví člověka.

Již v úvodu jsem definoval, co chápu kulturními aspekty občanské společnosti. Jedná se o soubor aktivit a služeb poskytovaných organizacemi občanského sektoru, jenž jsou založeny na hodnotách svobody a solidarity a chování směřující k pomoci potřebným. Hodnoty solidarity, důvěry a aktivity jsou sdíleny a reprodukovány občanskou společností.

V každé kultuře existují specifické vzorce jednání, které členové této kultury používají. Musí se s nimi seznámit v rámci socializace, která představuje osvojení si hodnot a norem dané společnosti. Člověk může kulturní vzorce své kultury také odmítnout. V takovém případě se jedná o nekonformní chování, které je společností sankcionováno.

Etnologové tvrdí, že je tolik způsobů, jak se stát člověkem a být člověkem, kolik existuje lidských kultur. Lidství je socio-kulturně proměnlivé. Přesto je možno říci, že člověk má přirozenost; ještě více platí výrok, že člověk buduje svou přirozenost, či jednoduše, že člověk vytváří sám sebe. (Berger, Luckman, 1999: kap. II)

Člověk podléhá vlivům svého okolí, přizpůsobuje se mu právě proto, aby ho společnost, v níž žije, neodsuzovala. Proto není nijak překvapivé, že se lidé, kteří se rodí do společnosti, jež je konzumní, blahorečí luxusní materiální statky a peníze a zpohodlněla díky racionalizaci, přizpůsobují této kultuře. V rámci socializace si osvojují hodnoty svého kulturního prostředí. Někteří jedinci samozřejmě tlaku okolí nepodlehnu a vytvářejí se u nich odlišné tendence, vždyť každý člověk je osobností.

Přesto problematika socializace ukazuje, jak obtížné je pro člověka nepodlehout tlaku vnějších faktorů, nepodlehout konzumním a materiálním tužbám.

Mladý člověk se vyvíjí a dospívá ve vzájemném vztahu se svým kulturním prostředím. Utváří se tak lidská osobnost, která byla ovlivněna nejen genetickou výbavou, ale také výchovou a vztahem s okolím. Genetické předpoklady osobnosti jsou pochopitelně dány už při narození. Ale osobnost, tak, jak je prožívána později, není předem dána.

Lidský organismus je nestabilní, není vybaven instinkty a pudy tak jako zvířata. Člověk se musí naučit v prostředí, v němž žije, přežít. Zvířata k tomu používají své

instinkty a pudy. Člověk si musí osvojit určité typy chování. Sebeutváření člověka je tedy vždy nutně společenskou záležitostí. (Berger, Luckman, 1999: kap. II)

Sociální řád byl vytvořen člověkem, resp. je jím neustále vytvářen. Jinými slovy, lidské chování je regulováno zase pouze člověkem. Vytváříme si sami své prostředí, kulturu, v níž žijeme, ale přesto paradoxně ji neumíme po dlouhé roky ovlivňovat; dokonce nás utváří.

Společenskost člověka je tedy na jednu stranu výhodou v tom, že mu umožňuje přežít. Na druhou stranu přináší problémy, neboť ho již od narození „zaškatulkuje“ do určitého sociálně-kulturního prostředí, které nemůže ovlivnit. Stává se jeho produktem. Proto platí výše uvedené tvrzení, že pasivní konzumenti a „rozumbradové“ jsou produktem dnešní společnosti, jsou vlastně jejím obrazem.

Člověk se však může oprostít od zažitých stereotypů a chovat se jinak. Vše záleží na tom, je-li schopen reflexe svého chování. Pokud ano, pak může své jednání přeorientovat. Znamená to zejména, že se stane aktivním tvůrcem své budoucnosti. Nepodlehnout vnějším tlakům rovněž představuje chovat se kulturně. Ovšem kulturně pak znamená, myslet, dokázat uvědomit si, že je něco špatně, a udělat to jinak. Například chová-li se masa lidí proti mému přesvědčení, tak se nemusím přizpůsobit, ale naopak mohu „jít proti proudu“.

Kulturní aspekty občanské společnosti spočívají právě mimo jiné v tom, že člověk do organizací občanského sektoru vstupuje proto, že chce něco dělat, něco změnit, vykonat či ovlivnit. To z principu věci znamená, že o tom nejprve přemýšlí. Již tím člověk využívá svůj inteligenční potenciál, který má k dispozici.

Součástí lidského prostředí jsou instituce, jež představují nástroje, které má člověk k dispozici, aby mohl lépe koordinovat své jednání a chování. Za instituci se považuje každý obecně praktikovaný způsob jednání sloužící naplnění určité reálné nebo fiktivní potřeby. (Dohnalová, 2004) Instituce přináší člověku ten užitek, že člověk nemusí hledat a vymýšlet optimální formy jednání pro uspokojení každé potřeby. Určitý způsob jednání je institucionalizován, je-li používán v mezilidském styku jako obecně uznávaná forma jednání. To však sebou nese zároveň problémy. Racionalizovaná společnost, jak bude ukázáno, využívá institucí, neboť (zejména v oblasti pracovní) člověka pomáhá redukovat na robota využívajícího svůj rozum pouze minimálně. Člověku, který je zvyklý rutinně vykonávat určité činnosti, se naskýtá díky tomu větší možnost soustředit se na jiné úkony, které vyžadují kreativitu a myšlení a neztrácet čas přemýšlením, co má například dělat, když je nemocný (neboť ví, že má jít k doktorovi nebo si koupit lék). Na druhé straně si ale

člověk může navykat nepoužívat rozum vůbec, neboť z pohodlní; začíná mu vyhovovat, že příliš přemýšlet nemusí, protože si zvyknul - a „zvyk je železná košile“.

Podstatou kultury občanské společnosti je solidarita a pomoc druhým, jak již bylo vícekrát zmíněno. To předpokládá aktivitu, neboť člověk si nejprve musí uvědomit, že je něco špatně, že někteří lidé potřebují pomoci. Poté se rozhodne vstoupit do některé z organizací občanského sektoru, aby spolu s jinými mohl uskutečnit svůj záměr. Ona výše popsaná pasivita, která mnohým lidem může vyhovovat, protože je pohodlná, je v občanské společnosti překonávána aktivitou, která může mimo jiné pramenit ze solidarity. Již v kmenových a rodových společenstvích byla značně rozvinuta solidarita; tyto společnosti byly dokonce na solidaritě založeny. Solidarita a spolupráce vždy charakterizovaly vztahy a sociální vazby v rodinách, komunitách a přátelských skupinách.

Občanská společnost je tedy společností založenou na solidaritě a svobodné a otevřené komunikaci. V občanské společnosti jsou uspokojovány veřejné zájmy a klade se důraz na občanské ctnosti. Vztahy založené na respektu a úctě vůči druhým vytvářejí kulturu slušnosti a zdvořilosti. Vytvářejí se tedy úplně odlišné vztahy a hodnoty, než je tomu ve sféře komerční, potažmo ve sféře soukromé orientované na spotřebu a peníze. Lidé nevstupují do těchto vztahů, aby vydělali peníze, neboť „neziskovost“ je bytostnou podstatou občanské společnosti. Naopak se zde vytvářejí takové vztahy, které zakládají půdu pro vznik důvěry mezi lidmi. Důvěra je pak základem zájmu o druhé a solidarity. S důvěrou je spojován pojem sociálního kapitálu. Sociální kapitál se týká určitých rysů sociálního prostředí, jako jsou sítě vztahů, normy a sociální důvěra, které usnadňují koordinaci a spolupráci k vzájemnému prospěchu.

Sdružení a dobrovolnické organizace zakládají obyčejní lidé, kteří do občanské společnosti vstupují ze svého soukromí. Mohou to být lidé, kteří ve své pracovní činnosti podléhají racionalizačním procesům, jak ukážu později. Někteří z těch, kteří jsou ochotni přizpůsobit se pravidlům hry v zaměstnání, mohou mít potřebu utéci ze sféry racionalizace alespoň ve svém soukromí. Proto vstupují do jiných vztahů, které hledají a nacházejí v organizacích občanské společnosti. Právě proto představuje občanská společnost možnost úniku z racionalizovaných sfér, kterým se mnohdy nelze vyhnout.

Lidé aktivně zainteresovaní na aktivitách svých sdružení a spolků vykonávají nejrozmanitější činnosti ve veřejném zájmu. Právě rozmanitost se považuje za charakteristický rys občanského sektoru.

Na závěr této kapitoly lze tedy shrnout, že kulturní aspekty občanské společnosti se projevují ve třech základních druzích aktivit. Jsou jimi služby poskytované sociálně

potřebným, čímž občanská společnost v praxi realizuje hodnotu solidarity a altruismu, čímž překonává egoismus a individualismus dnešního konzumu. Občanská společnost chápaná z pohledu politické role představuje prostor pro svobodné vyjadřování občanských názorů a zájmů, čímž vytváří možnost pro jedince vzít aktivně osud do svých rukou a podílet se na spoluutváření budoucnosti, čímž překonává pasivitu konzumentů. V neposlední řadě se jedná o vzájemnou prospěšnost, která se projevuje v aktivitách různých spolků, jako jsou zahrádkáři, filatelisté, sportovci, divadelníci a jiná zájmová sdružení. Tyto činnosti jsou projevem aktivity občanů, kteří chtějí rozvíjet svůj inteligenční potenciál na rozdíl od pasivních konzumentů, které zajímá převážně spotřeba a peníze. Tyto tři výše popsané dimenze tvoří kulturní aspekty občanské společnosti, jsou to hodnoty a vzorce chování, které se v jejím rámci prosazují a předávají.

1.3 I v době nejhorší lze být aktivním aktérem

Cíl této podkapitoly je ukázat na význam aktivního zapojení. Disent by měl být příkladem toho, jak důležitá je aktivita. I v nejhorších podmínkách se může stát aktivita nástrojem občanů, kteří chtějí utvářet svou vlastní budoucnost.

Začněme nejprve pohledem do doby totality ve střední a východní Evropě. Po druhé světové válce si vítězné mocnosti rozdělily svou „kořist“. Teritoriální rozčlenění světové politické mapy mělo zásadní význam pro vznik komunistických režimů v zemích střední a východní Evropy. Komunistická strana se stala mocenskou monopolistickou stranou ovládající celý politický systém.

V důsledku principiálního vyprázdnění politiky došlo v době totality k naprostému oddělení sféry privátní od státní - občana od politiky. (Havelka, 1998) Pro totalitu byla charakteristická absence svobodné občanské společnosti. Postoje občanskosti však nebyly, naštěstí, eliminovány zcela. V Československu se vytvořila občanská iniciativa, kterou bylo možno považovat za opozici vůči komunistické státní moci, která rozvíjela občanské postoje a snažila se ovlivňovat občany v boji proti totalitní diktatuře. Co v České republice představoval dissent?

Charta 77, která byla představitelem československého disentu, vznikla jako občanská iniciativa. Jejím hlavním cílem byla obrana lidských práv. Charta měla sledovat případy závažného porušování lidských práv, upozorňovat na ně různými způsoby a hledat možnosti k nápravě.

V rámci Charty vznikly dvě rozdílné frakce, jež usilovaly o nápravu společenských poměrů rozdílnými způsoby a prostředky. Ve vzájemné diskusi se stávají středobodem pojmy „politika“ a „nepolitická politika“.

Tyto dvě frakce uvnitř Charty nazývá Milan Otáhal ve své práci *O nepolitické politice* směrem „realistickým“ a „radikálním“. (Otáhal, 1998: 469) Soudobý představitel disentu Václav Benda pojmenovává zastánce těchto dvou názorových proudů jako „reformisty“ a „radikály“. (Benda, 1990: 45)

V každém případě terminologie není v tomto smyslu nikterak důležitá, klíčové je pojetí boje těchto směrů s komunistickým režimem; a to bylo rozdílné. Přesto se v další části textu přidržím pojmového rozlišení směr „realistický“ a „radikální“, což v žádném případě neznamená, že Václava Havla považuji za radikála v pejorativním smyslu.

Pro vývoj československého disentu po roce 1968 byl velmi důležitý názorový konflikt zástupců dvou zmíněných frakcí. Byli jím členové redakce časopisu *Tvář*. Koncem 60. let reprezentoval směr „radikální“ pozdější první český prezident Václav Havel. Jeho oponent, E. Mandler, reprezentoval proud „realistický“.

Václav Havel prošel vězeňskou zkušeností, která ovlivnila jeho myšlení. Ve vězení se zabýval filosofickými úvahami, které později používal i v boji proti komunistickému režimu a ovlivňoval názorové tendence Charty.

O Havlovi se často mluví jako o protagonistovi nepolitické politiky. Takovou nálepkou mu například dává Milan Otáhal, který Havlovu nepolitickou politiku kritizuje a příklání se na stranu jeho soudobého rivala E. Mandlera.

Do širšího povědomí domácí a především zahraniční veřejnosti se dostal Václav Havel v roce 1975, kdy poslal tehdy generálnímu tajemníkovi ústředního výboru KSČ Gustavu Husákovi dopis, jenž představuje významný počín. Jeho obsahem byla analýza tehdejší společenské situace v Československu.

Václav Havel se domnívá, že se na první pohled podařila konsolidace obyvatelstva; jde však pouze o zdání. Sám Havel píše: „*vnitřně naše společnost nejen vůbec konsolidována není....*“ (Otáhal, 1998: 469). Zdání je vzbuzeno podle Havlova názoru tím, že lidé mají hlavně strach o svou existenci a pouze z pokrytectví vyjadřují svůj kladný postoj k režimu. Lidé se zaměřili na rodinu a přestali se zajímat o veřejné záležitosti (o politiku obecně); upnuli se na materiální stránku svého života. Tento stav Havel kritizuje, neboť v něm spatřuje degeneraci morálky ve společnosti, což dle jeho názoru vede k tomu, co nazval „*krizí lidské identity*.“

E. Mandler upozornil na to, že Havlův předpoklad o klíčové úloze strachu nevystihoval komplikovanou situaci ve společnosti.

Václav Havel ve své analýze soudobé společenské situace postihnul podle Mandlera pouze jednu stránku reality. Milan Otáhal se domnívá, že téměř nevěnoval pozornost objektivní situaci, v níž lidé žili a která významně ovlivňovala jejich postoje. Úloha strachu byla významná v počátcích tzv. normalizace. Lidé se báli, neboť režim v té době používal otevřeně násilných prostředků. Avšak poté, co režim svou mocenskou pozici zkonsolidoval, využíval jako hlavní nástroj manipulace s lidmi tzv. společenskou smlouvu. Na její význam upozornil jiný představitel disentu Milan Šimečka.

Podle Šimečkova názoru se společenská smlouva stala nástrojem udržení stability reálného socialismu. Její podstatou je záruka politické moci poskytovat jisté množství materiálních požitků svým občanům. Právě toto sociální pohodlí, které lidem vyhovovalo a na něž si navykli, je vázalo, podle realistů, k režimu a výčitky svědomí tuto vazbu neoslabovaly. (Otáhal, 1998: 470)

V. Havel je kritizován za to, že složitost tehdejší společenské situace redukoval na analýzu člověka a jeho existenciální vztah k režimu. Dle Mandlerova názoru se nezabýval objektivní politickou skutečností a politickou realitu Československa popsal skoro výlučně nepolitickými pojmy. Proto se Mandler a jeho další kritici domnívali, že tak položil základy tzv. nepolitické politiky.

Za klíčovou pro další směřování českého disentu je považována esej *Moc bezmocných*, kterou napsal v roce 1979 Václav Havel. Tento text poté nasměroval disent k takové činnosti, kterou M. Otáhal považuje za nepolitickou. Disent nebojoval s komunistickým režimem o moc jako tomu bylo například v Polsku nebo Maďarsku, ale vycházel z morálních úvah a snahy o obrodu člověka. *Moc bezmocných* popisuje normalizační systém a podává interpretaci Charty 77 a její koncepci.

Krizi společnosti Havel transformoval do krize jednotlivce. Havel se domníval, že tím, že člověk předstíral lojalitu k režimu, tak vlastně žil ve lži. Východisko z krize „života ve lži“ spatřoval Havel v „životě v pravdě“. (Otáhal, 1998: 470) Václav Havel vycházel z pozice intelektuála, filozofa. Proto je logické, že vyšel z morálně normativního rámce, který chtěl aplikovat na jednotlivce obecně. Havel usiloval o tom, aby člověk otevřel oči a byl pravdivý a upřímný vůči sobě. Aktem pravdomluvnosti vůči sobě samému skutečně dle mého soudu Havel mohl usnadnit každému jedinci, aby se vypořádal s tehdejší situací. Druhou věcí zůstává, že to byla snaha idealistická a neaplikovatelná na všechny obyčejné lidi, ale určená spíše intelektuálům.

S tímto postojem koresponduje to, že východiskem z krize společnosti je podle Havlova názoru existenciální revoluce. Havel svou existenciální revolucí nejen usiloval o obrodu jedince, ale jak z pozdějších prací vyplývá, připravoval tím vlastně člověka na to, aby se dokázal vypořádat s jakoukoli totalitou; aby příště totalitě dokázal předejít ze svého morálního východiska.

Havel vychází z existenciální revoluce, neboť se domnívá, že východiskem z krize je rehabilitace přirozeného světa jako pravého terénu politiky; nadřazuje mravnost politice. Havlovi je vyčítáno, že se vlastně politice vyhýbá, ale dle mého soudu se jí snaží pouze rekonstruovat na mravním podkladu. Pokud by skutečně politici byli mravní, pak by jistě bylo možno označit takovou společnost jako kulturní.

Jiný český sociolog Miloš Havelka zpochybňuje v českých kritikách až příliš samozřejmé odmítání tématu „apolitické politiky“, jež považuje za legitimní filosofické východisko pro analýzu moderní politické sféry. Podle Havelky někdy dochází k nekorektnímu zacházení s problematikou morálky v politice.

Havelka zastává názor, že problém nepolitické politiky je třeba analyzovat v širších historicko-sociologických a historicko-politologických souvislostech procesů modernizace, racionalizace a globalizace soudobého světa, než je u nás obvyklé. Navíc je toto téma rozvíjeno daleko dříve než v reálném socialismu v rámci diskursu disentu. (Havelka, 1998: 455)

Nepolitická politika je spojena již s dobou probouzení českého národa, který „spal“ v rámci Habsburské monarchie. Právě v tomto období dochází v praxi k prosazování nepolitické politiky. To bylo způsobeno dvěma hlavními faktory. Oproti konkurující německé společnosti byla společnost česká zejména velkoselská a maloměšťanská. Německá společnost měla naproti tomu plně rozvinutou měšťanskou vrstvu. Vznikal zde tak rozpor mezi českou společností, která německou buržoazii nepřijala za svou.

Druhým důvodem praktikování nepolitické politiky byl specifický vztah mezi ekonomickou vyspělostí českých zemí a jejich státoprávní bezvýznamností. V 19. století české země zaznamenaly opravdu nevídaný ekonomický vzestup. Nicméně jejich politické postavení bylo bezvýznamné. Češi neměli prakticky žádný podíl v těch politických oblastech, které byly považovány za klíčové, tj. v armádě a v zahraniční politice.

Z těchto důvodů se začal v českých zemích rozvíjet nacionalismus pramenící primárně z rivalitního vztahu mezi českou a německou etnickou skupinou, ale podněcovaný také politickou orientací habsburského mocnářství. Habsburská říše se orientovala na německý prostor, s nímž bezprostředně sousedila, a na německé bohaté elity žijící na jejím území. To

vše utvářelo specifické politické struktury; ty byly nacionalističtější než v západní Evropě. Emancipace zde probíhala na principu jazykovém a historickém, což bylo příčinou latentního protikladu mezi národním a liberálním směřováním. Tento stav vedl mimo jiné ke zřetelné partikularizaci politična, jehož byla nepolitická politika zřetelným výrazem.

Toto první období nepolitické politiky bylo následováno obdobím druhým, za jehož představitele lze považovat T. G. Masaryka. Podstatou Masarykovy koncepce nepolitické politiky je konstruktivní „malá práce pro národ“, v níž jsou integrovány humanita, moralita a pozitivita. Havelka ovšem upozorňuje na skutečnost, že Masarykovy charakteristiky nejsou vždy zcela jednoznačné. (Havelka, 1998: 460)

„Apolitická politika“ a „drobná práce pro národ“ u Masaryka v podstatě znamená specifickou modernizační socializaci Čechů. Jeho cílem je snaha o integraci co největšího počtu jednotlivců do celku národa a zejména zvyšování všeobecné vzdělanosti, vnitřní kultivace lidského ducha.

Později Masaryk pojem nepolitické politiky jakoby opustil a více akcentoval morální dimenzi politiky obecně. (Havelka, 1998:461)

Václav Havel tedy svým pojetím nepolitické politiky navazoval na tradici sahající do doby habsburského mocnářství. Stejně jako Masaryk i Havel usiloval o prosazení morálky do politiky.

Třetí myšlenkový proud (vedle radikalistů a realistů), který by bylo možno označit za „kompromisní“, zastával například Václav Benda; východisko našel v morálním postoji, jež byl vlastní i Václavu Havlovi, ale snažil se navrhnout také realistická opatření v boji proti režimu, čímž stál mezi „realistickým“ a „radikálním“.

Benda chtěl nejen vycházet z mravního postoje, ale učinit jej opět podněcujícím a zajistit jeho trvalé působení. Především chtěl dát morálnímu postoji konkrétní obsah - pozitivní náboj v podobě jasného programu, z něhož bude moci Charta v budoucnu čerpat svou sílu.

Benda se vymezuje jak proti koncepci radikální, tak realistické. Domnívá se, že vstoupit do reálného konfliktu s politickou mocí by bylo sebevražedné. Stejně tak odmítá pokusy dosáhnout kompromisů formou kosmetických reformních úprav. Proto je zastáncem myšlenkového proudu, který označují jako „kompromisní“.

Druhým nástrojem řešení soudobé společenské situace, tj. nápravy poměrů v obci je podle Bendova názoru budování paralelních struktur. Benda se domnívá, že většina struktur majících větší či menší vztah k politickému životu funguje buď zcela nedostatečně,

nebo dokonce škodlivě. Usiloval proto především o vytvoření struktur, které budou suplovat struktury oficiální nebo je alespoň bude možno „zhumanizovat“.

Bendovo kompromisní řešení se, jak patřilo, spíše přiklánělo k Havlovi morálnímu postoji a jeho existenciální revoluci, neboť i Benda chtěl vyjít z etických principů. Budováním paralelních struktur se však snažil dostat i na půdu politické reality.

Jak jsem se snažil ukázat, představoval československý disent občanskou iniciativu, jež stála v opozici proti státní moci. Jeho myšlenkové východisko nebylo zcela homogenní.

Podstatné však dle mého soudu zůstává, že Charta 77 vznikla a fungovala. Byla v té době jedinou opoziční silou, jež stála vůči monopolní „násilně“ vnucené politické moci, kterou jistě nevyvažovala ve smyslu rovnováhy (jež je jednou ze základních funkcí dnešní moderní občanské společnosti), ale působila na ni svými občanskými postoji, snažila se mobilizovat veřejnost k větší aktivitě.

Doba totality má určitou analogii v lidských postojích s dnešní konzumní společností. V době vlády komunistické strany byla většina lidí figurkami, které přitakávaly režimu. Lidé byli pasivními loutkami, s nimiž hrál komunistický režim hru, jejíž pravidla určoval a tahal za provázky svých loutek, jak se mu zachtělo. Proto je nutno ocenit ty, kteří se odhodlali na tuto hru rezignovat a stali se aktivními aktéry skutečného dění.

Proto může být poučením, že i v dobách zlých záleží na lidech, jak budou jednat. Aktivita je vždy závislá na vůli a rozhodnutí každého jedince. Stejně jako se disent snažil v době totality napravit společenskou situaci, kterou považoval za neuspokojivou, může se občan svobodné demokratické společnosti zasadit o nápravu současného společenského stavu. Posedlost konzumem, a z toho vyplývající hrozby, mohou být omezeny plně rozvinutou občanskou společností.

1.4 Historický náhled a moderní koncepce občanské společnosti

Dosud jsem se snažil nastínit, co občanská společnost představuje; co je její podstatou. Ukázal jsem, že do organizací občanského sektoru vstupují lidé ze svého soukromí s cílem dělat něco smysluplného. Z hlediska poslání těchto organizací se jedná buď o vzájemnou prospěšnost, jejímž vyjádřením jsou aktivity realizované jako osobní zájmy, „koníčky“; činnosti, které člověk dělá, protože jej naplňují. Druhým hlavním typem poslání je pak prospěšnost veřejná. V tomto případě se jedná zejména o poskytování služeb veřejnosti, potažmo konkrétní cílové skupině. Veřejně prospěšnými chtějí být lidé, kteří mají přirozený sklon k altruismu, dobročinnosti; prosazuje se solidarita, starost a péče o

druhé. Třetí linií, jenž je na pomezí mezi veřejnou a vzájemnou prospěšností, je linie, jenž bych nazval „politicko-aktivistickou“. Lidé, kteří chtějí ovlivňovat politiku, kterým nestačí volit jednou za čtyři roky, lidé, kteří se chtějí častěji a aktivněji podílet na utváření budoucnosti společnosti, jsou aktivními strůjci svého života. To vytváří tři kulturní aspekty občanské společnosti, vycházející z hodnot a způsobů chování, jež se v občanské společnosti prosazují a předávají.

Cílem této části je ukázat, jak se historicky občanská společnost vyvíjela, co jí předcházelo či připravovalo. Vykrytalizují tak hodnoty občanské společnosti, které považují za důležité, a jenž budou základem pro mnou navrženou definici občanské společnosti.

Ve skutečnosti není tak snadné uchopit pojem občanské společnosti, neboť v minulosti existovaly různé sociální útvary a instituce, které lidstvo obývalo a využívalo, ale jež mohou budít zdání, že mají cosi společného s občanskou společností. V průběhu lidských dějin existovaly různé formy společenského uspořádání, které jí předcházely, zakládaly či pro ni připravovaly půdu.

Je tedy nutno pojednat o tomto detailněji. Proto bude pojednáno o občanské společnosti v širokém historickém kontextu, aby se odlišilo to, co do občanské společnosti nikdy nepatřilo a nepatří, od toho, co je její podstatou. Takový rozbor je nutno provést, aby bylo ukázáno, v čem spočívají léčebné účinky občanské společnosti na dnešní nemoc konzumu, spotřeby, ziskuchtivosti a přílišné racionalizace.

Občanská společnost dnes představuje strukturu, která se skládá z několika komponentů. Mezi autory zabývajícími se tímto pojmem však existují názorové rozdíly na to, z kterých komponentů je občanská společnost složena.

V podstatě v současnosti existují čtyři základní přístupy chápání tohoto pojmu, jež korespondují s třemi základními komponentami, které podle rozdílných pojetí různých autorů lze, či nelze pod pojem občanské společnosti podřadit. Karel Müller tři z nich podřazuje pod sociokulturní pojetí. Čtvrtý přístup je velmi odlišný a lze ho pojmenovat přístupem ekonomickým, neboť akcentuje tržní hospodářství.

Zmiňovanými třemi klíčovými komponentami jsou svobodná veřejnost, tržní hospodářství a stát (přesněji řečeno omezená a odpovědná veřejná autorita). První myšlenkový přístup, který Karel Müller nazývá minimalistickým, podřazuje pod pojem občanské společnosti pouze veřejnost. Zastánci druhého přístupu, maximalisté, se domnívají, že občanská společnost je tvořena nejen aktivní a dobře fungující veřejností, nýbrž také tržním hospodářstvím. Jsou toho názoru, že tyto dva elementy jsou pragmaticky

spřízněny. Posledním současným normativním sociokulturním konceptem je takový koncept, jenž zastávají tzv. generalisté; ti, kromě výše zmíněných dvou elementů, chápou občanskou společnost jako takovou strukturu, která je tvořena rovněž odpovědnou a kontrolovanou vládou.

Tyto tři základní elementy občanské společnosti neexistovaly samozřejmě od počátku lidského věku. Došlo k jejich postupnému vzniku, rozvoji až k současné moderní podobě.

1.4.1 Veřejnost

Podle mého názoru představuje veřejnost fundamentální základ občanské společnosti. Důvodem je fakt, že právě v jejím rámci se lidé aktivizují k naplnění různorodých cílů a záměrů. Navzdory svému názoru, že občanská společnost se skládá nejen z veřejnosti, ale také z tržního hospodářství a omezené a rozumné vlády, základem je veřejnost. Organizace občanského sektoru, které jak se snažím prokázat, představují lék na dnešní posedlost konzumem, jsou institucionalizovány právě ve sféře veřejnosti. Proto je třeba ukázat, že veřejnost se vyvíjela postupně, je produktem moderní doby. Pojednání o historickém rozvoji trhu a státu pak přesahuje rámec této práce, proto se jím dále zabývat nebudu.

Veřejnost v moderním slova smyslu lze chápat jako homogenní prostor, do něhož vstupují členové společnosti, aby si zde vyměňovali názory na otázky vzbuzující obecný zájem. K vzájemné komunikaci dochází prostřednictvím širokého okruhu médií, zejména pak televize, rozhlasu a tisku. V dnešní době nabývá na stále větší důležitosti internet; internet se stal významným komunikačním médiem, jež veřejnost využívá jako diskusní forum. Veřejnost tvoří také samozřejmě diskuse tváří v tvář, kdy se lidé setkávají na jednom místě.

Má-li veřejnost splňovat takovou charakteristiku, musí zde existovat jeden klíčový předpoklad. Tato společnost nesmí být pod nadvládou a kontrolou státu. Musí být svobodná. Svoboda slova a tisku tvoří základ svobodné demokratické společnosti. Toto právo bylo v době totality lidem upíráno. Veřejnost tak byla tvořena izolovanými jedinci, kteří se uchýlovali do svého soukromí, které bylo velebeno jako sféra úniku. Režim měl takto své občany pod kontrolou, neboť aktivní veřejnost v demokratickém slova smyslu neexistovala. Lidé si tak v době totality navykli unikat do svých rodin a ke svým přátelům. Proto bylo logické, že po roce 1989, kdy se Česká republika stala svobodnou zemí, lidé zůstali spíše pasivní a nezapojovali se aktivně do kulturně-politického dění. Občanská

společnost se vyvíjela velmi pomalu a i dnes se diskutuje o tom, do jaké míry je v České republice plnokrevně rozvinuta. Nicméně stereotypy z doby komunismu mohly mít vliv na snazší pronikání procesu racionalizace a konzumního způsobu života do naší společnosti. Mnoho lidí tak vlastně zůstalo v pasivitě, jež byla typická pro dobu totality.

Veřejnost v moderním výše definovaném smyslu se podle mnoha autorů rozvinula až přibližně v 18. století. (Habermas, 2000: 67-68) V tomto období se rozvíjí dva charakteristické znaky moderní veřejnosti – její mimopolitická konstituce a sekulární charakter. Teprve tyto dva elementy skutečně definují veřejnost v dnešním moderním smyslu. (Taylor, 1994)

Veřejnost v moderním pojetí tedy reprezentují tři klíčové znaky – jejich sekulární charakter, mimopolitická konstituce a svoboda tvorby názorů.

Kategorie „veřejný“ a „veřejnost“ existovaly již dříve. Podle Habermasovy analýzy jsou to kategorie, jež nám dochovala římská tradice, a jsou starořeckého původu.

Antika nám nabízí mnoho zajímavého pro pochopení nejen moderního pojmu veřejnosti, ale i pojmu občanské společnosti jako takové.

Řecká demokracie bývá někdy považována za normativní vzor pro dnešní moderní občanskou společnost. Hovoří se o tom, že antická polis byla prostá centralizované tyranie, což je jedním z předpokladů existence funkční občanské společnosti. Jak tedy vypadala veřejnost v řeckém městském státě? Je možno považovat antickou polis za model hodný následování? Tyto otázky je nutno položit si, aby se ukázalo, za co nelze občanskou společnost zaměňovat.

1.4.2 Polis – svoboda nebo náboženská diktatura?

V antické obci především existují dvě oddělené oblasti; sféra *polis*, která je v chápání Řeků striktně oddělena od oblasti *oikos*. *Oikos* byla ve starověkém Řecku nejmenší jednotka společnosti, která zahrnovala rodinu, obydlí, zvířata i otroky - tedy celou domácnost s domem i půdou. *Oikos* je sféra, kde vládne „oikodespota“ jakožto soukromá osoba. Druhá oblast, *polis*, je sférou veřejnou, jež je společná všem svobodným občanům.

Velmi brilantním způsobem antickou polis popsal ve svém stejnojmenném díle Foucault de Coulanges.

Otec rodiny, „oikodespota“ má nesmírnou moc. Tato moc vyplývá z náboženství, z něhož se antická společnost zrodila. Rituály a myšlení spojené s tímto nejstarším náboženstvím ovlivňovaly představy lidu až do doby, než se prosadilo křesťanství. Toto

náboženstvím bylo založeno na kultu mrtvých; mrtvým patřila nepředstavitelně velká úcta. Byli považováni za bohy.

Druhým prvkem, jenž byl zcela konstitutivní pro toto náboženství, byl kult posvátného ohně. Posvátný oheň byl rovněž považován za něco božského. V každém řeckém a italském domě byl oltář, na němž musel být tento posvátný oheň udržován.

Na rozdíl od křesťanství, které zvěstuje a vyznává jediného Boha a obrací se ke všem lidem, toto náboženství bylo zcela domácí. Každá rodina měla své vlastní bohy, kteří byli odlišní od bohů jiných rodin. Každá rodina měla své rituály. A právě v této řecké rodině, vládne otec, nazývaný *pater*, jež obrazně zastává funkci kněze a má nesmírnou moc. Jeho moc vychází z toho, že je středobodem celého náboženství. Celé náboženství sídlí v něm. Jeho autorita je vynutitelná násilím.

Moderní občanská společnost naproti tomu neuznává autority vynutitelné násilím. Z úhlu chápání lidí žijících ve společnostech antických, středověkých a tradičních, jejichž stabilita byla udržována mimo jiné poslušností poddaných, se může jevit taková praxe je normální, v dnešní době však představuje nekonformní jednání překračující právní rámec fungování společnosti. Většinová moderní společnost násilí odsuzuje a trestá.

Nicméně v antické *polis* byla taková praxe běžná. Důležitá je skutečnost, že otec nemá autoritu jen díky zažitě tradici, ale řecké a římské zákony mu tuto neomezenou moc přímo přiznávaly. Jeho roli lze pojímat ze třech úhlů pohledu: je náboženským vůdcem rodinné církve, vlastníkem veškerého majetku a (krutým) soudcem.

Moc *patera*, jež je knězem domácí církve (své rodiny), je bytostnou antitezí dnešní svobodné demokratické rodiny, která je založena, alespoň ve své ideálně typické podobě, na naprosté rovnosti ženy a muže; i když konvence vyžaduje jisté uspořádání vztahů mezi dospělými a dětmi v rodině, jsou děti rovnoprávnými členy této rodiny.

Antickou rodinu zrodilo náboženství a implicitně jí tak vnutilo jistou normativní podobu: „*To, co spojuje členy antické rodiny, je něco mocnějšího než narození, cit, fyzická síla: je to náboženství ohniště a předků. Antická rodina je spíše společenstvím náboženským než přirozeným. Náboženství rodinu bezpochyby nevytvořilo, ale zajisté jí dalo její pravidla.*“ (Coulanges, 1998: 119)

Dalším aspektem života této prvotní společnosti je podoba morálky. Morálku rovněž založilo náboženství. Největším prohřeškem proti náboženství je cizoložství, neboť hlavním pravidlem kultu je přenášení ohniště z otce na syna, a cizoložství narušuje pořadí narození. Také morálka je tedy ovládána náboženskými principy.

Zatímco dnes je pro mnoho lidí pojem „morálka“ něčím, co v jejich životě nemá žádný význam, pro jedince antické společnosti byla snad ještě vyšším měřítkem jednání a chování než samotné právo. V moderní společnosti se morální principy uznávají snad jen v teoretické rovině, ale určitě ne v praxi. Následkem toho lidem nečiní potíže dávat či přijímat úplatky, zajišťovat si pro sebe různé ekonomické výhody, uplatňovat moc nad rámec svých pravomocí atd. Zkrátka dnes se morální principy překračují bez skrupulí. V antické společnosti je tomu právě naopak. Člověk nemůže porušit morální principy, neboť tím by porušil náboženská pravidla, což je něco naprosto nemyslitelného. Porušení náboženských principů znamená smrt nebo vyhnanství.

Rodina uspořádaná dle výše zmíněných principů, představ a myšlení existovala v čase, jenž nelze datovat. Foustel de Coulanges se domnívá, že jde o období předcházející tzv. historickým časům.

Jak se postupně společnost vyvíjela, docházelo k novým sociálním uspořádáním. Přesto, že domácí náboženství přísně oddělovalo jednu rodinu od druhé, mohlo se více rodin spojit za účelem vytvoření vlastního kultu. To právě nastalo; začaly vznikat skupiny tvořené více rodinami, které se řecky nazývaly frátrie, latinsky kurie.

Následkem toho jsou uctívána nová božstva, která jsou nadřazena těm domácím. Vnitřní uspořádání a fungování frátrií, což je důležité, bylo založeno na stejných principech jako rodinná církev.

Společenství se přirozeně dále zvětšovalo stejným způsobem. Několik kurií a frátrií se spojilo a vytvořilo kmen. Nakonec postupně přirozeným vývojem vzniká obec; ta vzniká spojením několika kmenů. Rodina, frátrie, kmen i obec jsou si svým vnitřním uspořádáním velmi podobné.

Až dosud lze konstatovat, že tyto segmentární komunity (jak je nazývá Gellner) jsou autonomní, funkční, přestože rigidní, nečelí nějaké centralizované státní moci, jež by je utlačovala. V tomto ohledu jsou svobodné od vnějších tlaků. Dále se však ukáže, že tento předpoklad pro existenci občanské společnosti nestačí.

Obec, což je zásadní pro chápání antické společnosti, byla tedy založena na stejných náboženských principech jako rodina. Měla svého kněze, své ohniště a oltář, své rituály a náboženské postupy.

Nejen zvyky, obyčeje, myšlení, ale i společenské instituce a zákony byly náboženského původu. Společenské zákony byly dílem bohů, ale tito mocní a blahodární bohové nebyli ničím jiným, než lidskými vírami. Tak vznikal kdysi stát. (Coulanges, 1998)

Starí Řekové chápali město a obec jako dvě odlišné instituce. Obec byla náboženskou a politickou asociací kmenů; město bylo místem shromáždění, bydlištěm a především svatyní tohoto společenství. V nejstarších dobách se města nerozrůstala postupně jako dnes, ale město bylo založeno naráz v jeden den. Zakladatelský akt byl vždy aktem náboženským. Cílem bylo připoutat k místu bohy. (Coulanges, 1998)

Největší úctou města měl jeho zakladatel; on postavil ohniště, na němž hořel posvátný oheň. Stejně jako otec v rodině, byl také tvůrce města bohem. Po smrti se stal předkem všech následujících generací. Byl považován za boha.

Z toho všeho, co bylo řečeno, jasně vyplývá, co konstituovalo antickou obec. Bylo to náboženství, které určovalo celý běh života obce.

Kromě domácího náboženství, které ustavilo i obec, existoval v obci i jiný druh náboženství, jehož hlavními postavami byli Zeus, Hera, Athéna – náboženství řeckého Olympu a římského Kapitolu. Toto náboženství čerpalo své ideje z přírody. Vznikl a existoval řád dvou náboženství, jež trvala tak dlouho jako řecká a římská společnost; nebyla mezi nimi rivalita, ale nikdy se nesměšovala. (Coulanges, 1998)

V rámci náboženství ohniště každý člověk znal pouze své bohy, které vzýval a respektoval. „*Město bylo jako malá církev, která má své bohy, svá dogmata a svůj kult.*“ (Coulanges, 1998: 136) Takto konstituované uspořádání lidské společnosti ovlivňovalo všechny sféry života jednotlivců. *Polis* se ve svých důsledcích stala komunitou, v jejímž rámci byli její členové dušeni náboženskou „diktaturou“.

Jestliže jsme výše konstatovali, že v antické polis neexistoval centralismus, resp. subkomunity zde existovaly jakožto autonomní, čímž byly svobodné ve smyslu vnějších tlaků, tak, a to je rozhodující, jednotlivec v této společnosti svobodu neměl. Žil v církvi, která jasně definovala jeho roli, od níž se nemohl odchýlit, aniž by se tím dopustil bezbožnosti. Antická obec tedy neposkytovala takovou svobodu, kterou od občanské společnosti žádáme.

V den, kdy vznikla obec, vznikají současně politické instituce této obce; i ony jsou důkazem toho, že tato společnost je spojena silným poutem náboženství.

Ohniště, na němž byl udržován posvátný oheň, byl, jak již bylo řečeno, nejdůležitějším symbolem náboženství; a tak náboženství předepisovalo, aby každé ohniště mělo nejvyššího kněze. Byl nazýván různými jmény – král, prytan, archón – ale byl to v našem smyslu král. On vedl náboženský kult.

Protože obec vznikla na bázi analogie s rodinou, i velkokněz byl stejně jako otec v rodině vůdcem kultu, soudcem a zároveň hospodářem; byl to politický vůdce. Takovýto člověk byl vyzbrojen velikou mocí, byl jako vůdce přijat a uznán.

Monarchie tohoto typu byla na počátku založena na předávání náboženského kultu v rámci dědičné linie. Zakladatel, který položil posvátné ohniště, byl jeho prvním knězem. Kult pak přecházel, stejně jako ten v původní rodině, z otce na syna.

Na počátku starých národů neobjevíme boje a války, jež jsou typické pro vznik moderních společností. Toto království se vytvořilo ve všech městech od samého počátku, bez úsilí ze strany králů, bez odporu ze strany poddaných. Historie Řecka a staré Itálie nezačíná konflikty; revoluce se objevily až na konci.

Později zvrátila království ve všech městech revoluce. Přestože se monarchie neudržela jako trvalé společenské zřízení a byla nahrazena republikánským režimem, titul krále neztratil svou posvátnou auru. Je to patrné i z toho, že v Řecku byla monarchie mnohokrát znovu ustavena, ale noví monarchové se nikdy nedomnívali, že mají právo nazývat se králi a spokojili se s názvem tyranů.

Toto politickónáboženské uspořádání antické obce jasně ukazuje, jak odlišná byla demokracie této společnosti ve srovnání s demokracií, jež je ustavena dnes na Západě. Ve svém krajním vyjádření se jednalo o sektu, která předepisovala všem členům jednat přesně podle stanovených rituálů bez možnosti vlastní svobodné kreativní iniciativy.

V životě Řeka a Římana neexistoval téměř žádný čin, který by se nějak nevztahoval k náboženství, skoro všechno podléhalo rozhodnutí kněží, kteří byli jedinými kompetentními soudci. (Coulanges, 1998) Společenské role byly chápány a definovány v rodových termínech. Z tohoto důvodu docházelo k umocnění všech povinností jedince, který nemohl ignorovat své rodové závazky, aniž by nespáchal bezbožný zločin. Tato společnost byla silně disciplinovaná. Společenská skladba udržovala jedince v bázni vůči danému společenskému řádu jako celku.

V těchto dobách existuje i něco jako mínění všech občanů, které je však velmi odlišné od moderního veřejného mínění. Není totiž produktem reflexe těchto občanů a postrádá rovněž kritické usuzování. Typickým znakem je pak to, že toto mínění se přenáší z generace na generaci.

Celou problematiku však nelze redukovat na polaritu kritického a nekritického mínění. Důležitý je fakt, že společné mínění veřejnosti v *polis* je míněním politicky konstituovaným. Přesněji řečeno, neexistuje zde oddělení politické moci od nezávislé nepolitické veřejnosti, jako je tomu v dnešní moderní společnosti.

V antické polis probíhají nejrůznější debaty a diskuse o záležitostech vzbuzujících veřejný zájem. Jedni se setkávají na *agoře*, přátelé se scházejí při *symposiu*; konečná rozhodnutí jsou konána v *ekklésii*. I zde jsou konfrontovány různé názory, které jsou více nebo méně horlivě obhajovány až se nakonec dospívá ke konečnému rozhodnutí kompetentního sboru. Ale rozdíl oproti moderní společnosti spočívá v tom, že diskusi vedou ti, kteří potom přijímají i konkrétní rozhodnutí. Občanská společnost je zde definována svou politickou organizovaností. Dnes je však občanská společnost na politické moci nezávislá, v tom spočívá nepolitický status moderní veřejnosti.

Novodobá veřejnost představuje diskusní prostor, který je v její sebereflexi chápán jako něco, co stojí mimo vlastní moc. Ta má sice veřejnosti naslouchat, veřejnost sama ale žádnou moc nevykonává. (Taylor, 1994)

Společenský život v Řecku a staré Itálii byl tedy regulován náboženstvím, alespoň zpočátku. Později začala společnost stále více řídit i politická moc. V dnešní době regulují společnost především tři základní regulátory společenského života - stát, trh a občanská společnost (v rozličných zemích v různém vzájemném poměru). Z toho vyplývá rovněž rozdíl v právním pojetí.

Starověké právo nevycházelo z volby lidu; bylo ustaveno náboženstvím stejně jako vše ostatní. Zákoník nevznikal silou intelektu nějakého zákonodárce, který by jej poté vnutil všem členům společnosti. Starověké právo bylo tvořeno zákony, které představovaly cosi prastarého, neměnného, úctyhodného. Právo vzniklo stejně jako politické instituce souběžně s obcí.

Je logické, že bylo-li toto starověké právo dílem náboženství, ve vnitřním souladu s kultem mrtvých a ohniště s posvátným ohněm, spravedlnost v dnešním slova smyslu nebyla jeho hlavním cílem.

Řekové, Italové ani Římané po dlouhou řadu let nevytvářeli jiné společenské uspořádání než obce. Náboženství jim ani nic jiného neumožňovalo; Sloučit dvě obce v jediný stát, to se u starých nikdy nevidí. Náboženství to zakazovalo.

Až po dlouhé době, kdy došlo k sérii společenských revolucí, se tyto představy postupně změnily. Lidé posléze dospěli k nastolení většího státu, řízeného jinými pravidly.

Z toho všeho, co bylo doposud řečeno, lze uzavřít, že obec byla založena na náboženství a ustavena jako církev. Osobní svoboda, jež je znakem liberální občanské společnosti, zde neexistovala. Občan byl obci podřízen ve všem a bez výhrady; celý jí patřil. Náboženství a stát, jediné regulátory tehdejší společnosti, vytvářely téměř nadlidskou moc.

Možnost svobodného rozhodnutí do obce vstoupit a bez jakékoli újmy ji opustit zde neexistovala; člověk neměl na výběr. Náboženství přikazovalo, aby věřil v bohy, kteří mu byli vnuceni.

Fustel de Coulanges ve své knize poukázal na nepochopení domnělých antických svobod. Chtěl své francouzské spoluobčany vyvést z tohoto nepochopení, neboť francouzská společnost té doby se domnívala, že je možno tyto antické svobody použít jako základní stavební kamen pro uspořádání tehdejší společnosti. (Gellner, 1997)

Sám Fustel tvrdí: „*Ideály uskutečňované v Řecku a Římě našim generacím často škodily. Protože lidé nesprávně chápali antické instituce, představovali si, že tyto instituce mohou být obnoveny i u nás. Ve starověku vznikla iluze o svobodě, a už proto byla svoboda v našem věku ohrožena.*“ (Coulanges, 1998: 189)

Antická „církev“ se vyznačovala dusivým komunalismem, jež nepředstavuje občanskou společnost v moderní slova smyslu. Především zde však neexistovala individuální lidská svoboda, jež je fundamentálním předpokladem rozvoje plnokrevné občanské společnosti. Navíc zde neexistovala distinkce mezi státem a společností. Společnost se vyznačovala politickou organizovaností.

Je tedy možnost shrnout, že antická polis byla náboženskou a politickou strukturou. Sekularita a nezávislost vůči politickým institucím se vytvořily až mnohem později. Prokázalo se, že pouhá solidarita a sounáležitost členů může pramenit až do dusivého komunalismu. Komunity, které jsou svobodny od vnějšího tlaku, ale které samy uvnitř neposkytují jednotlivcům svobodu, nepředstavují občanskou společnost v pravém slova smyslu. Svoboda jednotlivce je klíčovým předpokladem rozvoje jakékoli občanské společnosti I z tohoto důvodu ji dle mého názoru nelze považovat za předchůdkyni dnešní moderní společnosti.

Občanská společnost tedy nepředstavuje pouze ideál, který poskytuje to nejlepší uspořádání pro dobrý život. Občanská společnost může mít své nedostatky. Pokud by byla pojímána jako komunita založená na striktně definovaných principech (ať už náboženských či nikoli), které nedávají jedinců svobodu uvnitř této komunity, pak by byla pojímána dle mého soudu nesprávně. A nic to nemění na tom, že taková komunita by mohla být založena na solidaritě a sounáležitosti svých členů. Vymezují se proto vůči výše zmiňovanému minimalistickému pojetí občanské společnosti, jakožto pojetí nedostatečnému. Občanská společnost je něco více než jen komunita založená na vzájemnosti a solidaritě.

1.4.2 Středověká společnost a vznik moderní veřejnosti

Občanská společnost musí zahrnovat nejen veřejnost, jak tvrdí minimalisté, ale také trh jakožto druhý komponent. Veřejnost a trh jsou vzájemně pragmaticky a historicky spjaty, navzájem se podmiňují a doplňují.

Cílem této podkapitoly je ve stručnosti ukázat, jak se vyvinula veřejnost v moderním slova smyslu, a že byl podnícen mimo jiné také právě rozvojem tržních mechanismů.

Přestože se v definicích římského práva během celého středověku tradovaly kategorie „veřejného“ a „soukromého“, nelze, podle názoru Jürgena Habermase, sociologicky prokázat distinkci mezi autonomní sférou veřejnosti a soukromou oblastí. Protiklad mezi sférou soukromou a veřejnou podle antického vzoru ve středověku neexistoval. (Habermas, 2000) Odlišení mezi sférou veřejnou a soukromou vzniká až v 18. století ve spojitosti se vznikem moderní veřejnosti a občanské společnosti.

Moderní veřejnost se vyznačuje dvěma klíčovými rysy, díky nimž dostává svou dynamickou moderní podobu – mimopolitická lokalizace a sekulární charakter, jak bylo řečeno výše. Tyto dva znaky jsou významné proto, že umožňují veřejnosti plnit funkce, jež od ní my občané vyžadujeme: především možnost vyjádřit svobodně své zájmy a ovlivňovat politickou moc.

Sekularita je zárukou toho, že lidé mohou do různých sdružení a spolků svobodně vstupovat a stejně tak z nich kdykoliv vystoupit. Tato sdružení a spolky nejsou udržovány nějakým děsivým krvavým rituálem, jako tomu bylo v antické obci. Opuštění spolku dnes není chápáno jako zločin.

Mimopolitická konstituce veřejnosti zase vytváří společenské zdroje politické moci; tím vládě poskytuje legitimitu a zakládá vztah důvěry mezi státem a občany.

Předtím než se vznikla moderní veřejnost, existovala zde veřejnost jiného typu mající odlišné funkce. Jürgen Habermas ji nazývá veřejností reprezentativní. (Habermas, 2000)

Ve středověku neexistovala veřejnost jakožto autonomní oblast, kde členové společnosti diskutují o různých veřejných tématech, až dospívají ke společnému názoru. Stejně tak až do 18. století neexistovala soukromá sféra, alespoň v Německu se až v tuto dobu prosazuje zavádění soukromého vlastnického práva.

Reprezentativní veřejnost přesto spojuje něco s kategorií „veřejného“. Například královská pečeť byla označována jako veřejná. Mluvíme zde o veřejné reprezentaci panství.

Avšak opakují znovu, „*tato reprezentativní veřejnost se nekonstituuje jako sociální oblast, jako sféra veřejnosti, je spíše, pokud bychom mohli použít tento termín, jakýmsi atributem statusu*“ (Habermas, 2000, str. 61)

Pozemkové vlastnictví není ani veřejné v moderním slova smyslu, ani soukromé. Status pozemkového pána je vůči těmto kategoriím – soukromý a veřejný – neutrální. Vlastník však toto panství reprezentuje, je jeho představitelem.

Reprezentativní veřejnost se rozvíjí na základě přísného kodexu urozeného chování. Dvorskí rytíři představují hlavní protagonisty této veřejnosti. Veřejnost se rozvíjí především o svátcích. Dvorskí rytíři zde vystavují na obdiv svou feudální auru, jež signalizuje jejich vyšší sociální status. Ve srovnání s touto veřejností je *polis* politickou strukturou, veřejný život se odehrává na náměstí, *agoře*.

V 15. století vzniká nová forma reprezentativní veřejnosti. Budu ji nazývat knížecí veřejností. Vzniká asimilací městské kultury a prosazujícího se humanismu. Typickým představitelem knížecí veřejnosti je humanisticky vzdělaný dvořan. Knížecí veřejnost charakterizuje zejména bujará a veselá družnost; usídluje se u knížecího dvora. Pozemková zemská šlechta tak ustupuje do pozadí. Velké slavnosti sloužily především k prezentaci velikosti a vznešenosti pánů, kteří je pořádali stejně jako u reprezentativní veřejnosti. Postupem doby se však začíná utvářet nový společenský řád, který je předzvěstí vzniku nové občanské společnosti, potažmo veřejnosti jako takové. Občanská společnost se konstituovala v důsledku procesů, které se rozvíjejí mnohem dříve.

Od 13. století začíná vznikat raně peněžní a obchodní kapitalismus. Objevuje se ve městech severní Itálie orientovaných na obchod a šíří se dále do západní a severní Evropy, kde vznikají významná tržní města jako například Bruggy, Lutych, Brusel.

Nicméně v této první rané fázi ještě nejde o procesy, které způsobovaly revoluci ve výrobě či ve změně obchodních aktivit; hladkým způsobem se zatím ještě integrují do soudobého společenského systému. Přesto zde vzniká půda pro pozdější rozvoj nového výrobního systému.

Jedním z klíčů k prosazení kapitalistického systému v jeho moderní formě je přetvoření měst na velká obchodní centra, která se stanou křižovatkami dálkového obchodu. V této rané fázi si však města zachovávají svou původní funkci; trhy jsou v rukou cechů a společenstev, představují spíše prostředek nadvlády pánů nad přilehlým okolím než svobodné směny mezi městem a venkovem.

Stejně tak je tomu se směnou informací. Tím, jak se postupně rozšiřoval obchod po celé Evropě, vznikala větší poptávka po přesných informacích o obchodních aktivitách. Od

14. století posílá pravidelně roznášeli listovní zásilky, které zpočátku sloužily pouze samotným obchodníkům, městské a dvorské kanceláři. Informace z jejich korespondence nejsou zveřejňovány. Klíčovým faktem je, že dokud chybí „publicita“, integruje se nová komunikační oblast do soudobého systému a nemění ho – zatím!

Tím se dostáváme k tomu, že směna informací a směna zboží představují dva hlavní rysy raněkapitalistického systému obchodního styku. Právě tyto dva prvky představují nástup druhé fáze kapitalismu.

V druhé fázi rozvoje kapitalismu vznikají v souvislosti s dálkovým obchodem trhy jiného druhu. Ponenáhlu se začínají konstituovat jako burzy, neboť souběžně dochází k rozvoji nástrojů finančního kapitálu jakými jsou cenné papíry a směnky. Z těchto burz se stávají centra pravidelného obchodu.

Tím jak vzniká zahraniční obchod, přetváří se převratným způsobem i struktura výroby. Směnu zboží a surovin v rámci zahraničního obchodu lze vidět jako funkce procesu, v němž se starý výrobní způsob mění ve způsob kapitalistický. Primárním cílem zahraničního obchodu se stává zaměstnanost domácího domorodého obyvatelstva. Zahraniční obchod je stále samozřejmě zdrojem bohatství, ale primárně zvyšuje zaměstnanost obyvatel. Proto se tedy opatření státní správy ve stále větší míře řídí tímto cílem, tedy prosazením kapitalistického způsobu výroby. Stará stavovská privilegia mizí.

Směna informací a směna zboží prokazují svůj revoluční vliv až v souvislosti s nastupujícím merkantilismem.

Podstatou merkantilismu, jenž je považován za první kapitalistickou ekonomickou teorii, je snaha o aktivní obchodní bilanci. Jeho zásluhou se vztah vrchnosti a poddaných zásadním způsobem mění. Díky politickému nátlaku získávají monopolní postavení privilegované obchodní společnosti.

V rámci nastupujícího merkantilismu dochází k přeměně teritoriálních a národních hospodářství a dochází k rozvoji národního státu, což je velmi důležité.

Od 16. století se vyvíjí systém takových trhů, které již slouží pro rozrůstající se dálkový obchod. Společnostem, které se ustavují, již nestačí lokální omezené trhy, ale specializují se na velké tržní křižovatky obchodních cest. Velmi záhy dochází k transformaci těchto společností na akciové společnosti, které jsou schopny efektivněji zajišťovat stále stoupající potřebu kapitálu a řízení rizik. Trhy zahraničního obchodu, které jsou výsledkem intervence státu, se institucionalizují

Vznikají tak zárodky tržního hospodářství, které budou mít stěžejní význam pro vznik moderní občanské společnosti v 18. století.

Posléze vzniká novodobý stát se svým byrokratickým aparátem a monopolem na legitimaci prostředků násilí. Jeho charakteristickým znakem je to, že se jedná o „stát daňový“. Jeho potřeba financí stále stoupá, ale půjčky od knížat již nestačí. Teprve zavedením daňového systému je schopen stát uspokojit tuto svou potřebu, proto je „státem daňovým“. Zároveň se odděluje majetek knížat od majetku státního. Dochází tak k jisté polarizaci, jejímž následkem bude vytvoření dvou oddělených sfér – veřejné (majetek státní) a soukromé, tj. majetek, jenž je privátním vlastnictvím knížat.

Takto tedy vzniká sféra veřejné moci, jejímž zosobněním se stává stálá státní správa a nastálo udržovaná armáda. Veřejná moc se vymezuje vůči svým poddaným, neboť do sféry veřejné moci nepatří. Soukromí lidé do této sféry nepatří.

Veřejné se právě v této době stalo synonymem „státního“ v úzkém slova smyslu. Veřejné záležitosti jsou v tomto kontextu chápány jako záležitosti, kterými se zabývá stát; veřejné úřady jsou úřady státní. Kategorie „veřejný“ se už netýká reprezentace nějakého pána, ale autority státního aparátu, jež má své kompetence, v jejichž rámci vykonává své činnosti.

Jako protějšek neosobní státní moci se vytváří občanská společnost. Dochází k privatizaci hospodářské činnosti rodinné jednotky. Domácí hospodářství se stává soukromou sférou, jež stojí v opozici vůči veřejné sféře teď již reprezentované státem. Zároveň dochází k přesahu činností a procesů z domácnosti do „světla veřejnosti“. (Habermas, 2000: 55-86) Tato soukromá sféra získává svou veřejnou závažnost, jak interpretuje Habermas Hannah Arendtovou, která dle jeho názoru vystihuje podstatu této záležitosti. Tato veřejná závažnost je charakterizována vznikem sociálního. Podstatou společnosti je soužití a kooperace jednotlivých individuí, která jsou na sobě závislí; tato závislost získává veřejný význam kvůli samotnému životu a kvůli ničemu jinému. Neboť, člověk je především sociální bytostí. Vzniká veřejný prostor v moderním slova smyslu.

V rámci tohoto politického a sociálního uspořádání, které se přetvořilo během rozvoje merkantilismus, se teď ve druhé fázi kapitalistického vzestupu stále razantně prosazuje i druhý prvek raněkapitalistického systému obchodního styku, totiž tisk. První noviny v přísném smyslu slova zpočátku vycházejí jednou týdně, v polovině 17. století již denně.

Na rozvoj tisku má zásadní vliv skutečnost, že směna informací se vyvíjí nejen v souvislosti s potřebami směny zboží, zbožím se stávají samotné zprávy. Stejně jako má zboží svou směnnou hodnotu, také informace získává svou směnnou hodnotu. Proto je v zájmu vydavatelů prodat co nejvíce, neboť to přináší zisk.

Kromě zvyšování zisku byl dalším důvodem zájem nových vrchností, které brzy začaly tisk využívat k účelům správy. Vrchnosti vydávají příkazy a nařízení, a tak z poddaných, kterým jsou určeny, dělají „publikum“. Posléze se tisk stává prostředkem státní správy a vlády, jak vládnout svým poddaným pomocí publikování informací, které procházejí cenzurou.

Merkantilistická politika doléhá každodenně na široké vrstvy především městského obyvatelstva jakožto spotřebitelů. Prostřednictvím těchto permanentních zásahů státu do sféry soukromé se organizuje veřejná aktivita především v problémových oblastech; takovéto oblasti jsou především daně, ceny - veřejné zásahy do privatizované domácnosti obecně. Jistě s nelibostí lidé nesou nařízení vznikající např. v případě, že je málo obilí a nařizující zákaz jíst v pátek večer chléb. Proto vzniká ona kritická oblast, o které píše Habermas. Společnost pozvedá reprodukci života nad meze soukromé domácnosti a dělá z ní záležitost veřejného zájmu, jež je objektem zájmu kriticky rozvažujícího publika. A právě tisk je nástrojem, který může toto publikum využít.

To vše nakonec tedy způsobilo, že v 18. století mohla vzniknout veřejnost v moderním slova smyslu a současně dochází k vytvoření dvou odlišných sfér – veřejné a soukromé – které mají svůj původ v antické *polis*, ale v rámci středověké společnosti neexistovaly.

Z předešlého vyplynulo, že na vzniku občanské společnosti v moderním smyslu mají podíl ekonomické procesy probíhající již od 13. století a vrcholící v době merkantilismu. Kapitalistický způsob výroby a vznik svobodných tržních obchodních křižovatek měly podíl na vzniku moderní občanské společnosti. Proto lze hovořit o tom, že občanská společnost, resp. veřejnost je s tržním hospodářstvím pragmaticky a historicky spjata.

1.4.3 Trh ponechán sám sobě

Trh je tedy jedním z komponentů občanské společnosti. Avšak není komponentem jediným, jak se domnívá přístup ekonomický. Tento myšlenkový proud v této práci reprezentuje Fridrich August Hayek.

Hayek pojednává o tržním řádu, který však odmítá nazývat „ekonomikou“. Ekonomika sestává z činností domácnosti, farmy nebo podniku, jimiž jsou alokovány prostředky podle předem stanovených konkrétních cílů. Tržní řád však neslouží žádné takovéto jediné soustavě cílů. V tom spočívá nejdůležitější rozdíl mezi tržním hospodářstvím a ekonomikou.

Hayek proto navrhuje používat pro tržní hospodářství termín *katallaxe*, jenž je odvozen z řeckého slovesa *katallatein* (znamená „směňovat“ či „přijmout do společenství“).

Velikou předností svobodné společnosti je to, že nemá dohodnutou stupnici cílů. Lidé mohou individuálně sledovat své cíle a mohou si být navzájem ku prospěchu. Právě proto může velká společnost žít pohromadě v míru. Společných cílů není třeba. Naopak jsou škodlivé. (Hayek, 1994)

Z toho plynou konsekvence pro jedince, kteří mají být podle Hayeka individualisty. V kontextu občanské společnosti to znamená, že lidé se nemají sdružovat, pokud neusilují o zisk či o dosažení soukromého zájmu, neboť sdružit se a sledovat nějaký společný cíl je podle Hayeka pro společnost škodlivé. Tedy pokud se nejedná o zisk či o soukromé sdružování.

V *katallaxi* lidé přispívají k potřebám jiných, aniž o tyto lidi dbají nebo je dokonce znají. (Hayek, 1994) Podle Hayeka tak vlastně tím, že se chováme egoisticky a zajímáme se pouze o své potřeby, napomáháme tím uspokojování potřeb druhých, neboť směna je založena principu „něco za něco“. Je ovšem nutno vzít v potaz, že individualismus a usilování o své vlastní egoistické zájmy podkopává důvěru mezi lidmi. Z tohoto pohledu by bylo možno dívat se na všechny účastníky tržních procesů jako na rivaly, kterým nelze věřit, a nelze s nimi spolupracovat. Podkopávání důvěry však může vést k netoleranci, neslušnosti a podněcovat rozvoj kriminality a sociálních nepokojů.

Hayek se domnívá, že společnost nemá sledovat společný cíl, a proto popírá i hodnotu solidarity. Každý jedinec má dle jeho názoru egoisticky sledovat pouze cíle své. Solidarita je dle Hayeka instinkt, který jsme zdědili z kmenové společnosti, kde byla solidarita prospěšná, protože společnosti byly malé. Pro velkou moderní společnost je však naopak nebezpečná. (Hayek, 1994)

Jak se ukazuje, je to hospodářství (ekonomické vztahy), jež tvoří základní a snad i jedinou komponentu pojetí občanské společnosti dle ekonomického přístupu. Je to klasická liberální představa, která má i v současné době své zastánce.

Podle Hayeka mají politici zajistit aplikaci abstraktních pravidel, jejichž podstatou bude to, že každý člen společnosti bude mít příležitosti naplňovat své konkrétní cíle. Proto považuje za nutné omezovat funkce státu a to tak, že jeho hlavní funkcí (kromě výběru daní) je aplikovat tržní pravidla na všechny obyvatele.

Katallaxe je hra vytvářející bohatství. Všichni její účastníci mají stejně šance ji hrát, ale zdaleka ne všichni ji mohou vyhrát. To však Hayekovi nevadí, neboť pro něj spravedlnost spočívá pouze v tom, že všichni lidé mají stejnou šanci tuto hru hrát. To, že mají různé prostředky (čili nerovné šance vyhrát) Hayek nijak neřeší.

Sám Hayek následně připouští, že výsledek katallaxe závisí na dovednostech účastníků a na štěstí. Pro Hayeka není důležité, zdali bude výsledek katallaxe spravedlivý. Abstraktní pravidla mají pouze zajistit, že všem jednotlivcům bude poskytnuta šance, nikoli jistota konkrétního výsledku.

Zásadní pro Hayekovu koncepci je skutečnost, že klade důraz na samoregulaci trhu. Ze všeho nejvíce se obává státních intervencí do katallaxe. Podle jeho názoru je zásah vždy nespravedlivý čin, kterým je někdo donucován za okolností, za nichž by jiní donucováni nebyli, a k účelům, které nejsou jeho vlastní. Intervence do katallaxe představuje podle jeho názoru nespravedlnost, neboť zvýhodňuje jedny vůči druhým. Hayek tedy odmítá, aby stát zasahoval do katallaxe a narušoval tak jeho spontánní řád, který je dle jeho názoru spravedlivý.

Já se naopak domnívám, že rozumné vyvažování tržních nedostatků a nerovností je v dnešní době nezbytné. Nelze se prostě spokojit s konstatováním, že každý člověk má možnost na trhu uspět, ale občas se stane, že neuspěje. Musíme převzít zodpovědnost za lidi, kteří žijí na okraji společnosti z výše zmiňovaných důvodů. Každý na trh nevstupuje se stejnými zdroji; lidé mají rovněž odlišné dispozice, tedy potenciál úspěchu závisí zčásti na biologickém vybavení, které je v podstatě neovlivnitelné. Proto se domnívám, že je potřeba sociální stát, který v zájmu prosazování solidarity ve společnosti, bude trh regulovat.

Rizika sociálního státu jsou samozřejmě známa, proto je třeba útlý a efektivní stát, který nebude zbytečně plýtvat veřejný zdroji a veškerou pomoc, kterou bude poskytovat, bude poskytovat adresně a věcně.

Nejvýkonnější moderní ekonomiky fungují na principu volné spolupráce státu a hospodářství. Vytváří se neformální vztahy a vazby. Firmy a výrobní podniky si přitom zachovávají svou autonomii a svobodu pohybu. Taková spolupráce uznává významnou roli státu jako tvůrce podmínek a nevyhnutelný politický charakter zásadních ekonomických rozhodnutí. Moderní společnost je tak komplikovaná a rozsáhlá, že ji lze stabilně udržovat a reprodukovat pouze kolektivně. (Gellner, 1997)

Jako je nutno v určitých mezích propojit tržní hospodářství a stát, stejně tak je vyžadována spolupráce státu a občanské společnosti. To vyžaduje politický centralismus,

ekonomický pluralismus a pluralismus intelektuální. Stát po svém boku potřebuje občanskou společnost, která poskytuje služby, které stát poskytovat neumí nebo příliš draze.

Na rozdíl od tradičních společností, kde ekonomické a společenské subjednotky udržovaly pořádek, dnešní moderní společnost vyžaduje politický centralismus, neboť ekonomické a společenské jednotky už tuto roli plnit nemohou. Udržování výkonnosti ekonomiky vyžaduje ekonomický pluralismus, což nijak není v rozporu s požadavkem omezené státní intervence ve strategických ekonomických odvětvích. V poslední řadě je nezbytný intelektuální nebo ideologický pluralismus. Ekonomika je závislá na inovacích a nových technologiích, jejímiž zdroji je věda a výzkum. Věda však musí být svobodná; nemůže fungovat na společensky udržovaném, vynuceném kognitivním obrazu světa, řízeného apriorní autoritou.

Je možno shrnout, že Hayekova liberální koncepce se snaží prokázat, že trh, je-li ponechán svým samoregulačním prostředkům, je nejlepším uspořádáním pro velkou moderní společnost. Každý člověk dle jeho názoru má šanci na trhu uspět, a to v tom smyslu, že všichni se musíme řídit stejným abstraktním zákonem. V tom spatřuje spravedlnost.

Je pravda, že tržní hospodářství přináší autonomii jednotlivce a svobodu dělat rozhodnutí, která člověk dělat chce (ať už jsou správná, nebo se člověk domnívá, že správná jsou). Tržní hospodářství je jistě důležitým prvkem moderní demokratické společnosti. Je velmi pravděpodobné, že je to i nejefektivnější ekonomický systém, který přináší bohatství, je-li člověk na trhu úspěšný.

Ale co když člověk úspěšný není? Co potom? Sám Hayek připouští, že úspěch závisí nejen na dovednostech, ale i na štěstí. A štěstí člověk neovlivní. Shodou okolností tedy jako podnikatel mohu zkrachovat nebo jako spotřebitel nemám finanční prostředky, abych mohl uspokojit své potřeby. Pak pro mě není trh užitečný, jak se domnívá Hayek. Vždyť tvrdí, že je užitečný pro všechny lidi. Toto tvrzení se tedy zdá být problematické.

Tržní hospodářství je pro občanskou společnost důležité. Musí však být politicky omezeno. Nemám na mysli direktivní regulaci trhu. Mám na mysli vyvažování tržních nerovností. Pokud lidé mají žít v mírumilovné společnosti, jak Hayek tvrdí, pak lidem žijícím mimo trh či na jeho okraji musí být poskytována státní podpora. Je nutno v rozumné míře zdroje redistribuovat a vyrovnávat tržní nerovnosti.

Stejně jako se trh nestará o nerovnosti, nestará se ani o planetu. Proto potřebujeme ještě jeden komponent silné a funkční občanské společnosti, aktivní a sebevědomou

veřejnost, která bude poukazovat na environmentální problémy, kterým dnes naše planeta čelí. Tržní subjekty musí být tlakem veřejnosti, médií a politiky přesvědčeny, aby se soustředily nejen na dosahování cílů ekonomických, ale aby rovněž do svého řízení implementovaly cíle etické, sociální a environmentální.

1.4.4 Participativní role občanské společnosti – osud v rukou občanů

Výše bylo stanoveno, že bude dále sledována „politicko-aktivistická“ linie občanské společnosti. Tuto linii nelze zahrnout pouze čistě do množiny veřejně prospěšných aktivit, protože občané, kteří se aktivně chtějí podílet na utváření politických rozhodnutí, a tvořit tak protiváhu vlády, samozřejmě zároveň zastávají své vlastní zájmy.

Zatímco pasivní konzumenti nechtějí riskovat ztrátu svého pohodlí a o politice debatují ze vzdálených hospod a domácností, aktivní strůjci svého osudu vědí, že prostřednictvím občanské společnosti mohou něco ovlivnit. Být angažovaný není nic náročného. Člověk, který chce nejen vyjadřovat své názory, ale také je prosazovat, může aktivně působit v jedné z mnoha organizací občanského sektoru.

Pro mnoho lidí je však důležitější materiální pohoda. Je jim v podstatě jedno, kdo vládne, oni kritizují každého. Hlavně když o víkendu mohou zajít do své „Mekky“, nákupního centra, kde spotřebovávají vydělané peníze.

Kulturní role občanské společnosti, jež je klíčová a vlastně v sobě obsahuje všechny role ostatní (sociální i politickou), umožňuje lidem aktivně utvářet svou budoucnost. Primárními hodnotami, o které participanti občanské společnosti usilují, jsou, jak již bylo zmíněno, svoboda, solidarita a aktivita občana na kulturním a politickém dění. Člověk může aktivně ovlivňovat situaci kolem sebe tím, že pomáhá druhým prostřednictvím různých sdružení a spolků. Tím vyrovnává tržní nerovnosti, s kterými si vždy neumí poradit stát. Dále se člověk podílí na politickém dění, čímž ovlivňuje politiku vlády. Lidé aktivně se podílející na správě věcí veřejných vytvářejí kulturní klima, které je pozitivní v tom, že člověk tím, že o něco usiluje demokratickou cestou, přebírá zodpovědnost za sebe i ostatní. Rozvoj různorodých kulturních zájmů pak napomáhá využívání inteligenčního potenciálu, který má člověk k dispozici. V tomto spočívá primárně kulturní role občanské společnosti.

Hodnota občanské společnosti ve smyslu protiváhy vládní moci byla prosazována v historické tradici několika intelektuálů, jejichž pojetí je pro normativní koncepci stěžejní. Proto se budeme zabývat dvěma francouzskými intelektuály, kteří bezesporu představují

jeden ze základních filosofických zdrojů pojmu občanské společnosti. Jsou jimi Charles Montesquieu a Alexis de Tocqueville.

Francouzský myslitel Charles Montesquieu myšlenkově tíhnul k monarchismu. Proto tvoří východisko jeho úvah silná monarchistická vláda, která je neodstranitelná. To však neznamená, že by měla být ponechána zcela bez jakékoli kontroly, protože dle Montesquieuova názoru taková vláda vždy vede k despotismu. Domnívá se totiž, že každý jedinec, který má vysoké společenské postavení, má tendenci situaci zneužít. Musí tudíž existovat hranice, které omezují vládu v její libovůli. Montesquieu spatřoval takové hranice v právním systému.

Nicméně stále zde existuje značné riziko zneužití moci. Proto musí být vytvořen takový systém, kde je více institucí, jež se na moci podílejí, aby se jedna i druhá moc navzájem omezovaly. Základní podmínkou fungování takového systému je, že instituce, které jsou nositeli státní moci musí být navzájem nezávislé. Montesquieu již v první polovině 18. století formuloval dnes standardní model rozdělení moci v zemi. Již tehdy spatřoval nutnou podmínku v přísném oddělení moci výkonné, zákonodárné a soudní. Na soudní subsystém pak klad značný důraz.

Takové pojetí uspořádání státu je velmi správné, neboť nezávislost více institucí jedině může zajistit, že se k moci nedostane nějaký despota, jako tomu bylo například v evropských absolutistických monarchiích.

Montesquieu vytvořil zásadní předpoklad pro chápání moderní občanské společnosti svým důrazem na rovnováhu moci mezi silnou centrální autoritou a počtem různorodých asociací, jež ji vyrovnávají. Přestože byl Montesquieu monarchistou a přímou demokracii nepodporoval, Karel Müller se domnívá, že lze z jeho myšlení vyvodit implicitně demokratické sklony. Na mnoha místech totiž vysoko vyzdvihuje rovnost jako jedinou záruku trvalé občanské ctnosti. (Müller, 2003a)

Charles Montesquieu stanovuje tři normativní principy, které jsou „hnacím motorem“ tří různých typů vlád. Prvním typem vlády je republika; ta může být buď demokratická, nebo aristokratická. Hybným principem je zde ctnost.

V demokracii vládne celý národ, zatímco v aristokracii pouze malá část nejurozenějších jedinců. V demokracii je však ctnost vyžadována mnohem naléhavěji, neboť aristokratický stát má sám o sobě určitou sílu, kterou demokratický nemá. Přesto i v aristokratickém zřízení musí být ctnost přítomna, byť v menší míře.

Montesquieu vymezuje ctnost jako lásku k zákonům a vlastenectví. Respekt k zákonům snižuje riziko zneužívání moci lidmi. Pokud se ctnost vytratí, vznikne chaos a vlády se ujme hrstka jedinců.

Přestože Montesquieu ctnost definuje jako lásku k zákonům a k vlasti, lze ji pojímat z pohledu morálky. Občané mají být ctnostní ve smyslu dodržování morálních principů. Na rozdíl od Hayeka, který pro ideální demokratické uspořádání potřebuje egoisticky do sebe zahleděné jedince, kteří neberou ohledy na jiné, podle Montesquieua by měli být členové společnosti ctnostní a tedy naopak všimnout si také druhých.

Vedle republiky je druhým typem vlády monarchie. Podstatou monarchistické vlády je moc v rukou jednoho člověka – monarchy. Hybným principem tohoto typu státního zřízení je čest. Také v monarchiích platí pevně stanovené zákony, kterými se má řídit i monarcha. Pokud by se jimi neřídil, stal by se z něj despota.

Podstatou monarchie je rodová šlechta a existence hodností a vyznamenání. Šlechtic je povinen jednat dle cti. Stejně jako ctnost omezuje moc lidu v demokraciích, tak čest působí v monarchiích – tedy omezuje moc šlechty.

Posledním typem vlády je despotie, před kterou Montesquieu varuje. Despotiím vládne strach.

Montesquieuovy principy postulují ideální stav. V republice není každý člověk ctnostný, v monarchii nežijí jen čestní lidé. Montesquieu se nicméně domnívá, že by tomu tak mělo být. Zánik každé vlády předchází zánik hybných principů.

Montesquieu stále ještě více či méně ztotožňuje společnost s politickou organizovaností, a tak tenduje k starověkému pojetí *polis*, jejíž podstata lpěla na bytostném důrazu na občanské ctnosti. Taková představa věcí nenechává žádné místo pro distinkci mezi občanskou společností a státem, což je elementárním předpokladem existence občanské společnosti v moderní slova smyslu.

Přesto zcela zásadně připravuje půdu pro moderní pojmání občanské společnosti v tom, že existence práv a privilegií v monarchiích představovala „ochranný val“ proti rozpínavosti královské moci. To vytvářelo větší prostor pro svobodu.

Montesquieu poskytuje dle mého názoru ještě jeden zdroj inspirace pro moderní občanskou společnost, jehož není původcem, neboť vychází ze starověkého uspořádání společnosti. V antické *polis*, v určité době filosofové začnou velmi zásadně klást důraz na občanské ctnosti a toto pojetí se promítne do všech sfér společnosti. Jednání založené na etických principech je velmi inspirativní pro jakoukoli lidskou komunitu, neboť přináší mnoho výhod.

Sám Montesquieu se domnívá, že ctnost a čest jsou hybnými principy jeho dobové společnosti a lidé by měli být ctnostnými a čestnými v závislosti na typu společenského zřízení, v němž žijí. Považuje za možné, že tyto vlastnosti přejaté lidmi omezí riziko zneužívání moci.

Nikoli Hayekův egoismus, ale morálka. Podle mého názoru moderní občanská společnost je a měla by z pohledu idealismu být založena na ctnostech a etických principech.

Na Montesquieua jistým způsobem navazuje další francouzský intelektuál Alexis de Tocqueville. Tocquevillovy úvahy o demokratické veřejnosti vyplývají z cesty po Spojených státech, kterou podnikl.

Podle Tocquevilla lidé milují rovnost a svobodu. Největší vášní, která se rodí z rovnosti životních podmínek, je právě láska k této rovnosti.

Existuje mnoho rovností. Například v občanské společnosti si budou rovni lidé, kteří mají stejné prostředky v úsilí o zvýšení bohatství; přitom nemusí mít stejnou účast na politickém dění.

Nejdokonalejší forma rovnosti podle něj vyplývá z práva, které má každý občan – totiž když všichni občané mají účast na vládě. Toto je rovnost v politickém světě. Lidé jsou si velmi podobní, neboť všichni jsou si rovni; jedinec nevládne nad ostatními, a tak nemůže zneužívat moc. Politická rovnost je ideál, o nějž usilují demokratické národy. Politická rovnost implikuje svobodu, neboť lidé, kteří si budou rovni, budou zároveň zcela svobodní.

Pro nás je klíčová právě tato myšlenka. Lidé, kteří se aktivně zapojí do politického dění, tak vlastně budou zakoušet dvě významné hodnoty dnešní moderní demokratické společnosti. Pocítí svobodu, neboť to udělají ze své vlastní vůle, a uvědomí si, že svou aktivní angažovaností bude jejich hlas stejně důležitý jako hlas těch druhých; uvědomí si, že jsou si rovni se všemi ostatními. Tato výsada však nebude nikdy dopřána našim „rozumbradům“, kteří se nezapojí a nepůjdou ani volit. Svobodu lze dle mého názoru definovat jako možnost rozhodnout se. Pasivní konzumenti moderní společnosti, jež jsou ovládáni touhou po materiálních statcích a penězích jsou v tomto smyslu vlastně „nesvobodní“.

Další hodnotou občanské společnosti, kterou Tocqueville vyzdvihuje, je individualismus. V době rovnosti každý člověk hledá své přesvědčení sám v sobě. Individualismus je však dle mého soudu kontroverzní hodnotou, neboť je živnou půdou pro rozvoj a šíření konzumu a materialismu. Individualista je svým způsobem pasivní,

neboť se straní veřejnosti, odchází do ústraní, kde se stará pouze sám o sebe nebo svou rodinu. Z toho pak mohou pramenit tendence k honbě po zisku a pohodlí.

Nicméně Tocqueville srovnává individualismus, jež považuje za žádoucí, s egoismem, vlastností škodlivou a nežádoucí. Zatímco egoismus je láskou k sobě samému, a je to tudíž vlastnost opovrženihodná, individualismus představuje uváženost a klid. Člověk se obrací do ústraní ke své rodině a svým přátelům a izoluje se od masy ostatních. Přesto individualismus musí být držen v jistých mezích, neboť hrozí že přejde do egoismu. (Tocqueville, 1992)

Egoismus, jež je nerozlučně spjat s dnešním konzumem, představuje nebezpečí v tom, že jednotlivci se zajímají pouze o sebe, o svůj prospěch; nezajímají se o ostatní lidi ve svém okolí, z čehož pramení nebezpečí odsunu takových lidí na okraj společnosti. Lidé izolovaní na okraji se pak mohou stát hrozbou pro společnost, neboť se budou snažit uspokojit své potřeby všemi dostupnými prostředky, třeba i prostřednictvím kriminality. Nebezpečí sociálních nepokojů je také reálné. To vše můžeme vést k chaosu a podkopání řádu.

Proto je nutno být aktivní a zároveň ohleduplný vůči druhým. Podle Tocquevilla se občané zabývají věcmi veřejnými, pokud se zároveň dotýkají jich samých. To je odvádí od sledování zájmů individuálních. Občan si uvědomuje, že aby něco dokázal ve věci veřejného zájmu, musí se spojit s jinými k společnému dílu; pak si uvědomí, že není tak nezávislý na ostatních spoluobčanech. Individualismus tedy, je-li držen v mezích svobodnými institucemi, může nakonec podporovat zájem o druhé, být zdrojem solidarity a vzájemné pomoci.

S tímto tvrzením lze skutečně souhlasit. Pokud bude individualismus regulován takovým způsobem, skutečně lze jeho negativní dopady redukovat a využít i jeho pozitivní stránky.

Ve Spojených státech amerických, doby Tocquevillovy návštěvy, existovalo nepřeborné množství politických, občanských, průmyslových, obchodní, náboženských a dalších sdružení. Neboť, jak konstatuje Tocqueville, Američané bez rozdílu věku, schopností a různých zájmů se neustále sdružují. Sdružují se pro mnoho rozličných účelů – etických, náboženských, ekonomických a jiných. Za klíčová z hlediska občanské společnosti považoval sdružení intelektuální a etická.

V demokraciích, jak již bylo řečeno, lidé tendují k individualismu, proto jsou nezávislí a slabí. V porovnání s aristokratiemi, kde měl šlechtic významné postavení a velký vliv, nezmůže občan v demokracii téměř nic. Právě proto občané zakládají sdružení.

Chtějí-li lidé uskutečnit nějaký záměr či realizovat určitou myšlenku, začnou se sdružovat. Na rozdíl od samotného občana má sdružení ve společnosti mnohem větší váhu. Schopnost sdružovat se je jednou z nejdůležitějších dovedností lidí.

Na rozdíl od ekonomicky smýšlejícího Hayeka pojednává Tocqueville o demokratické aktivní veřejnosti, kterou našel ve Spojených státech. Vysoko vyzdvihuje hodnoty svobody a rovnosti, jež jsou dle jeho pohledu zárukou dobrého života společnosti.

Největší záruky svobody vidí v rovnosti a to především politické. Rovnost všech občanů v účasti na vládě je nejlepší zárukou svobody. Po občanech požaduje aktivitu – a to především takovou, že se lidé budou sdružovat v různých spolcích. V tom vidí záruku morálního klima celé společnosti. V tomto smyslu navazuje na Montesquieuovy úvahy.

Je nesporné, že svoboda a rovnost jsou i pro dnešní (západní) společnosti zcela zásadní. Západní demokratické společnosti vyznávají tyto hodnoty a vidí v nich největší záruky svobody. Přesto tyto demokratické principy nelze aplikovat na celý velmi heterogenní svět. Jiné kultury vyznávají jiné hodnoty.

Nicméně i pro západní společnosti platí jistá korekce. Angažovat, kterou Tocqueville vyžaduje od občanů, zvláště tu politickou, nelze uplatňovat vždy a všude.

Ano, je pravda, že my občané bychom měli tvořit silnou, občanskou společnost, jež bude protiváhou vůči politické moci a bude jejím rádcem, jehož radami by se tato moc měla řídit. Ale přesto naše životy nevyplňuje pouze politika. Člověk má biologické potřeby, které musí naplňovat. Odpočinek, záliby, práce. Všechny tyto potřeby člověk musí uspokojovat, a tak se nemůže věnovat pouze politice. Přesto by se do politiky občasně zapojit měl, aby tak utvářel svou vlastní budoucnost.

Občanská angažovanost je vlastní podstatou demokracie. Pojem demokracie znamená v doslovném překladu vládu lidu nebo suverenitu lidu. Protože však, jak tvrdí Karl Raimund Popper, nevládnou lidé, ale ve všech zemích světa vládnou vlády, pojímám demokracii právě v Popperově duchu. Vlastní podstatou demokracie je svoboda občana participovat na sesazení vlády bez krveprolití. (Popper, 1998) Zcela klíčová je právě nutná podmínka, že vláda, která vládne špatně, může být sesazena, ale bez krveprolití! Neboť vojenské puče typické pro některé latinskoamerické či africké země, jenž ve svých důsledcích vede k vojenskému teroru a diktatuře, nemají s demokracií nic společného.

Možnost sesazení motivuje vládu k tomu, aby plnila to, co slíbila před volbami; aby reflektovala a uspokojovala veřejné potřeby a zájmy nás občanů.

Tedy považují demokracii za takový systém společenského uspořádání, který umožňuje sesadit vládu, která vládne nezodpovědně a proti zájmům občanů, a to bez

krveprolití, mírovou cestou. V tomto kontextu se mi zdá být pojem demokracie velmi konzistentní s existencí občanské společnosti; neboť i v občanské společnosti je možno svobodně prosazovat vlastní zájmy a působit na vládu tak, aby reflektovala a naplňovala zájmy svých občanů.

Opačné je však stanovisko Ernesta Gellnera. Dle Gellnerova názoru je lepší používat pojem občanské společnosti než termín demokracie. Gellner považuje pojem demokracie za naivní, neboť vnucuje lidem určitý systém uspořádání společnosti jako axiologicky správný. Vychází se ze dvou premis. Prvním předpokladem je rovnost obsažená v tomto pojmu. Lidé si jsou rovni, zvláště v tom smyslu, že všichni společně volí. Zdravá demokratická společnost tak odráží vůli všech občanů.

To pokládá Gellner za politicky přitažlivé, neboť v dnešní době, kdy transcendentní hodnoty ztrácejí svůj dřívější význam (až na výjimky - například svět islámu), je vize společnosti, jejíž fungování je odrazem vůle jejích členů, velmi atraktivní.

Tento předpoklad obsažený v pojmu demokracie však, podle Gellnera, není součástí lidské přirozenosti. Jednou ze základních charakteristik lidského tvora je jeho společenskost, potřebuje komunitu, aby žil s ostatními. Komunity v průběhu lidské historie však zdaleka nebyly vždy (a možná i častěji) rovnostářské. Nerozdělovaly svým členům spravedlivě hlasy. Jedinci mají v těchto komunitách přiděleny určité role a pozice a na jejich základě jednají, ať už je společnost demokratická či nikoli. (Gellner, 1997)

Druhou premisou spojovanou, podle Gellnerova názoru, s pojmem občanské společnosti je možnost výběru. Protože je demokracie souhrnem vůle všech jejích členů, jsou to právě její členové, kdo si tuto společnost volí. I tento druhý předpoklad však Gellner kritizuje a popírá. Lidé se dle jeho názoru rodí do určité společnosti, kultury. Nevolí si tuto společnost předem. Je pro ně daností. A kultura této společnosti pak utváří člena této kultury.

Ani rovnost, ani možnost výběru společnosti nejsou zakotveny v lidské přirozenosti. Demokracie tedy není přirozené uspořádání pro lidstvo jako takové. (Gellner, 1997)

Podle mého názoru je skutečně velmi pochybné považovat demokracii za nějaký hodnotový koncept vhodný pro celé lidstvo. Avšak můžeme říci, že umožňuje určitou míru svobody, kterou od života očekáváme. Taková společnost poskytuje jedinci možnost svobodně volit, být tak spolutvůrcem společnosti a mít rovnoprávné postavení v rámci této společnosti, je-li samozřejmě demokratickou v pravém slova smyslu, tj. je-li konstituována na základě práva a ústavnosti. Proto se domnívám, že pojem demokracie není tak naivní, jak soudí Gellner a zdá se mi být poměrně konzistentní s pojmem občanské společnosti.

1.5 Jiný kraj jiný mrav

Až dosud jsem vždy zdůrazňoval ve svých teoretických úvahách, že se vztahují na západní společnosti. Ačkoliv se konzum a spotřeba rozšiřují stejně jako racionalizace po celém světě, zůstává faktem, že nejzakořeněnější jsou právě na Západě. Podobně je tomu však také s občanskou společností. Jestliže se snažím ukázat, že občanská společnost představuje svět aktivních individuí, kteří sami rozhodují o svých životech na rozdíl od pasivních konzumentů robotizovaných ve svých racionalizovaných zaměstnáních, pak je nutno podotknout, že ani koncept občanské společnosti nelze implementovat po celém světě. Lze namítnout, že například zvýšená migrace do západních zemí je dokladem toho, že lidé touží po západním stylu života. Domnívám se, že příčiny migrace tkví v něčem jiném. Lidé z asijských, afrických, případně jihoamerických zemí žijí většinou v bídě. Alespoň migranti jsou většinou velmi chudí lidé, kteří veškeré své úspory investují právě do cesty na Západ. Domnívají se totiž, že naleznou prostředí, kde budou moci zlepšit svou životní úroveň. Důvody jsou tedy buď politické (politická nesvoboda) nebo ekonomické. Dokladem toho je, že etnické skupiny, které v západních zemích často žijí v izolovaných ghettech, si zachovávají většinou své kulturní zvyky, i když se zřejmě částečně přizpůsobují konzumu západní společnosti.

Občanská společnost má své tradice na Západě a vyvíjela v západních společnostech a nelze ji importovat jako McDonalda do celého světa.

Dobrym příkladem toho, že občanskou společností nelze importovat do všech koutů světa, je muslimský svět. Společenské uspořádání islámských společností je velmi odlišné od uspořádání společností západních. V rámci islámského náboženství neexistuje odlišení církve, společnosti a státu. Odluka od církve, jež existuje v některých zemích Západu, je v muslimském světě naprosto nemyšlitelná.

Islám nemá žádné centrum, které by ukazovalo směr k naplnění nějakého ideálu člověka. Jedinou autoritou jsou teologičtí učenci, tzv. *ulamá*, jejichž úkolem je prosazovat posvátný zákon, nikoli ho interpretovat či vysvětlovat. Výsledkem je právní osnova společenského řádu, která stojí nad pouhou mocí a politickou autoritou.

Společnosti, kde vládne islám, mají silný sklon k utváření *ummy*, všeobecného společenství založeného na společné víře a na prosazování zákona. Právě náboženství pak zásadně ovlivňuje politickou konstituci takové společnosti. V praxi jsou muslimská politická zřízení proniknuta klientelismem, vládne se v nich pomocí sítě vztahů. Neformální vazby založené na vzájemné solidaritě a výměnných úsluhách jsou mnohem důležitější než formální institucionální vztahy. Náboženství diktuje pravidla pro život

jednotlivce, ale nedefinuje, jak společnost politicky uspořádat. Klientelismus a neformální vazby zaplňují tento „nedostatek“. (Gellner, 1997)

Přesto se nelze domnívat, že by byl náboženský moralismus pokrytecký. Naopak, muslimové od politiky nic neočekávají. (Gellner, 1997) Důležitá je náboženská stránka života a neformální síť vztahů založené na vzájemné důvěře a klientelismu. Podle názoru Ernesta Gellnera se nelze domnívat, že by v této kultuře byla požadována občanská společnost vedle *ummy*, definované jako společná snaha uplatňovat zákon a vedoucí stát k odpovědnosti. Toto není reálně možné. Stát může být povolán k odpovědnosti za porušování Bohem stanoveného Zákona.

To nic nemění na skutečnosti, že muslimská společnost je v moderní slova smyslu dostatečně funkční či efektivní, a to bez demokratické státní moci a její vyvažující protipól. Tato společnost se někomu nemusí líbit, ale je ji třeba respektovat jako alternativu dnešních politických podmínek. (Gellner, 1997)

Občanskou společnost podle mého názoru nelze mechanicky aplikovat na všechny země světa. Islám se vyvíjel nezávisle na občanské společnosti a hodnoty tohoto náboženství jsou v mnoha ohledech neslučitelné s hodnotami občanské společnosti, jež je založena na svobodě spolčování.

Občanskou společnost prostě nemůžeme přenést do jiného kulturního kontextu a čekat, že se zde bude rozvíjet. Je to stejné jako se snahou USA implementovat demokracii do arabských a jiných zemí. Je to vnucování hodnot, které jsou odlišné od hodnot zde vyznávaných.

Přesto se domnívám, že občanská společnost je lepší alternativou v porovnání s muslimskou *ummou*, neboť pouze občanská společnost nabízí možnosti svobodného zapojení do různých sdružení; stejně tak ale umožňuje svobodně taková sdružení opustit. V případě muslimské společnosti platí jiná pravidla. Náboženská pravidla, která muslimové ortodoxně dodržují, neumožňují jen tak se zřici svého náboženství nebo opustit svobodně komunitu. Toto by bylo považováno za bezbožnost.

1.6 Závěr

V první části této práce jsem ukázal, co občanská společnost představuje. Nastínil jsem její historický vývoj, který je zásadně spjat se západní společností. Proto jsem také ukázal na příkladu muslimských zemí, že občanskou společnost nelze importovat do všech částí světa. Nemůžeme přenášet hodnoty, které se vytvářely po staletí v naší západní civilizaci do civilizací odlišných, kde se historicky dlouhodobě vytvářely hodnoty odlišné.

Nemohu vnucovat něco, co se mi líbí, někomu jinému, kdo má zásadně rozdílné uspořádání hodnot. Agresivní vnucování hodnot jinému je totiž popřením hodnot samotné občanské společnosti, která je bytostně spjata se svobodou; tedy svobodu preferování hodnot, které jsem si zvolil sám. Podstatou muslimského světa je islám, a ten občanskou společnost nepotřebuje.

Dále jsem ukázal, že občanská společnost je platformou pro sdružování a spolčování v občanském sektoru. Snažil jsem se zdůraznit, že v organizacích občanského sektoru působí lidé, kteří jsou aktivní; lidé, kteří chtějí rozvíjet svůj vlastní inteligenční potenciál, užívat rozum a nebýt pouhými roboty. V občanském sektoru se rozvíjí solidarita, altruismus, filantropie. Vytvářejí se hodnotné vztahy důvěry. Organizace občanského sektoru se snaží řešit dnešní palčivé problémy.

Občané, kteří participují na činnostech spolků a sdružení buď rozvíjejí své vlastní zájmy a koníčky nebo spoluutvářejí politická rozhodnutí. Právě aktivní účast na ovlivňování politických rozhodnutí byla ona „politicko-aktivistická“ linie pojmu občanského sektoru. Lidé, kteří chtějí, mohou utvářet svou vlastní budoucnost.

Kulturní role občanské společnosti, jež je klíčová a vlastně v sobě obsahuje všechny role ostatní (sociální i politickou), umožňuje lidem aktivně utvářet svou budoucnost. Primárními hodnotami, o které participanti občanské společnosti usilují, jsou, jak již bylo zmíněno, svoboda, solidarita a aktivita občana na kulturním a politickém dění. Člověk může aktivně ovlivňovat situaci kolem sebe tím, že pomáhá druhým prostřednictvím různých sdružení a spolků. Tím vyrovnává tržní nerovnosti, s kterými si vždy neumí poradit stát. Dále se člověk podílí na politickém dění, čímž ovlivňuje politiku vlády. Lidé, kteří se aktivně podílejí na správě věcí veřejných, vytvářejí kulturní klima, které je pozitivní v tom, že člověk tím, že o něco usiluje demokratickou cestou, přebírá zodpovědnost za sebe i ostatní. Rozvoj různorodých kulturních zájmů pak napomáhá využívání inteligenčního potenciálu, který má člověk k dispozici. V tomto spočívá primárně kulturní role občanské společnosti.

Občanská společnost je tedy tvořena několika dimenzemi, které, jak dále ukážu, tvoří protiklad dnešní moderní konzumní společnosti. Jsou jimi zejména dimenze kolektivismu, solidarity a pomoci překonávající individualismus a egoismus konzumního světa. Dále je to aktivita, která je prostředkem jak k utváření vlastní budoucnosti, tak rozvíjení inteligenčního potenciálu, jež má člověk k dispozici. Navíc bytostnou podstatou organizací občanského sektoru je neziskovost. Neziskové organizace nejsou zakládány za účelem zisku, mají jiné cíle a poslání, proto přinášejí do společnosti pozitivum v tom, že omezují

posedlost konzumem a penězi. Organizace občanského sektoru doplňují stát tam, kde není schopen kompenzovat tržní nerovnosti. To vše je založeno na tom, že lidé, kteří různorodé aktivity v občanské společnosti vykonávají, převzali zodpovědnost za sebe a druhé, zodpovědnost za životy své a i za životy potřebných. Vytváří se vztahy důvěry a ohleduplnosti mezi lidmi, což může mít pozitivní dopady na rozvoj společnosti směrem ke slušnosti a toleranci. Společnost založená na slušnosti a toleranci může být ve svém důsledku stabilnější a poskytovat svým občanům bezpečnější prostředí, než společnost posedlá ziskem a konzumem. Kultura občanské společnosti vychází ze všech těchto hodnot a postojů, jež jsou v rámci občanské společnosti produkovány a reprodukovány.

Tedy sdružování představuje jeden proces, který v moderní společnosti probíhá. Druhým procesem je proces racionalizace bytostně spjatý s konzumem, spotřebou a materialismem. Pasivní konzumenti, na rozdíl od aktivních strůjců svého osudu, neuvědomují sami svou budoucnost, ale nechávají to na jiných. Nezapojují se do kulturního a politického dění, nechají volit ty druhé, aby pak po volbách kritizovali jednotlivá rozhodnutí vlády. Nebo se o politiku nezajímají vůbec, jsou to individualisté, kteří jsou posedlí pouze penězi a mocí.

Spotřeba a materialismus jsou nemocí pasivním konzumentů. Domnívám se, že existuje lék na tuto nemoc. Právě občanská společnost a aktivita v organizacích občanského sektoru je tímto lékem.

Pozitivní dopad občanského sektoru na společnost jako celek spočívá především v tom, že lidé se stávají zodpovědnými nejen vůči sobě, ale také vůči druhým či přírodě. Kromě toho se rozvíjí kultura, dle mého soudu kultura opravdová, která spočívá v pěstování zájmů a dovedností, tedy ve využití lidského inteligenčního potenciálu. Solidarita přispívá k rovnováze ve společnosti, neboť jak jsem ukázal, lidé, kteří by byli ponecháni na pospas sami sobě, by mohli nakonec představovat vážnou hrozbu pro řád a pořádek.

Pokud jde o občanskou společnost z normativního pohledu, viděno optikou oněch tří komponentů, z nichž může a nemusí být složena, snažil jsem se ukázat, že se přikláním ke generalistickému přístupu. Domnívám se totiž, že občanská společnost zahrnuje nejen aktivní a sebevědomou veřejnost, ale rovněž tržní hospodářství a omezenou a kontrolovanou vládu. Pokud budou tyto tři komponenty ve vzájemné rovnováze, budou se doplňovat a navzájem podmiňovat, pak může občanská společnost fungovat velmi efektivně a ku prospěchu nás všech.

Proto jsem také ukázal, že trh ponechán sám sobě, bez jakékoli intervence státu a spolupráce s veřejností, nemůže být prospěšný pro všechny. Užitek budou mít pouze někteří, mnoho lidí zůstane na okraji a budou mít existenční problémy. Pouze aktivní veřejnost a útlý a efektivní sociální stát mohou trh „držet na uzdě“, resp. kompenzovat tržní nerovnosti. Solidarita a pochopení a pomoc druhým jsou základem sociálního státu a mají svou legitimitu v lidské přirozenosti.

Nicméně občanská společnost má rovněž své nedostatky. To vyplynulo z pojednání o antické polis, kde se prokázalo, že pouhá solidarita a sounáležitost členů může pramenit až do dusivého komunalismu. Komunity, které jsou svobodny od vnějšího tlaku, ale které samy uvnitř neposkytují jednotlivcům svobodu, nepředstavují občanskou společnost v pravém slova smyslu. Svoboda jednotlivce je klíčovým předpokladem rozvoje jakékoli občanské společnosti.

Ze všeho, co předcházelo, lze tedy nakonec shrnout, že **občanská společnost je prostorem svobodného sdružování, který umožňuje aktivně se podílet na vytváření vlastní budoucnosti, rozvíjet inteligenční potenciál člověka, a jež je založena na hodnotách solidarity a altruismu.** Právě díky hodnotám altruismu a solidarity občanská společnost představuje prostředek kontroly trhu a nástroj omezování tržních nerovností. Neboť, jak již bylo zmíněno, stát není vždy schopen tržní nerovnosti kompenzovat. Hra tržních sil, jež produkuje egoistické individualisty, může být držena v mezích občanským sektorem.

Další část budu proto věnována oněm egoistickým individualistům, pasivním konzumentům, jež jsou produktem ekonomizace a racionalizace moderní společnosti. Cílem druhé části bude ukázat, proč se konzum prosazuje, jaké hrozby přináší, a jak ho lze omezit.

2. Uvěznění v kleci racionality a zakotvení v konzumu

2.1 Úvod

Druhá část se bude podrobněji zabývat procesy racionalizace a modernizace v kontextu spotřeby a materialismu. Vychází z prací dvou autorů, jejichž pohledy se v jistém smyslu doplňují. Prvním autorem je americký sociolog George Ritzer, který zastává radikální teorii mcdonaldizace moderní společnosti. Domnívá se, že racionalizační procesy, které zasahují do stále většího počtu sociálních sfér, jsou založeny na úspěšně

vyvinutém modelu McDonaldivě. Nicméně McDonald představuje v Ritzerově podání pouze paradigma problému, jímž se zabýval již klasik Max Weber.

Druhým autorem, o jehož názory opírám svůj kritický pohled na dnešní moderní společnost, je Jan Keller. Ten se zabývá modernitou a modernizací, přičemž popisuje tendence společnosti k ekonomizaci mnoha sfér společnosti.

2.2 Racionalizace neboli mcdonaldizace sociální

Max Weber považoval byrokracii za výsledek procesu racionalizace, jeho vyvrcholení. Po dlouhou dobu se věřilo, že byrokracie představuje konečnou formu procesu racionalizace. Přestože Weber vyzdvihoval výhody byrokracie zejména ve srovnání s předmoderními institucemi, byl si vědom rovněž rizik, která s sebou racionalizační proces přináší. Obával se především toho, co nazýval „železnou klec“ racionality. (Ritzer, 1996: kap. 1) Weber se domníval, že racionální systémy jsou nehumánní a dehumanizující. Obával se rozšíření racionalizace do dalších sektorů společnosti.

Nutno připomenout, že racionalizace je zde chápána jako proces zavádění takových postupů a pravidel, která redukuje lidské myšlení na minimum. Jinými slovy, z lidí se stávají roboti, kteří provádějí ve svých zaměstnáních rutinní činnosti, aniž by přitom museli přemýšlet. To mnoha lidem samozřejmě vyhovuje, což je důsledek materializace soukromé sféry. V soukromí mnohdy lidé nemají potřebu o věcech přemýšlet. Vyhovují jim nákupy a televize, neboť ani u nakupování, ani u sledování televize nepotřebujete přemýšlet.

Weberova obava se naplnila, neboť proces racionalizace se nadále rozšiřuje. Americký sociolog George Ritzer poukazuje na skutečnost, že roli reprezentanta procesu racionalizace převzaly rychloobslužné restaurace, zejména McDonald, které nejen že představují radikální změnu v oblasti restauračního byznysu, ale i revolucionalizovaly americkou společnost, a nakonec i celý svět.

V 90. letech 20. století se rychloobslužné restaurace rozrostly do takové míry, že byly doslova všude. Ritzer hovoří o tomto procesu jako o mcdonaldizaci, jímž chápe prosazování zásad vyvinutých McDonaldivě do mnoha různých odvětví obchodu. Naneštěstí nešlo jen o obchodní sféru, ale mcdonaldizace pronikla do mnoha sociálních institucí, jako například v oblasti vzdělání, sportu, politiky či náboženství. Zásadní je skutečnost, že tento proces, který započal ve Spojených státech, se postupně prosadil v téměř celém světě.

Přestože McDonald přináší lidem také výhody, negativní aspekty převažují a mají významný dopad na celou společnost.

McDonald a proces mcdonaldizace se neobjevily v historickém vakuu, ale měl významné předchůdce. Byla jím zejména byrokracie. Mezi další lze řadit vědecký management, montážní linku a výstavbu velkých obchodních center. Zásady fungování byrokracie, vynález montážní linky a rozvoj vědeckého managementu se staly základními pilíři, na kterých byly vystavěny řetězce rychloobslužných restaurací. Tyto inovace připravily půdu pro strukturální změny, které umožnily rychlý rozvoj rychloobslužných řetězců.

Úspěch McDonalda byl podmíněn mimo jiné skutečností, že se stal jistým symbolem. McDonald je všudypřítomný a je rozlišitelný oproti jiným symbolům, a to po celém světě. (Ritzer, 1996: kap. 1)

McDonald má významné kulturní aspekty. Pro mnoho lidí se stal posvátnou institucí, s níž se silně identifikují. Kowinski zdůrazňuje, že jídelní místnosti jsou vlastně moderní „chrámy konzumace“, do nichž chodíme prověřit svoje „spotřebitelské náboženství“. (Ritzer, 1996, str. 22) Racionalizace umožňuje pasivním konzumentům velmi efektivně spojit konzum a spotřebu. Už výše bylo zmíněno, že existuje ohromné množství velkých nákupních center, jež představují v podstatě „obchody v obchodu“. Jedna obrovská budova, do které se vejdou stovky lidí, v sobě často zahrnuje obchody různých druhů (od textilu, přes elektroniku až po kadeřnictví), rychloobslužné restaurace, ale i kina. Člověk tak během jednoho dne na jednom místě může nakoupit zboží různého druhu, nechat se ostříhat, navečeřet se a ještě zajít do kina. To je velmi efektivní způsob uspokojování potřeb, který plně koresponduje s potřebami dnešní uspěchané společnosti.

Jak již bylo zmíněno, McDonald je skutečně všudypřítomný. Právě tato skutečnost významně přispěla k jeho výjimečnému postavení v oblasti restauračního byznysu. McDonald investuje vysoké finanční částky do reklam, které blahořečí jeho produkty. Tyto reklamy jsou velmi sofistikované, neboť oslovují rozmanité společenské skupiny. Každá reklama má svou rozdílnou strategii zaměřenou na konkrétní cílovou skupinu. Ostatně to platí nejen o McDonaldu, ale i o jiných světových značkách jako jsou Nike, Adidas, Mercedes, BMW, Sony a další. Všechny nadnárodní celosvětové společnosti založily svůj obchodní úspěch ve větší či menší míře na sofistikovaných reklamách, které umějí (zvláště pasivní konzumenty) velmi umě oslovit.

Je nutné zdůraznit, že mcdonaldizace se prosadila i v jiných sektorech společnosti. Vliv McDonalda je zde o něco méně nápadný, ale ne méně vážný.

Proč je mnoho sfér společnosti mcdonaldizováno? Neodolatelnost McDonaldova modelu spočívá zejména v tom, že v centru celého procesu mcdonaldizace jsou čtyři elementární a přitažlivé dimenze. (Ritzer, 1996)

První dimenzí je *efektivnost*. McDonaldův model nás vede co nejlépe od stavu hladovosti ke stavu úplné nasycenosti. Všechny instituce, jež jsou založeny na McDonaldových principech, usilují o co nejvyšší míru efektivity, ať už je to ve snižování váhy, vyhotovování receptů na brýle nebo vyplňování daňových formulářů.

Rychloobslužné restaurace ideálně uspokojují potřeby dnešní uspěchané společnosti, neboť nabízejí rychlé a efektivní uspokojení potřeby jíst. Navíc ekonomické rychloobslužné podniky podávající jídla přímo do auta, což opět racionalizuje a zefektivňuje celý proces konzumace jídla. Rychloobslužný model nám nabízí velice efektivní model pro uspokojování mnoha našich potřeb.

Snaha o efektivitu je součástí vývoje společnosti. Získávání potravy ve formě honu na zvěř či sklizně ovoce a zeleniny bylo nahrazeno vařením jídla doma. Důvodem byla efektivnost. Nakoupit produkty na různých tržištích a poté z nich uvařit jídlo bylo jasně efektivnější. Poté se na počátku 50. let 20. století objevily rychloobslužné restaurace, které se postupně rozšiřovaly a prosperovaly, neboť představovaly efektivnější získávání a konzumaci potravin než jejich nákup a vaření. (Ritzer, 1996: kap. 3)

Nejefektivnější způsob konzumace potravy dnes představuje rychloobslužná restaurace, neboť nevyžaduje ani cestovat do supermarketu pro potraviny a jejich přípravu, ale jídlo zde dostanete mnohem rychleji než v tradiční restauraci, kde strávíte minimálně hodinu.

Další prvek efektivnosti představuje samotný proces, jehož je host v rychloobslužné restauraci účasten. Hned u restaurace je velké parkoviště s mnoha volnými místy. K pultu je to jen kousek cesty, jídlo si objednáte rychle a ihned za něj zaplatíte. Omezený jídelníček zkracuje čas při výběru. Jakmile dostanete jídlo, je to zase jenom pár kroků ke stolu. Celý proces se odehrává velmi efektivně, neboť je založen na posloupnosti několika na sebe velmi racionálně navazujících úkonů.

Další institucí, kde se zrcadlí efektivnost je obchodní dům. Nelze popřít, že nakupovat v obchodním centru je mnohem efektivnější, než obejít různé specializované obchody, roztroušené po celém městě.

Velmi dobrým příkladem snahy po dosahování efektivnosti v jiných sociálních sférách představují hromadné zájezdy. Podstatou hromadného zájezdu je ukázat většímu

počtu lidí co nejvíce památek za nejkratší možnou dobu. Cestovní kancelář efektivně snižuje náklady, klient navštíví velké množství zajímavostí. (Ritzer, 1996: kap. 3)

Proces mcdonaldizace pronikl již i do oblasti zdravotnictví. V moderní medicíně jsou rovněž tendence k racionalitě a efektivnosti. Existují kliniky, kde se provádějí jemné operace srdce v „továrně na srdeční chirurgii“, fungující s precizností „montážní linky“. Hlavním cílem je maximalizace zisku vyplývající z vysokého počtu vykonaných zákroků.

Jídla a služby rychloobslužných restaurací jsou snadno *kvantifikovatelné* a *zkalkulovatelné*. Druhou dimenzi mcdonaldizace tedy představuje důraz na kvantitu. Mcdonaldizace klade důraz na kvantifikaci a zkalkulování; potlačuje kvalitu na úkor kvantity.

Rychloobslužné restaurace se nám snaží podsunout, že dostáváme velké množství jídla za celkem málo peněz. Kvalita ustupuje do pozadí, protože se zdůrazňuje množství. Jeden z pozorovatelů amerického kulturního života řekl: „*Je zvykem věřit, a to hluboce, že větší je zároveň i lepší.*“ (Ritzer, 1996, str. 27). Proto si objednáváme hodně jídla, velké hranolky, Big Mac a podobné produkty. Máme pocit, že se hodně najíme za málo peněz.

Z toho vyplývá, že rychlost je důležitým faktorem ovlivňujícím způsob života lidí. Rozvoj a obliba rychloobslužných restaurací je projevem uspěchanosti doby. Lidé mají málo času, a tak se snaží všechny činnosti co možná nejvíce urychlit.

Nejde pouze o to, že mcdonaldizace klade důraz na kvantitu, ale především, že většinou ignoruje kvalitu. Ritzer se domnívá, že z tohoto důvodu se lze obávat úpadku či dokonce úplného vymizení kvality v celé společnosti. (Ritzer, 1996: kap. 4) Je však pravdou, že typický zákazník McDonalda ví, že jídlo, které si kupuje, není té nejlepší kvality; nechodí do McDonalda, aby zhubnul; naopak si chce naplnit žaludek kaloriemi a sacharidy, a to rychle, aby se mohl věnovat dalším racionálním aktivitám. Je mnohem efektivnější pokládat jídlo za natankování než za jídelní zážitek.

Ve zdravotnictví se také projevuje snaha po dosahování maximálního zisku. Korporace usilující o snížení nákladů a zvýšení zisku vytvářejí tlak na lékaře a ostatní zdravotnické pracovníky, aby zkracovali čas věnovaný pacientovi, a zvýšili tak počet pacientů za den. Všechny ten důraz na kvantitu může ohrozit kvalitu lékařské péče. (Ritzer, 1996: kap. 4)

Třetí dimenzí je *předvídatelnost*. Big Mac nebo Cheesburger bude chutnat stejně v New Yorku jako v Chicagu, Los Angeles nebo Praze. Je velmi pohodlné vědět, že víte, co od McDonalda čekat. Lidé chtějí mít svět předvídatelný, to jim dává pocit bezpečí. Nepředvídatelné může pro člověka být velmi stresujícím zážitkem.

Lidé v racionální společnosti chtějí vědět, co mohou očekávat kdekoliv a kdykoliv. Nechtějí a nepředpokládají překvapení. Předpověditelnost lidem velmi usnadňuje život, neboť snižuje nutnost přemýšlení, a lidské jednání se tak stává stereotypním a rutinním.

McDonaldizace je celosvětový fenomén, a tak si američtí turisté, kteří při cestování často postrádají svá oblíbená místa, mohou být jisti, že dříve či později narazí na McDonalda, ať už to je v Singapuru, Paříži nebo Moskvě. (Ritzer, 1996: kap. 5)

Předvídatelnost se u McDonalda projevuje mimo jiné také v rituálech zde vykonávaných. Vše, co se u McDonalda děje je svým způsobem ritualizované; to je ovšem také důvodem, který sem přitahuje davy lidí. Zákazníci si mohou být jistě nejen, že je čeká důvěrně známé prostředí, stejné balení hamburgerů, stejná chuť, ale také personál.

Byrokracie jsou mnohem předvídatelnější než ostatní organizační formy. Úředník má k dispozici soubor pravidel, podle nichž se musí chovat; jeho pracovní činnost se skládá z předem přesně definovaných úkonů, které je povinen dodržovat. Také pravomoc byrokratických úředníků se pohybuje v rámci přesně ohraničených a stálých kompetencí. Úřední jednání je fixováno písemnou formou, přičemž písemná akta zhotovuje štáb podřízených úředníků. Proto klient, který přijde na úřad, má jistotu, že se k němu bude úředník chovat podle jeho očekávání. Nečeká ho žádné překvapení, bez ohledu na to, která osoba tam v té době sedí.

V oblasti medicíny se v poslední době rovněž prosazuje tendence k předvídatelnosti. Lékařská praxe se vyvinula směrem k uniformnímu způsobu provádění různých lékařských výkonů. V různých zdravotnických zařízeních se tak provádějí různé zákroky stejným či alespoň velmi podobným, tedy předvídatelným způsobem.

Čtvrtým rysem McDonalдова modelu je *kontrola*; ta je uskutečňována zejména prostřednictvím nehumánních technik a praktik, které nahrazují humánní technologie. Každý pracovník rychloobslužné restaurace vykonává předem a přesně stanové činnosti, pro které byl odborně vyškolen. Jedná se o velice omezený počet úkonů prováděných stejným způsobem. Manažeři nad všemi činnostmi dohlížejí, aby vše probíhalo přesně stanoveným postupem. Lidské bytosti, které se u McDonalda stravují, jsou také kontrolovány. Nástroje kontroly zákazníků jsou velmi rafinované. McDonald usměrňuje zákazníky směrem k rychlejšímu stravování například tím, že omezuje výběr jídelničku, aby se zákazník rozhodl rychleji, co si koupí. Nepohodlná sedadla mají rychle navodit pocit, aby zákazník dojedl a odešel apod.

Jakmile lidi plně ovládáte, máte je pod kontrolou, můžete jim snazším způsobem vnútit příkazy, které mají naplnovat. Nelidské technologie významně podporují předvídatelnost, protože hlavním zdrojem nejistoty v racionalizovaném systému jsou lidé.

McDonaldizace usiluje o kontrolu nejen nad pracovníky, ale také nad zákazníky. Během let byly vymyšleny a do praxe zapojeny četné techniky, které slouží k ovládnání lidí. Ještě ve větším rozsahu jsou lidé nahrazováni nehumánními technologiemi.

Prosazování nehumánních technologií na úkor lidského faktoru není motivováno pouze touhou po větší kontrole. Významné jsou rovněž ekonomické důvody. Automatizované technické přístroje přinášejí vyšší produktivitu, lepší kvalitu a bezesporu snižují náklady.

Nehumánní technologie dnes lze nalézt téměř ve všech výrobních odvětvích. Všude ve větší nebo menší míře stroje nahradily lidskou pracovní sílu. Například chleba již nevyrábí šikovní pekaři, kteří se při jeho výrobě věnovali každému bochníku, ale pro masovou společnost musí pekárny vyrábět strojově ve velkém. Pekaři by svépomocí již nedokázali uspokojit zvýšenou poptávku po chlebu. Celý proces je vysoce automatizovaný a lidé v něm hrají minimální úlohu. (Ritzer, 1996: kap. 6)

Kontrola nad zaměstnanci probíhá v mcdonaldovských restauracích také nepřímou. Většina potravin je do těchto restaurací dodávána v předem připravené formě – nakrájené, předvařené a naporcované, a to většinou pomocí jiných technologií, než humánních. To jednak snižuje množství práce zaměstnanců, protože pak nemusí tvarovat hamburgery, krájet brambory, rozkrajovat housky ani péci pečivo. Za druhé, takto se eliminuje oblast nejistot a nepředvídatelnosti, neboť všechny housky jsou stejné, hamburgery jsou jeden jako druhý, hranolky mají stejný tvar.

Takto nastavený proces ve svém důsledku vede k tomu, že zaměstnanci nemusí myslet; vykonávají pouze rutinní úkoly jako je obracení hranolek, když dá přístroj signál nebo přidávání hořčice do hamburgeru. McDonald vyvinul takové postupy a nástroje proto, aby chování svých zaměstnanců měl pod kontrolou. Rychloobslužné restaurace usilují o kontrolu svých zaměstnanců, aby je tak zredukovaly na úroveň robotů.

Robotizace zaměstnanců se dostala rovněž do supermarketů. V minulosti musely být ceny vyznačeny na zboží. Pokladní si cenu přečetla a zanesla ji do pokladny. Bylo to pomalé a docházelo k mnoha omylům. V posledních letech mnoho velkoobchodů zavedlo „optické čtení“, aby tyto problémy odstranily. Na zboží jsou přilepeny znakové „kódy“, které v sobě mají uloženu cenu. Místo toho, aby pokladní přepisovala cenu výrobku do pokladny, přejezdí kód přes mechanický scanner, který cenu „přečte“ a automaticky ji

zanese do pokladny. Nehumánní technologie tak vyloučila některé nejistoty lidských pokladních. Stejně jako v rychloobslužných restauracích také v supermarketech tak na zaměstnance zbývá rutinní jednoduchá práce, jako je přejet se zbožím nad scannerem a dát nákup do sáčků. Z toho vyplývá, že není vyžadovaná přílišná zručnost zaměstnance. (Ritzer, 1996: 6) Snížené kvalifikační předpoklady pro práce tohoto typu pak znamenají pro firmy finanční výhody. Firmy mohou na příslušná místa najímat lidi s nižší kvalifikační úrovní, dát jim na základě toho nižší mzdu, a snížit tak náklady.

Tyto čtyři vlastnosti McDonaldova modelu stojí za jeho úspěchem. Zákazník ví, co dostane; ví, že toho bude hodně za málo peněz. Navíc bude obsloužen rychle a efektivně. Zákazník sám nevyvalozí téměř žádné úsilí. (Ritzer, 1996)

Vlastnosti McDonaldova modelu ovšem také ukazují, jaká je dnešní společnost. Je to společnost, která upřednostňuje efektivitu; to mimo jiné znamená rychlé rutinní úkony bez nutnosti přemýšlet a rozvíjet kreativitu.

Společnost všeho chce hodně; kvantita je preferována před kvalitou; hodně spotřebovávat, hodně vydělávat, hodně konzumovat, to jsou motta dnešní společnosti.

Sázka na předvídatelnost je pouze odrazem toho, že člověk preferuje bezpečí, nerad se pouští do nového, ještě neověřeného. Proto jsou také mnozí lidé pouhými pasivními konzumenty, neboť se bojí udělat krok dopředu. Pokud by měli začít prosazovat svoje zájmy v občanském sektoru jako aktivní občané, museli by překonat bázeň z nepředvídatelného. Pro takové lidi je však pohodlné vědět (předvídat), že rozhodnutí za ně učiní jiní.

Nebezpečím racionálních systémů je skutečnost, že často plodí iracionalitu. Iracionalita spočívá zejména v tom, že racionální systémy „blokují“ a odmítají používání lidského rozumu.

Zásadní kritika racionálních systémů spočívá v tom, že lidé podléhají jejich tlaku. Jsou nuceni přestat používat vlastní rozum a přizpůsobit se jako roboti režimu daného procesu. Lidé by se mohli stát přemýšlivějšími, dovednějšími, tvořivějšími a všestrannějšími, než jsou, ale nejsou toho schopni kvůli nátlaku racionalizovaného světa. Mohli by tak rozvíjet inteligenční potenciál, který mají k dispozici.

Všechny čtyři probrané dimenze racionality působí v různé míře v různorodých oblastech; jednou se prosazují všechny společně, jindy a jiných sférách pouze některé z nich. Nicméně obecně lze shrnout, že efektivnost, předvídatelnost, kvantita a kontrola představují čtyři vlastnosti mcdonaldizace neboli novodobé racionalizace společnosti.

Efektivita je požadována proto, aby bylo možno udělat jakýkoli úkon co nejrychleji, což přinese výhodu toho, že úkonů stihnu udělat mnoho. To vede k uspěchanosti. Uspěchanost vede ke stresům, které nakonec ústí v mnoha případech k poškozování lidského zdraví. S konzumem je tedy spjata uspěchanost dnešní společnosti, která má negativní dopady na jednotlivce.

Kvantita zase přináší nebezpečí toho, že odhlédneme-li od kvality, může to vyústit v bezohlednost a ignoranci. Bude-li společnost vyrábět své výrobky bez ohledu na kvalitu, to znamená, bude-li například ignorovat dopady na životní prostředí, bude-li chtít vyrábět s cílem co nejvyšší kvantitu, pak na to bude doplácet právě příroda a naše planeta.

Předvídatelnost může být v některých situacích výhodou, ale přináší potlačení kreativity a rozmanitosti. Kreativita a rozmanitost jsou přitom předpokladem rozvoje inteligenčního potenciálu člověka.

Kontrola lidí, manipulace, nejen redukuje lidská individua na pouhé bezduché roboty, ale rovněž přináší nebezpečí pro svobodu.

Na proces racionalizace nelze pohlížet pouze jednostranně kriticky. Racionalizace má své nesporné výhody. Jsou situace, kdy potřebuje provést něco efektivně, tedy rychle a úsporně. Předvídatelnost může působit příznivě na psychiku člověka, protože předvídatelnost přináší řád, a ten podporuje jistotu a bezpečí. Vypukne-li v některé africké zemi hladomor, pak je důležité, aby mezinárodní společenství jednalo efektivně. Stejně tak je dobré vědět, že přijde-li chřipka, je potřeba vzít si volno, konzumovat vitamíny a ležet v posteli; zde je předvídatelnost užitečná. I přes tyto výhody se však domnívám, že v procesu mcdonaldizace převládají rizika a úskalí.

Hlavním důvodem kritického vnímání procesu racionalizace je skutečnost, že racionální systémy nevyhnutelně plodí řadu iracionalit, které nakonec omezí nebo snad i podkopají jejich racionalitu. Jedná se o paradox, neboť systémy, jež byly zavedeny, aby život racionalizovaly, způsobují iracionality.

Iracionalita je „nerozumnost“; racionální systémy jsou nerozumné systémy – slouží popření základní humanity a lidského rozumu lidí, kteří v nich pracují, a kterým slouží. Největší iracionalitou je pak dehumanizace.

Jestliže bylo řečeno, že racionální systémy paradoxně plodí iracionality, pak je nutné se ptát, v čem přesně tedy ony iracionality spočívají.

Racionální systémy se především tváří, že jsou velmi efektivní. V mnoha směrech jistě jsou, ale v rychloobslužných restauracích nezřídka narazíte na dlouhé fronty lidí, které vidíte čekat u pultů. S nárůstem oblíbenosti McDonalda přichází rovněž neefektivnost tohoto

typu. Zvláště o víkendech jsou rychloobslužné restaurace přeplné. Znamená to tedy, že rychlé jídlo není zas až tak rychlé a efektivní systémy nejsou zase tolik efektivní.

Pokud bychom přesto připustily, že racionální systémy jsou velmi dobrým prostředkem k efektivnosti, což v mnoha případech opravdu jsou, je třeba položit si otázku, pro koho jsou efektivní. Bohužel pro zákazníka většinou nikoli. Většina zisků z efektivnosti je na straně těch, co nám vnucují racionalizaci. Například když zákazník tankuje vlastnoručně benzín, je to efektivní pro benzínovou stanici, ale pro zákazníky to efektivní není, neboť vykonává část práce za prodejce benzínu. (Ritzer, 1996: kap. 7)

S efektivností to tedy není tak jednoznačné. Přesto mají rychloobslužné restaurace a společnosti, které přejaly mcdonaldizovaný model, velký úspěch po celém světě. Jedním z hlavních důvodů jejich úspěchu je to, že vytvářejí iluzi efektivnosti a levnosti. Realita není důležitá, dokud v iluzi věříme. Za druhé, rychloobslužné restaurace nám zdánlivě nabízejí zábavu. Lidé se nechodí do restaurací pouze najíst, ale také pobavit. „*Raději budu jíst obyčejné jídlo ve fantastické místnosti než vynikající jídlo někde, kde je to obyčejné a nudné*“, řekl jeden z hostů McDonalda. (Ritzer, 1996: 122)

Rychloobslužné restaurace jsou ve skutečnosti zábavní parky s jídlem. Děti se mohou zabavit na klouzačkách a prolézačkách. Reklamní nápisy plné barev působí jako karnevalová výzdoba.

McDonald, Svět Walta Disneye, zábavní parky a mnoho dalších mcdonaldizovaných institucí jsou součástí naší posedlosti zábavou. Neil Postman ve své knize, vtipně pojmenované *Ubavíme se k smrti*, tvrdí, že Las Vegas se stalo symbolem této posedlosti, protože je to „*město plně zasvěcené zábavě a propagující kulturní styl, ve kterém jsou všechny veřejné věci projednávány zábavnou formou.*“ (Ritzer, 1996: 123)

V souvislosti s mcdonaldizací je často také diskutována otázka zdraví. Například strava servírovaná v rychloobslužných restauracích může být zdraví škodlivá, neboť obsahuje vysoké množství kalorií, hodně tuku, cholesterolu, soli a cukru. V západním světě se obecně zvýšila obezita; přibývá lidí s vysokým krevním tlakem a cukrovkou.

Rychloobslužné restaurace podstatně omezují, až znemožňují přirozené přátelení mezi zákazníky a zaměstnanci. Dehumanizace se projevuje také tímto odcizením a umělým vytvářením falešné přetvářce ze strany zaměstnanců. Pravidlo číslo 17 pro pracovníky Burgera Kinga to přesně podtrhuje: „*Stále se usmívej*“. (Ritzer, 1996: 127) Samozřejmě to nejsou pouze rychloobslužné restaurace, které se přetvařují na své klienty. Komerční společnosti obecně se pokoušejí získat zákazníky mnoha různými způsoby.

V porovnání s pracovním prostředím v komerčním sektoru jsou interpersonální vztahy mezi klienty a těmi, kdo jim služby poskytují v sektoru občanském mnohem méně formalizované. V organizacích občanského sektoru působí lidé, kteří se dobrovolně rozhodli za většinou nižší plat nebo v případě dobrovolníků zcela zdarma dělat něco pro jiné nezištně. Více se dbá na komunikaci mezi lidmi, kteří si vyjasňují svá stanoviska. Naopak princip direktivního řízení charakteristický pro komerční společnosti, ustupuje do pozadí. Přestože konflikty mezi lidmi mohou samozřejmě existovat i v neziskových organizacích, obecně zde existuje větší prostor pro komunikaci založené na empatii a respektu vůči názoru druhého.

Je pravda, že v mcdonaldizovaném světě existují i tendence opačné. Jestliže pro mnoho lidí představují rychloobslužné restaurace efektivní „natankování“ energie, a stráví zde proto velmi krátkou dobu, tak pro některé rodiny představují místo, kde mohou strávit se svými dětmi mnoho hodin; popíjí přitom kafe, konverzují a sledují, jak si jejich děti hrají na klouzačkách v dětských koutcích. I když delší návštěvy McDonalda a podobných restaurací nekorrespondují s probíhajícími procesy racionalizace, plně zapadají do kontextu dnešního konzumu společnosti.

Institut rodiny je v poslední době široce diskutován v souvislosti se snižováním jeho významu. V posledních letech došlo k poklesu sociálního kapitálu, jehož hlavní složkou je právě rodina. (Putman, 1995) Sociální kapitál je přitom faktorem mající velmi významný dopad na život společnosti. V místech, kde se sociální kapitál snižuje, vznikají problémy, jako jsou špatné sousedské vztahy, zvyšuje se kriminalita, dochází k izolaci různých etnických menšin.

Podle Ritzerova názoru se moderní univerzita v mnoha směrech stala iracionálním místem. Je to způsobeno dehumanizující atmosférou; velké houfy studentů, neosobní ubytovny a obrovské přednáškové sály ztěžují seznamování s ostatními studenty. Ritzer používá velmi silná slova, když píše, že se studenti se někdy „*cítí jako automaty, ovládané byrokracií a počítači, jindy jako dobytek proháněný továrnou na výrobu masa*“. (Ritzer, 1996: 148) Studenti jsou v takovém prostředí jako roboti, do kterých jsou naprogramovány vědomosti a na hodnotící montážní lince se zpětně prokazuje funkčnost jejich programů. (Ritzer, 1996: kap. 7) Jestliže univerzita vykazuje znaky iracionality, tedy místo, kde má být tvořivost rozvíjena v nejvyšší možné míře, pak je třeba zpozornět, protože takový stav jistě není žádoucí.

Obecně se iracionality projevují zejména v pracovním prostředí velkých byrokratických útvarů. Ve většině byrokratických organizací je vytvořeno dehumanizující

pracovní prostředí, kde spolu komunikují anonymní jedinci; často pouze mailem či telefonicky, aniž by se kdy potkali.

Iracionality racionálních systémů se tedy projevují v mnoha směrech a rozličnými způsoby. Lze je také spojovat s otázkou moci. Malá skupina vůdců může ovládat totalitním způsobem rozsáhlé byrokratické útvary čítající tisíce zaměstnanců. Nakonec může být celá společnost ovládána oligarchií kontrolující většinu či všechny racionální systémy.

Největší iracionalita mcdonaldizace spočívá v tom, že lidé mohou přestat ovládat systém a systém může začít ovládat lidi. Racionální systémy mohou být opravdu nebezpečné v tom smyslu, že způsobují jejich uživatelům „zdravotní“ problémy. V každém případě nejsou tak rozumné, jak se prezentují.

Aby bylo možno čelit hrozbě mcdonaldizace, je nutno nejprve poznat, co ji pohání. Existují tři faktory, jež významně podporují proces mcdonaldizace. Jednak mcdonaldizaci podporují materiální zájmy, zejména ekonomické cíle – maximalizace zisku. Za druhé je poháněna našimi kulturními sklony a viděna jako vytoužený cíl. Za třetí, mcdonaldizace jde ruku v ruce spolu s různými změnami ve společnosti. (Ritzer, 1996: kap. 8)

Jaká je hlavní příčina, že tolik institucí následuje mcdonaldizaci? Zisk; podniky v kapitalistickém prostředí přijímají mcdonaldizovaný model, neboť jsou vedeni ekonomickými a materiálními zájmy. Mcdonaldizace vede k většímu zisku a nižším nákladům. Použití nehumánních technologií, a z toho plynoucí vyšší efektivnost totiž zvyšuje výnosnost. Samozřejmě i ostatní výše zmíněné vlastnosti mcdonaldizace přispívají k maximalizaci zisku. Předvídatelnost vytváří potřebné klima pro to, aby organizace byla výnosná a zvyšovala zisky z roku na rok. Kvantifikace, tedy více vyrobených výrobků, více poskytnutých služeb opět znamená zvýšení výnosnosti. Mcdonaldizace tedy všemi svými dimenzemi podporuje ziskovost, a proto je tak lákavá pro firmy, společnosti a organizace různého typu.

Občanská společnost je naopak založena ne neziskovém motivu. Právě proto představuje nejen rovnováhu vůči komerčnímu sektoru, ale vyvažuje rovněž materiální zájmy společnosti. Bude-li společnost usilovat pouze o maximalizaci zisku, pak se z nás stanou opravdoví roboti bez ducha a rozumu. Veškerý potenciál, který máme k dispozici, bude beznadějně prohospodařen. Proto je tak důležité z hlediska kulturního rozvíjet občanský sektor. Aktivní strůjci svého osudu v občanském sektoru rozvíjí kulturu společnosti tím, že pořádají ochotnická divadelní představení, organizují sportovní akce, pořádají benefiční koncerty, podporují vzdělávání dětí a mládeže atd. Využití schopností a vloh, rozvoj myšlení a kreativity, účast na kulturních aktivitách, to jsou věci, které

podněcují opravdovou kulturu, která je značně odlišná od „prázdné“ kultury konzumu a materialismu.

Kromě ekonomických důvodů je mcdonaldizace živena také kulturními aspekty; proces je pro mnoho lidí a podniků natolik žádoucí, že o něj usilují jako o naplnění svého nejvlastnějšího cíle. Mnozí z nás, ať už jako jednotlivci nebo jako zástupci různých institucí, si váží efektivnosti, vypočitatelnosti, předvídatelnosti a kontroly a vyhledávají je, ať už z toho mají ekonomický zisk nebo ne.

Důvodem, proč McDonald a mcdonaldizace přitahují tolik lidí je také skutečnost, že nás velmi vehementně přesvědčují o svém významu. Téměř denně jsme bombardováni reklamami, které vychvalují efektivnost, předvídatelnost či kvantitu.

Lidé, kteří přemýšlí, tedy aktivní lidé se zájmy, si dokážou uvědomit, že ne všechno co reklamy tvrdí, je pravdivé; dokážou pohlížet na zpravodajství v novinách či televizi s odstupem, uvažují, dávají se věci do kontextu, a tak se stávají mnohem méně manipulovatelnými. Proto je tak důležité používat rozum a být kreativní.

Třetím faktorem, který urychluje šíření racionalizačního procesu ve společnosti je skutečnost, že mcdonaldizace se dobře splétá s ostatními změnami ve společnosti. Dobrým příkladem jsou změny v rodině. Zvyšuje se počet rodin, kde jsou zaměstnaní oba dospělí členové. Dříve žena zůstávala doma, starala se o domácnost, vařila, pečovala o dům a o děti. To samozřejmě vytvářelo stereotyp o ženě jako hospodyně, čímž byla jistým způsobem popírána rovnoprávnost ženy například v zaměstnání. Na druhou stranu však rodina zůstávala soudržnější. Rodinná večeře byla připravena z mnoha druhů potravin a konzumována pomalu, aby mohla probíhat konverzace, která tvořila její podstatu. V moderní rodině, kde obvykle oba manželé pracují, je méně pravděpodobné, že by si někdo našel čas k nákupu, přípravě, uvaření a klidnému jídlu, a pak k mytí a úklidu nádobí. Pro rodinu je efektivnější navštívit rychloobslužnou restauraci. Rychlost a efektivnost rychloobslužných restaurací vyhovuje potřebám moderní dvoukariérové rodiny. Navíc během pracovního týdne se rodina ani nemusí sejit, muž i žena často obědvají a večeří každý zvlášť v rámci svého zaměstnání.

Obecně vzato, rychloobslužné restaurace vyhovují společnosti, dávající přednost motorizovanému pohybu. To vše má velmi negativní dopad na životní styl nás všech. Ten, kdo podléhá tlaku racionalizace, přizpůsobuje se jeho pravidlům, mění svůj životní styl; přizpůsobí se uspěchanosti a rychlosti společnosti, přehlídí kvalitu a jde mu především o kvantitu; vstupuje pouze do situací, o kterých ví, jak dopadnou, naopak se bojí pouštět do něčeho nového a tvořit. Takový člověk nakonec velmi snadno podléhá kontrole systému.

Čelíme-li skutečně tak zásadnímu fenoménu, jakým je racionalizační proces mcdonaldizace, pak je nutné se ptát, jak se s ním vyrovnat.

Existují dvě možnosti. První možností je únik do dosud neracionalizovaných sfér společnosti. Už bylo řečeno, že mnoho sociálních sfér bylo racionalizováno, ale přesto některé zůstávají tímto proces nedotčeny či pouze okrajově. Toto řešení se mi zdá být pouze částečným. Nicméně lze předpokládat, že proces racionalizace se nezastaví, a tak alespoň vytváření neracionalizovaným sfér je řešením částečně omezujícím proces racionalizace.

Proto se mi zdá být druhá možnost mnohem lepší. Druhá možnost spočívá v tom, že společnost změním. Konzumně-spotřební racionalizovanou společnost přeměníme na aktivní společnost rozvíjející kulturní a jiné činnosti nejrozmanitějšího druhu; společnost, jejíž jedinci jsou aktivními občany, kteří sami rozhodují o svých životech, a to tím, že se podílejí prostřednictvím organizací občanského sektoru a na politickém dění.

Souběžně s tím je možno vytvářet tlak na celý systém a nutit ho k tomu, aby se změnil či alespoň redukoval iracionalitu. Ritzer se domnívá, že různé protestní akce jsou dokladem toho, že lze dosáhnout jistých pokroků. McDonald bývá kritizován, že svým umístěním často negativně zasahuje do krajinného rázu. Na tyto protesty a kritiky reaguje tím, že buduje provozovny, které do místního prostředí lépe zapadají.

McDonald byl nucen začít reagovat na kritiky. Proto začal například prodávat výrobky, které jsou mnohem méně nezdravé než ty tradiční. V roce 1991 McDonald uvedl na trh McLean Deluxe burger s 9 % tuku (dle odborníků na výživu stále vysoký obsah tuku), což je méně než polovina typického hamburgeru. To je dokladem, že McDonald se přizpůsobuje. (Ritzer, 1996: kap. 8)

Úprava jídelníčku se může zdát jako nedostatečné řešení, neboť nemá dopady na kulturu společnosti, o níž tato práce pojednává zejména. Přesto strava a vůbec životní styl mohou mít zcela zásadní sociální a kulturní dopady. Příkladem toho může být jev, který nazývám „kultem těla“. Kultu těla se bude věnovat třetí podkapitola.

McDonald se také chová ekologičtěji, když začal používat obaly, které jsou mnohem méně škodlivé vůči životnímu prostředí.

V mnoha rychloobslužných restauracích byl značně modifikován vnitřní interiér. Například McDonald na Václavském náměstí má ve druhém patře mnoho velmi pohodlných sedaček, v nichž mohou hosté pohodlně sedět, aniž by měli podvědomý pocit, že musí odejít jako v případě tvrdých dřevěných židlí.

Přestože došlo k jistým ústupkům mcdonaldizovaných společností, je nutno zdůraznit, že se tak stalo až po nátlaku a kritikách.

Na mcdonaldizaci reagovala sama část společnosti, když začaly být zakládány různé alternativní podniky, které odmítají racionalizaci ve prospěch rozumu. Takové podniky se především zaměřují na kvalitu poskytovaných výrobků a služeb a potlačují jednu z dimenzí mcdonaldizace – kvantitu. (Ritzer, 1996: kap. 8)

Neracionalizovaná místa jsou zdrojem velké tvořivosti. Inovace a metody, s kterými přicházejí neziskové organizace, aby uspokojovaly nově vznikající potřeby, jsou právě důsledkem tvořivosti v občanském sektoru. Byrokratizované, na ziskovosti založené, komerční subjekty nemají zájem řešit nově vznikající problémy jako je migrace, rasismus či chudoba. Na tyto problémy jsou ale schopny reagovat organizace občanského sektoru, kde se rozvíjí nejen altruismus a dobročinnost, ale také myšlení a kreativita.

Obecně lze říci, že jednotlivci k životu tvořivost potřebují, neboť pracovat v racionalizovaném „odpudivém“ prostředí robotizace se jim nezamlouvá. Přestože tedy žijeme v racionalizovaném světě, můžeme usilovat o jeho změnu. To není nijak v rozporu s tím, že výhody, které přináší, si můžeme ponechat a využívat jich. Nicméně zapojením do občanské společnosti se člověk může vymanit z „klece racionalizace“.

2.3 Podstata modernity – zisk a individualismus?

Hodně se polemizuje o tom, zdali stále žijeme ve společnosti moderní, nebo jsme vstoupily do nové éry, která je označována různými termíny. Často se používá pojem postmodernismus či postindustrialismus.

Osobně se domnívám, že dnešní společnost je moderní. Samotný fenomén mcdonaldizace nepředstavuje jev postmoderní či postindustriální. Už dvě století žijeme ve společnosti založené na kapitalistickém způsobu výroby. Přesto, že se některé procesy mohou jevit jako postmoderní, obecně jsme dle mého soudu do nové éry nevstoupili. Postmodernismus je považován v zásadě za iracionální a flexibilní. Mcdonaldizace však představuje nepružně strukturovanou racionalitu, tedy moderní fenomén.

Na rozdíl od mcdonaldizace je občanská společnost založena na velmi flexibilní struktuře a je charakterizována odmítáním racionálních procesů. Zdůrazňuji, jak již bylo vymezeno v úvodu, že racionalizace je v této práci chápána jako proces omezování lidského inteligenčního potenciálu, a tudíž iracionální není myšleno jako nerozumné, ale jako odmítající degradaci lidí na pouhé roboty bez rozumu.

Charakteristiky občanské společnosti dokládají, že pokud by se společnost dokázala přeorientovat z povrchně materiálního způsobu života na aktivní společnost, jejíž členové se zapojují do rozhodování o budoucnosti a rozvíjejí svůj inteligenční potenciál prostřednictvím rozvoje svých zájmů, mohli bychom se skutečně ocitnout jednoho dne v éře postmoderní. Postmodernismus by pak mohl být chápán jako takové uspořádání společnosti, která neusiluje primárně o hromadění bohatství a technologie, které má k dispozici, využívá s ohledem na životní prostředí a planetu. Postmoderní doba by byla charakterizována společností pružnou, schopnou reagovat na aktuální problémy, jejichž členové by se aktivně podíleli na konkrétních řešeních. Taková společnost by byla rezistentní vůči racionalitě.

Zatím však žijeme ve společnosti moderní orientující na maximalizaci zisku; Právě zisk a peníze jsou pojmy, které stojí za procesem kolonizace ekonomické sféry v ostatních sférách společnosti.

Ekonomizace společnosti je vedle mcdonaldizace dalším zásadním fenoménem moderní západní společnosti. Přitom je třeba říci, že jsou to jevy, které se nejen doplňují, ale také navzájem podmiňují; ekonomizace a racionalizace jsou v souladu.

Nejprve je nutno vymezit pojem modernizace. Teorie modernizace vznikají zpravidla jako politicky motivované projekty, jejichž úkolem je zdůvodnit intervence do společnosti s cílem podpořit v ní určité změny. Teorie modernizace zpravidla nepochybuje o žádoucnosti změn, které propagují. (Keller, 2007: kap. 1) Naproti tomu teorie modernity se snaží objasnit procesy, které v moderní společnosti probíhají. Klasikové sociologie většinou analyzují moderní společnosti v porovnání s předmoderní společností.

Pro pochopení ekonomických procesů probíhajících v dnešní společnosti je nutno vyjít z komparace modernity a předmoderních společností.

Před vznikem modernity neexistovala společnost; co existovalo, byla síť různorodých vztahů a vazeb vzájemné ochrany mezi jednotlivci a mezi jednotlivci a celými skupinami na lokální úrovni.

S přihlédnutím k faktu, že před společností neexistoval tržní kapitalismus, nýbrž složitý proces ryze sociálních vazeb a struktur ochrany, pak je naprosto iluzorní snaha modernizovat státy prostředky ekonomizace. (Keller, 2007: kap. 2)

Podle názoru Jana Kellera se povaha modernity vyznačuje čtyřmi základními vlastnostmi, jež moderní společnost zásadně odlišují od společnosti tradiční.

První vlastností je skutečnost, že veškeré vztahy ve společnosti se generalizují, zobecňují; vztahy jsou tak v mnohem menší míře vázány na konkrétní jedince a situace.

Taková situace má na společnost jako celek ambivalentní dopady. Zobecnělé a formalizované struktury rozhodování umožňují zvyšovat výkonnost v jakékoli oblasti společenského života.

Za druhé, dochází k procesu individualizace. Oproti tradičním společnostem se zvyšuje význam jednotlivce. Podle názoru skeptiků je moderní proces individualizace do značné míry jen povrchním zdáním. Svoboda jednotlivce je pouze iluzorní, neboť individua, jež byla zbavena svých dřívějších pout a závazků a omezení, podléhají kontrole a novým mocným vnějším tlakům. Následkem toho je, že lidé jsou formováni a manipulováni neosobním systémem. To se projevuje nejen ve sféře pracovní, kde právě kontrola a používání nehumánních technologií na úkor humánních, jak již bylo řečeno, redukuje lidský faktor na úroveň stroje. Komerční společnosti tento mcdonaldizovaný systém využívají právě proto, že je efektivní a přináší zisky. Lidé, kteří nepřemýšlí, a dělají, co se jim řekne, plně vyhovují požadavkům kladeným na ně svými zaměstnavateli a manažery.

Jiný sociologický přístup spatřuje v individualismu nebezpečí pro fungování společnosti v tom, že může tendovat k rozkladu sociálního systému. (Keller, 2007: kap. 2)

Tak či ona je obecně lze říci, že před jednotlivcem stojí závažný problém, jak se v moderní sociální realitě orientovat a jak nalézt novou identitu v systému, kde již neexistují dřívější sociální vazby ochrany (ať už byly utvářeny v rámci korporací nebo na základě vztahů podřízenosti a nadřízenosti). Individualismus může vést k netoleranci a nezájmu o druhé, což také v mnoha případech vede. To podkopává důvěru ve společnosti.

Občanský sektor skýtá také v této oblasti značné možnosti. Lidé nejsou schopni nelézt svou identitu ve společnosti, která jim neposkytuje takovou ochranu, aby se cítili bezpečni. Právě v občanském sektoru by svou identitu nelézt mohli. Podstatou spolků a sdružení je spolčování, sdružování s jinými lidmi sdílejícími stejné záměry a zájmy. Vytvářejí se zde, jak již bylo zmíněno, nové vztahy založené na hodnotách altruismu, filantropie, vzájemnosti, pomoci a přátelství. V jistém smyslu organizace občanského sektoru mohou nahradit komunity předmoderní společnosti, které lidem zajišťovaly ochranu a bezpečí.

Třetím výrazným rysem modernity je funkční diferenciací společnosti. Protože je sociální systém složen z mnoha podsystémů, které na sebe navazují, může moderní společnost fungovat mnohem efektivněji než v předmoderních společnostech. Instituce tradiční společnosti měly univerzální charakter, a tak zajišťovaly svým členům všechny životně důležité potřeby, ovšem právě jen za cenu relativně nízké účinnosti.

Proces diferenciacie spoločnosti rovněž prináša rizika – tradiční sociální útvary měly v sobě zakódován respekt k sociální soudržnosti právě z důvodu svého univerzálního charakteru. Diferencované instituce moderní společnosti, které se specializují na konkrétní oblasti, sociální soudržnost nepodporují. (Keller, 2007: kap. 2)

Poslední vlastností modernity je vysoký stupeň racionalizace společnosti. Racionalizační proces představuje imperativ efektivity, předvídatelnosti, kvantifikace a kontroly, jak již bylo řečeno. Je to takové uspořádání skutečnosti, jež zvyšuje předpověditelnost a ovladatelnost jejího vývoje.

Na základě jednotlivých charakteristik modernity lze v tuto chvíli shrnout, že moderní společnost se vyznačuje abstraktnějšími (generalizace), nesourodějšími (individualizace), specializovanějšími (diferenciacie) a stále účelovějšími procesy (racionalizace), které se navzájem doplňují a podmiňují. (Keller, 2007: kap. 2)

Takto definovaná modernita vytváří východisko pro zásadní otázku, co vlastně znamená dále modernizovat moderní společnost? Podstatou modernizace dnešní západní společnosti je kolonizace ekonomiky v mnoha sociálních oblastech. Proto je nutné se ptát, zda je tento modernizační proces správný; zda bychom ho měli podporovat, nebo naopak zamyslet se nad tím, jaká rizika přináší a hledat jinou cestu.

Modernizace má zásadní vliv na „sociálně“, což je pojem, jenž v užším smyslu znamená nastavení rozmanitých sítí vztahů ve společnosti mezi jednotlivci či celými skupinami. Podstatu těchto vztahů tvoří ochrana a vazby vzájemné pomoci, které poskytují instituce zajišťující jednotlivce či skupiny v případech, kdy oni sami nejsou schopni čelit určitým životním rizikům. V širším pojetí „sociálně“ vyjadřuje právě ony čtyři výše zmíněné procesy, jež tvoří obsah modernity. Termín „sociální“ zde označuje vše, co drží pohromadě celou společnost.

Podstatou kritiky modernizačního projektu ekonomizace je argument, že zcela ignoruje vazby ochrany, bezpečí a zajištění, které zajišťoval svým členům sociální systém předmoderní společnosti. Tyto vazby jsou však v moderní společnosti přetřhány, a je tudíž nutno se zajímat, jakou roli v tom hraje právě proces ekonomizace.

Proces modernizace postupně vytvořil výše zmíněné vlastnosti modernity, které skvěle vyhovují potřebám ekonomického rozumu. Ekonomika začíná ovládat všechny sféry společnosti, což mimo jiné umožňují stále generalizovanější vztahy. Diktát ekonomického kódu se stává výrazně globálním fenoménem. Proces individualizace a doprovodný ústup primárních vazeb sociální ochrany zvyšuje jednostrannou závislost

jednotlivců na tržním mechanismu. To je dále umocňováno nárůstem diferenciací ve společnosti.

Vakuum vzniklé po zániku morálního imperativu náboženského diskursu bylo postupně stále agresivněji zaplňováno ekonomickým diskursem. Předmoderní společnost, jejíž tón udávalo náboženství, se přeměnila ve společnost moderní, kde náboženské hodnoty ztratily svůj význam. Moderní západní společnost se odklonila od náboženství, ale nebyla schopna okamžitě nahradit křesťanské hodnoty hodnotami novými. Proto nejprve dochází k rozvolnění morálky. Vzniklé vakuum charakteristické mimo jiné absencí morálky využila ekonomika, aby postupně agresivně začala ovládat ostatní sféry společnosti.

Proces modernizace usiluje nejen o zvýšení výkonnosti společnosti, ale také o dovršení hegemonie ekonomického pohledu na svět. Je to proces analogický s náboženským pohledem na svět, jenž získal hegemonii ve společnostech tradičních. (Keller, 2007: kap. 3)

Bohužel proces modernizace ignoruje dopady ekonomizace na vztahy primární sociability, tedy vztahy ochrany a zajištění jednotlivců.

Ovládnutí ekonomiky proběhlo historicky ve dvou fázích. Nejprve byly oslabeny struktury sociability založené na přirozených kmenových, příbuzenských a lokálních vazbách. Tyto vazby měly být nahrazeny umělými sekundárními strukturami sociability jako modelu modernějšího uspořádání. Druhá fáze modernizace ovšem paradoxně přináší oslabení vazeb sekundární sociability.

Jan Keller vidí jako možnost opětovného vytvoření různorodých sítí vztahů ochrany a vzájemné pomoci ve společnosti mezi jednotlivci či celými skupinami v posílení a zefektivnění fungování sociálního státu. (Keller, 2007) Tato úvaha může být správná za předpokladu, že sociální stát bude zároveň podporovat plnokrevný rozvoj občanské společnosti, která je nezbytným předpokladem možného odklonu společnosti od konzumu.

Proces dominance ekonomiky nad světem, slovy J. Habermase „*kolonizace žitého světa*“ mocí peněz, navozuje nový vztah mezi ekonomickou a sociálním. (Keller, 2007: kap. 3) Zatímco v období archaické i tradiční společnosti byly roztroušené prvky ekonomického života úzce provázány s reprodukcí sociální a fungovaly v jejím rytmu, moderní společnost přináší pozvolné osamostatňování hospodářských aktivit, které teprve začínají vytvářet specifický sektor ekonomiky s jeho vlastními zákonitostmi, vazbami a prioritami. Přesto lze konstatovat, že ve všech obdobích lidské historie je ekonomická sféra se sférou sociální nějak propojena. Toto propojení však získává novou dynamiku.

Zpočátku bylo ekonomické plně integrováno v sociálním, beze zbytku sloužilo sociálním účelům. Dnes se vývoj otočil, neboť sociální slouží výhradně ekonomickým cílům. Ekonomika, která se stala samostatnou sférou, se snaží vnutit principy svého fungování všem ostatním subsystémům společnosti.

V procesu postupné generalizace všech společenských vztahů se ekonomika stává všeobecným fenoménem, který se prosazuje do všech sfér společnosti. Jednotlivci se stávají čím dál tím více závislími na tržních mechanismech. To je umocňováno individualizací a ústupem primárních vztahů sociability. Takové prostředí vytváří vhodnou půdu pro prosazování egoistických zájmů jednotlivců, kteří neberou ohledy na své okolí.

Situace, kdy došlo k přetrhání pout primární sociability, zvyšuje se chudoba (i když v západní společnosti se nejedná o chudobu absolutní v porovnání s některými africkými či latinskoamerickými státy), rozšiřuje se fenomén bezdomovectví vyplývající mimo jiné z nezvládnutého problému migrace, je dokladem toho, že Hayekova teorie samoregulačního působení trhu v praxi selhává. Samozřejmě tržní hospodářství nikde na Západě nefunguje bez intervencí státu, ale v mnoha zemích liberálně orientovaných je snaha omezovat tyto zásahy na minimum. Ukazuje se však, že tržní nerovnosti a další dopady na společnost (např. environmentální), je nutno kompenzovat státními zásahy, leč efektivnějšími.

Státní intervence nicméně nestačí. Ukazuje se, že stát prostě není schopen vypořádat se se všemi problémy, kterým dnes čelí. Právě proto nabízí pomocnou ruku občanský sektor, který je velmi flexibilní a dokáže řešit problémy velmi inovativními způsoby. Neboť, jak bylo několikrát zdůrazněno, v občanském sektoru se rozvíjí lidské myšlení a kreativita; inteligenční potenciál, který mají lidé k dispozici je tu využíván a zdá se, že efektivně.

Čtyři vymezené vlastnosti modernity mají dvojitý dopad na společnost. Za prvé, podporují prosazování ekonomické logiky; současně přispívají k rozkladu sociální.

Odpoutání se ekonomiky od zbývajících částí společnosti a její postupná kolonizace zbytku společnosti má své kořeny vlastně v sociální oblasti. Ekonomika v podobě peněz a moci je v dnešní moderní společnosti legitimizována tím, že vytváří formy ochrany jednotlivců před nejrůznějšími riziky a hrozbami mnohem účinněji, než to kdy dokázaly předmoderní systémy. (Keller, 2007: kap. 3)

Peníze a moc tak vytvářejí systém, jenž je postaven na dvou pilířích. Prvním pilířem je abstraktní společnost, druhým je úroveň jednotlivce a jeho každodennosti. Tato dualita zpřetrhala původní pouta společnosti. (Keller, 2007: kap. 3)

Na úrovni systému ekonomika kolonizovala subsystemy moderní společnosti jako například sektory školství, vědy, kultury, zdravotnictví a další. Ve všech ovládaných sektorech vítězí imperativ zisku a ztráty. Fungování každého z nich je stále více podřizováno kritériu efektivnosti, výnosnosti, rentability, kvantity.

V předchozí podkapitole bylo zmíněno, že mcdonaldizace je procesem, který se neprosazuje pouze v oblasti rychloobslužných restaurací. Naopak je to sociální jev, který zasahuje do mnoha sfér společnosti. Například v České republice jsou některé nemocnice akciovými společnostmi. Ze samotné podstaty této právní formy se snaží o maximalizaci zisku. To ovšem představuje značné riziko, neboť nemocnice, které se snaží o tvorbu zisku, budou poskytovat stejně jako jakékoli jiné subjekty založené za účelem zisku pouze takové služby, které zisk skutečně přinášet budou. Může tak nastat situace, že nemocnice, která bude prodělečná v oblasti ortopedie, prostě ortopedické služby nebude poskytovat. To bude mít velmi negativní dopady zvláště na vesnicích, kde jsou lidé často závislí na jedné bližší nemocnici, do které dojíždějí. Pokud nemocnice v jejich blízkosti nebude poskytovat služby, které potřebují, pak budou mít tyto lidé velké problémy. Především pro ně bude finančně velmi zatěžující jezdit do jiné nemocnice vzdálené třeba 50 kilometrů. V dnešní době, kdy společnost stárne, a tak roste počet lidí v důchodovém věku, kteří mají finanční existenční problémy, toto způsobí další závažné sociální problémy.

Naštěstí občanský sektor představuje jednu z mála oblastí, která není pod silným tlakem konzumu, a z povahy věci ani být nemůže, neboť je svou bytostnou podstatou nezisková. Právě proto je nutné, aby stát podporoval občanský sektor, vytvářel pro něj vhodné legislativní prostředí a podporoval jej rovněž finančně, neboť organizace občanského sektoru jsou zakládány právě tam, kde vznikají problémy.

Druhou úrovní je postupující kolonizace ekonomiky do každodenního života jednotlivce – do sféry primární sociability. Cílem je dehumanizovat člověka; zformovat ho do podoby lidského zdroje. Každý jednatel se má stát Hayekovým egoisticky uvažujícím podnikatelem.

Ekonomizace se stává jedinou pojistkou před životními riziky. Příjem ze ziskové činnosti vytlačí jiné způsoby ochrany vyvinuté v rámci primární sociability. Ekonomika už neexistuje jen jako jedna ze společenských oblastí, ale stává se směrodatná pro veškeré lidské jednání. Všechny funkčně rozdílné sektory společnosti podléhají a slouží ekonomickému imperativu.

Moderní proces kolonizace společnosti ekonomikou vede k silně paradoxním vedlejším důsledkům. Přestože moc a peníze, které jsou prostředky kolonizace společnosti

ekonomikou, měly chránit jedince v kritických situacích lépe a účinněji, než toho byly schopny předmoderní formy vazeb ochrany a pomoci, v této své úloze selhávají. Důvodem je, že ekonomický systém se soustřeďuje pouze na maximalizaci zisku. Tím ovšem rozkládá veřejný sektor.

Sociální stát byl zpočátku silný a vcelku efektivní, ale zatížený rozsáhlou byrokratizací veřejného sektoru. Došlo k tomu, že efektivita tohoto sektoru sekundární sociability snažila význam primárních forem sociability. Starost o druhé byla delegována na neosobní systémy. To ale paradoxně vedlo k obrovskému rozšíření individualizace. Lidé se začali soustředit pouze sami na sebe.

Individualizace je jedním z faktorů mající značný vliv na konzumní podstatu dnešní moderní společnosti. Jedinci se starají pouze sami o sebe; stali se pasivními konzumenty spoléhajícími ve sféře soukromé sami na sebe, ale v oblasti veřejné na ty druhé, neboť se nijak nezapojují do politicko-kulturního dění a nechodí ani volit. Individualismus je vyvoláván především požadavky trhu. Na příkladu Hayekovy koncepce tržního hospodářství bylo ukázáno, že trh vyžaduje individualistické sledování egoistickým zájmů bez ohledu na to, co to způsobí. Trh tak představuje jednu z příčin konzumu dnešní moderní společnosti, neboť ho přímo podněcuje.

Problém sociálního státu spočívá v tom, že mu posléze začaly chybět finanční prostředky. Faktorů, které tento finanční deficit způsobily, je celá řada, např. nárůst sociální potřeby (stárnutí obyvatelstva, rostoucí křehkost rodiny), faktory globalizace (snížená sociální citlivost firem atd.), vznik daňových rájů, odchod firem do zemí s levnější pracovní silou atd.

Vlivem těchto faktorů však veřejný sektor již nebyl schopen zabezpečit potřebnou míru jistoty a bezpečí. Nejistota a pocit ohrožení se přenáší také do sféry politiky a podryvá legitimitu státu.

Nežádanější hodnotou se stává výkonnost. Ekonomizace společnosti se projevuje důrazem na osobní výkon jako jediný způsob, jak si alespoň na chvíli udržet společenské postavení. Lidé žijící v nejistotě jsou vyzýváni k maximalizaci výkonu.

Současnou situaci vyznačující se nejistotou a nedostatečným zajištěním ochrany využívají firmy rutinními manažerskými praktikami, jež se mohou stát nástrojem kontroly a manipulace se zaměstnanci.

Firemní strategie vyžaduje od zaměstnanců plnou loajalitu a nejvyšší míru autonomnosti. V rozporu s těmito požadavky je přitom jejich jednání podrobováno neustálé kontrole, evaluaci a vyhodnocování. Zaměstnanci jsou vyzýváni, aby převzali

zodpovědnost za svůj výkon. Jejich výkon však musí sloužit k podpoře maximalizace firemního zisku.

Součástí našeho života se stala byrokracie, která je nerozlučně spjata s řízením formálních organizací, nejen komerčních. Moderní společnost využívá formálních organizací ke koordinaci aktivit velkého množství lidí v nejrůznějších oblastech činnosti. I když je možno aktivity ve vzdělávání, zdravotnictví, při výrobě zboží a v jiných oblastech možné provozovat méně formálně, tedy méně byrokraticky, byrokratické řízení organizace je neefektivnější - ovšem pouze pro organizace samotné! Zaměstnanci jsou naopak plně pod kontrolou svých zaměstnavatelů.

Existuje několik základních fundamentálních rozdílů mezi vnitřním fungováním nebyrokratických organizací, jako jsou například nestátní neziskové organizace a nastavením vnitřních struktur typických byrokratických organizací.

První protiklad spočívá v charakteru moci. V případě byrokracie je moc buďto funkcí pozice v organizační hierarchii, anebo je vázána na odbornost. Organizace nebyrokratické naopak staví na schopnosti lidí chovat se disciplinovaně i bez formálního donucení a kooperovat s druhými dobrovolně. Kladou důraz na demokratickou účast všech členů na rozhodování. Závazná pravidla jsou v této formě organizace přijímána za účasti všech a jejich aplikace předpokládá všeobecný souhlas. Stejným způsobem se postupuje v nebyrokratických organizacích v případech formulace cílů. Všichni členové organizace participují na rozhodování o cílech.

Povaha pravidel představuje druhý rozdíl. Byrokratické organizace jsou řízeny abstraktními, vysoce formalizovanými pravidly, jež bývají fixovány písemnou formou. Tato pravidla pokrývají maximum prostoru relevantního z hlediska rozhodování. I když žádná organizace nemůže fungovat bez pravidel, snaží se nebyrokratické organizace pokrývat písemnými předpisy co nejméně oblastí. Přednost je dávána rozhodování případ od případu za účasti pokud možno všech členů, jichž se rozhodnutí dotýká.

Třetí distinkci mezi byrokratickými a nebyrokratickými organizacemi představuje sociální kontrola. V byrokratických organizacích je sociální kontrola součástí řízení. Sociální kontrola zde vychází z existující hierarchie moci a zodpovědnosti. Neosobní normy a vztahy nadřízenosti a podřízenosti představují základní prostředky sociální kontroly. Nebyrokratické organizace oproti tomu upřednostňují osobní působení mezi svými členy; kladou důraz na morální normy a hodnoty. Předpokladem účinnosti tohoto kontrolního mechanismu je shoda v základních orientacích sdílených členy dané organizace.

Sociální vztahy jsou další oblastí, kde se uplatňují rozdílné přístupy. V byrokraticky řízených organizacích převládají vztahy neosobní, instrumentální a vysoce segmentované. Nebyrokratické uspořádání organizací je inspirováno komunitními ideály. Interpersonální vztahy nemají instrumentální podobu, jsou založeny na pochopení a empatickém přístupu; mívají pozitivní emocionální výboj.

Poslední elementární rozdíl spočívá v motivaci. Hlavním motivačním nástrojem v moderní byrokratické organizaci je finanční odměna, případně různé zaměstnanecké „benefity“. V nebyrokratických organizacích, tedy také v nestátních neziskových, je používáno velké spektrum odměn. Finanční prvek zde však ustupuje do pozadí. Participace na aktivitách organizací je motivována především možností nalézt naplnění nemateriálních hodnot, včetně možnosti produktivní spolupráce a přátelství. Díky tomu se mnohem přirozeněji členové či zaměstnanci identifikují s organizací jako celkem a s jejími cíli.

Přes tyto rozdíly nelze pohlížet na alternativní organizace jako na spolky přátel, kde neexistují rozpory. Je zřejmé, že alternativní formy organizace, jakkoli mohou být jejich jednotlivé rysy alternativní ve srovnání s rysy organizací byrokratických, jsou současně zatíženy řadou rizik a nevýhod.

Především aktivity, které v nebyrokratických organizacích probíhají, jsou časově náročné. Komunikace je jistě bohatší a oboustranná. To umožňuje větší angažovanost všech zúčastněných; podporuje kreativitu myšlení, a tím umožňuje více inovací; vytvářejí se podmínky pro vyšší pružnost celé organizace. Na druhé straně je oboustranná komunikace nutně pomalejší. Vydá-li nadřízený rozkaz, podřízený si ho vyslechne. Komunikace je velmi rychlá. Najít společný konsensus dvou nebo dokonce více lidí je však zdlouhavé, přestože to přináší pozitivní pocity pro zúčastněné.

Dalším problematickým faktorem je homogenita. Konsensus znamená jistou homogenitu. Jsou lidé, kteří preferují rozmanitost. Homogenita pro takové lidi může představovat problém, s nímž se těžko dokážou vypořádat.

Třetí podstatnou nevýhodou alternativních nebyrokratických organizací je intenzita emocí. Lidé uspokojují osobní, pozitivní vztahy. Dojde-li však k narušení takového harmonického vztahu, založeného na emocích, mohou být konsekvence o to hrozivější. Členové organizace mívají strach z konfliktů, jež by mohly jejich svět rozvrátit. Konflikty mohou být v těchto případech více zničující. (Keller, 1996: kap. 10)

V procesu ekonomizace společnosti se podnik či firma stává modelem nejen správného fungování veřejného sektoru, ale také závazným modelem chování každého jednotlivce. Od nynějška má každý vést svůj život nejen v práci, ale i v soukromí jako

skutečný profesionál beze zbytku ovládající svůj výkon. (Keller, 2007: kap. 3) Člověk se má stát robotem, který odhlíží od svých emocí a racionálně se věnuje zlepšování svého výkonu.

Klíčovým cílem procesu modernizace moderní společnosti je přeměna veřejného sektoru. Veřejný sektor má být regulován na základě tržního modelu nabídky a poptávky; jeho cílem má být maximální efektivita.

V tuto chvíli je možno shrnout, že výše popsaný proces ekonomizace se projevuje v mnoha oblastech společnosti. Následkem toho je společnost řízena imperativem zisku a spotřeby. Na úrovni systému se členové společnosti stávají závislými pouze sami na sobě, neboť abstraktní systémy jim nejsou schopny poskytnout ochranu a bezpečí; systémy pouze nabádají jedince, aby se řídili imperativem peněz, a tak si vlastně sami zajistili bezpečí. Tím, jak se rozvolnila pouta primární sociability, vytratila se solidarita a sítě vztahů mezi jednotlivci i skupinami navzájem. Mnohokrát bylo zmíněno, že rodinné a sousedské vazby tvořící elementární prvek sociální kapitálu, se uvolnily, což má negativní dopady na jednotlivce.

2.3.1 Kult těla

Součástí výše popsaných procesů a jevů je fenomén, který nazývám „kult těla“, jež je pro modernitu zcela charakteristický. Tento fenomén jsem pojmenoval „kultem těla“ proto, že důraz na tělesnou krásu dnes představuje pro mnoho lidí až náboženskou posedlost. Stejně jako dříve lidé uctívali bohy, dnes uctívají krásné tělo. Je nesporné, že „kult těla“ nebyl vyznáván v předmoderních společnostech, že se vytvořil až v průběhu moderní éry. Svým způsobem ho lze považovat za iracionální fenomén dnešního racionalizovaného světa. „Kult těla“ představuje paradoxní protipól obžerství, které lze mimo jiné spojovat s rychloobslužnými restauracemi.

Chudoba, jež na celém světě způsobuje umírání lidí, je jedním z největším problémů, kterým naše planeta čelí. V mnoha místech světa lidé umírají proto, že prostě nemají co jíst.

Smrt však hrozí i lidem, zvláště ženám, kteří nejedí buď vůbec, anebo jen málo z jiného důvodu. Zatímco v Somálsku, Ugandě, Etiopii a dalších zemích umírají lidé v důsledku chudoby, v západní Evropě hrozí smrt ženám, které žijí ve společnosti v nadbytku. (Giddens, 1999: 135-141)

Jedná se o situace, které vznikají ze zdrojů rozdílné sociální dynamiky. Chudoba a z toho plynoucí hladovění je způsobeno faktory, nad nimiž lidé ztratili kontrolu. Hladoví

pouze ti nejhudší. V druhém případě jsem svědky hladovění v západní společnosti, která žije v blahobytu. Dívky, které dobrovolně hladoví, trpí mentální anorexií – chorobou, u níž neznáme žádnou fyzickou příčinu. Osoba trpící mentální anorexií je doslova posedlá touhou po dokonale štíhlém těle; proto nakonec úplně přestává jíst. Obecně všechny poruchy přijímání potravy, včetně mentální anorexie, jsou chorobami majetných vrstev.

U mentální anorexie je postiženo tělo. Přesto vysvětlení příčin této nemoci nelze nalézt u biologů. Příčiny je nutno hledat v oblasti kulturní a sociální.

Mentální anorexie je sice nemoc, ale současně je úzce spojena s představou „držení diety“; to je fenomén moderní doby, který odráží změněnou představu o tělesné kráse. Ve většině předmoderních společností představovala ideál ženské krásy plná, zaokrouhlená postava. Štíhlost nebyla vůbec považována za žádoucí, protože byla spojována s nedostatkem potravy, tj. s chudobou. Štíhlost jako vzor krásy se prosadila až moderní době. (Giddens, 1999: 135-141)

Příčiny mentální anorexie proto souvisí se změnou názoru společnosti na ženskou krásu. Mentální anorexie se začala objevovat ve větší míře teprve před třemi nebo čtyřmi desetiletími. Od té doby její výskyt u mladých žen stále stoupá. (Giddens, 1999: 135-141) Stejně tak se zvyšuje výskyt bulimie, nemoci, která jde ruku v ruce s mentální anorexií, přestože její symptomy jsou právě opačné. Bulimie je chorobné přejídání, po němž si postižená osoba mnohdy sama navodí zvracení.

Alarmující je především zjištění, že poruchy přijímání potravin se vyskytují u poměrně velké části populace, a to ženské. Vážné problémy s přijímáním potravy dnes ve svém životě prodělá asi 20 procent britských žen. Ještě vyšší procento zažívá období občasné bulimie. Šedesát procent třináctiletých dívek už má zkušenosti s držetím diety; u osmnáctiletých stoupá tento počet na více než 80 procent. Jak vyplývá z těchto čísel, nejedná se o marginální problém. Jedná se celospolečenský problém. Přičteme-li k mentální anorexii posedlost dietami a jiné doprovodné jevy, můžeme poruchy související s jídlem považovat za součást života milionů lidí ve všech průmyslových zemích. (Giddens, 1999: 135-141)

Ohromující nárůst zmíněných poruch jednoznačně svědčí o vlivu sociálních faktorů na náš život. Na člověka totiž působí mnoho faktorů, které vycházejí z naší sociální zkušenosti i norem a hodnot skupin, k nimž patříme, a podmiňují tím jeho chování.

Posedlost krásným tělem je odrazem hodnot moderní konzumní společnosti, jež je svou orientací na vnějškovost, peníze a konzum povrchní. Ekonomizace společnosti jednoznačně člověka nutí, aby se zajímal pouze o peníze, materiální statky a spotřebu.

Image člověka dnes vytváří peníze a vzhled. V tom spočívá povrchnost života mnoha lidí. Hubnutí v případě ženského pohlaví a touha po svalnaté postavě u mužů jsou dokladem toho, že dnešní společnost oceňuje jedince podle vzhledu. Dalším měřítkem je bohatství a kariérní úspěch. Všechny tyto hodnoty prostupují společností a zásadně ovlivňují socializační proces každého nového jedince.

Orientace společnosti na krásu a přitažlivost má bohužel velmi negativní dopady na marginalizované skupiny obyvatel. Následkem toho žijí mnozí senioři na okraji společnosti, neboť senior nenaplnuje kritéria přitažlivosti. Zatímco dříve senioři ve společnosti zastávali velmi významné postavení díky svým životním zkušenostem a moudrosti, fenomén krásy je naopak izoluje od společnosti. Přitom právě senioři představují velký potenciál pro společnost jako celek. Již odedávna právě nejstarší lidé vytvářeli kulturu každé společnosti tím, že předávali své zkušenosti a dovednosti následujícím generacím. Respekt a úcta, kterou starším lidem společnost dříve prokazovala, se dnes vytrácí.

Mnoho organizací občanského sektoru si je naštěstí vědomo tohoto problému a usiluje nejen o jeho pojmenování, ale rovněž o jeho řešení. Mnohé nestátní neziskové organizace se snaží seniory znovu zapojit do společnosti tím, že je vzdělávají v práci s novými technologiemi, zapojují je do různých aktivit, a tak jim vlastně zvyšují sebevědomí a motivaci k tomu, aby byli aktivní.

Občanská společnost a občanský sektor tedy skutečně nabízejí nepřehledné množství možností k aktivitě a řešení aktuálních problémů, kterým naše společnost čelí.

2.4 Syntéza – podoba dnešní společnosti

Na základě předchozích analýz je podle mého názoru možno vytvořit syntézu, která představuje kritické zhodnocení podoby dnešní moderní společnosti.

Z předchozí vyplývá, že jsem si zvolil jako výchozí pozici modernitu. Domnívám se, že žijeme v době moderní. Nepopírám, že ve společnosti existují jisté rysy, které by snad mohly naznačovat nástup nové – postindustriální či postmoderní společnosti. Přesto ale věřím, že podstata dnešní společnosti je bytostně moderní.

Podle mého názoru je možno syntetizovat předchozí úvahy vycházející zejména z Ritzerových a Kellerových myšlenek takovým způsobem, že získáme podobu společnosti, tak jak se nám dnes skutečně dává.

Modernita v podstatě zahrnuje čtyři elementární vlastnosti. Jsou to tyto prvky: generalizace vztahů, individualizace, diferenciacie společnosti a vysoký stupeň

racionalizace. Vedle toho je proces racionalizace charakterizován čtyřmi dimenzemi – efektivnost, předvídatelnost, kvantita a kontrola. Tyto vlastnosti jsou vlastnostmi modernity, neboť mcdonaldizace je projevem modernity.

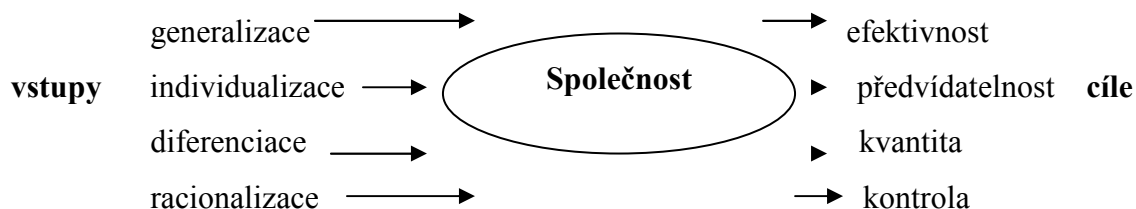
Aby bylo správně pochopeno, jakým způsobem chci předchozí myšlenky syntetizovat, je nutno provést explanaci na analogickém příkladu tržního podniku. Tržní podnik se snaží dosáhnout cílů, které si stanoví. Cíle mohou být různé, podle toho jaké strategické myšlení má top management, co vyžaduje akcionář atd. Nicméně k tomu, aby stanovených cílů podnik dosáhl, musí mít k dispozici nějaké vstupy, tj. zaměstnance, know-how, výrobní prostředky (v případě výrobního podniku), kapitál atd.

Analogie moderní společnosti spočívá v tom, že vlastnosti modernity vlastně představují pro společnost „vstupy“, s nimiž pracuje. Je to materiál, který má k dispozici. Společnost je dnes orientována tak, že v ní existují jednotlivci, kteří jsou dnes individualisty. Procesy, které ve společnosti probíhají, jsou vysoce racionalizované. Přestože se ve společnosti zvyšuje individualismus, zároveň jsou struktury společnosti generalizované a formalizované. Konečně je společnost diferencována, existuje mnoho subsystémů, které jsou ovšem mezi sebou ve větší či menší interakci.

Vlastnosti mcdonaldizace v podstatě představují cíle, které si společnost, v jejímž rámci lidé jednájí vysoce individuálně prostřednictvím velmi formálních a racionálních struktur jednotlivých subsystémů, stanovila. Dnešní moderní společnost chce být efektivní, předvídatelná, vyžaduje produkci co největšího množství statků; zároveň jedinci, kteří tuto společnost ovládají, chtějí mít všechny a všechno pod kontrolou.

Z předešlého je tedy možno graficky popsat dnešní moderní společnost následovně:

Schéma: Orientace moderní společnosti

Zdroj: autor

Takto tedy vypadá dnešní společnost, jež je posedlá konzumem. Z výše popsané vyplývá, že konzum je spjat s několika fundamentálními rysy. Je to jednak egoismus a

individualismus, jehož důsledkem je nezájem o druhé. Individualismus se projevuje u občanů, pasivních konzumentů. Egoismus se prosazuje nejen na úrovni jednotlivce, ale také na úrovni systému. Komerční subjekty jednají egoisticky pouze za účelem dosažení zisku bez ohledů na okolí, v jehož rámci podnikají. To má za následek nedostatek solidarity ve společnosti, jež může mít nebezpečné konsekvence.

Druhým rysem konzumní společnosti je proces ekonomizace, který se projevuje na úrovni systému stejným způsobem. Komerční subjekty usilují o maximalizaci svých výnosů. Využívají proto své zaměstnance, kteří jim nejlépe vyhovují jako bezduší loajální roboti, kteří jsou pod stálou kontrolou. To má konsekvence v dehumanizaci zaměstnanců, kteří potom také ve svém soukromém životě bývají často pouhými pasivními konzumenty. Hodnocení podle poměru nákladů a výnosů se pak převádí do mnoha sociálních sfér, které se začínají také orientovat na zisk (např. soukromé školy, soukromé ordinace lékařů apod.).

Třetím rysem konzumu je racionalizace, jejímž projevem je procesem mcdonaldizace. Stejně jako v případě ekonomizace, vede racionalizace ve sféře pracovní k tomu, že se ze zaměstnanců stávají roboti, kteří bez přemýšlení dělají to, co se jim řekne. Inteligenční potenciál, který má člověk k dispozici, je pak nevyužit. Jednotlivé dimenze mcdonaldizace mají různé negativní dopady, jak již bylo ukázáno. Především touha po efektivnosti vede k uspěchanosti. Uspěchanost vede ke stresům, které nakonec ústí v mnoha případech k poškozování lidského zdraví. Zdravotní dopady na jedince jsou známy. Důraz na kvantitu oproti kvalitě může vyústit v bezohlednost a ignoranci. Firmy, které neřeší, zdali jejich výrobky nemají negativní dopady na přírodu, protože je nezajímá kvalita, představují značnou hrozbu.

Posledním rysem, s nímž je konzum spjat, je samoregulační fungování tržního hospodářství, které přináší nerovnosti. Už bylo několik zdůrazněno, že trh není schopen vytvářet rovnováhu ve společnosti. Někteří lidé zbohatnou, jiní nikoli. Dochází k nerovnostem, které musí být řešeny, jinak mohou přerůst v chaos a nepořádek. Trh navíc nepředstavuje místo, kam vstupují všichni lidé se stejnými zdroji. V tomto smyslu je tržní soupeření nespravedlivé, neboť každý nemá k dispozici zdroje, s nimiž by na trh mohl vstoupit, popřípadě jsou jeho zdroje pouze omezené.

Imperativ individualismu a egoismu je imperativem tržního hospodářství ve své čisté podobě, jak bylo ukázáno na příkladu F. A. Hayeka. Lidé jsou posedlí konzumem a honbou za penězi právě proto, že jsou podněcováni trhem. Trh tak představuje jednu z příčin konzumu dnešní moderní společnosti.

3. Teoretické vyústění

Předchozí části ukázaly, že v dnešní moderní společnosti se odehrávají dva protichůdné procesy. Prvním z nich jsou souběžné a vzájemně se doplňující procesy ekonomizace a racionalizace společnosti. Tyto procesy podněcující egoismus a individualismus tvoří podstatu dnešní konzumní materiální společnosti.; společnosti, která produkuje jedince, které lze nazvat pasivními konzumenty.

Společnost primárně orientovaná tímto směrem se stává velmi povrchní. Konzum a materialismus jsem nazval nemocí dnešní moderní západní společnosti. Společnost je uspěchaná, snaží se efektivně, tj. mimo jiné rychle reprodukovat.

Ukázalo se, že tyto tendence přináší velká rizika pro budoucnost nás všech. Především ekonomizace a racionalizace mají zásadní dopad na nás jako jedince.

Pasivní konzumenti se zajímají pouze sami o sebe, což vychází z imperativu ekonomizace, který se postupně prosazuje do mnoha sociálních sfér společnosti. Postoj založený na nezájmu o druhé představuje nejen postoj nemorální, ale přináší značná nebezpečí. Pokud se bude člověk starat pouze sám o sebe, začnou narůstat různé sociální problémy. Lidé, kteří neuspěli na trhu, se ocitnou izolováni na okraji společnosti bez potřebných zdrojů, aniž budou moci uspokojit alespoň své základní biologické potřeby. Takoví lidé pak mohou být zatlačeni do situace, jejímž jediným východiskem bude kriminalita. Masová nespokojenost navíc může vést k sociálním nepokojům a přerůst v sociální hnutí. To pak může mít konsekvence v tom, že prostředí, v němž žijeme, se stane nebezpečnějším, agresivnějším a hlučnějším, protože lidé budou, slovy T. Hobbse, sami sobě vlky. Taková situace může nastat, vytratí-li se ze společnosti solidarita, důvěra a slušnost.

Procesy racionalizace v pracovní sféře z nás dělají bezduchá individua navyklá nepřemýšlet a vykonávat rutinní úkony s naprostou samozřejmostí a automaticky. Je evidentní, že pracovní sféra, v jejímž rámci působí zejména formální organizace založené na Macdonaldově racionalizovaném modelu a využívající byrokratické struktury, zásadně potlačují lidské myšlení, využívání rozumu a rozvoj kreativity; brání tedy využívání inteligenčního potenciálu, který máme k dispozici. Všichni máme nějaké vlohy a schopnosti, a ty bychom měli rozvíjet, abychom byli prospěšní nejen sami sobě, ale i celé společnosti. Pasivitu, na kterou si navyknul ve sféře pracovní, pak člověk může přenášet i do sféry soukromé. A skutečně konzumenti jsou pasivní ve vztahu k rozhodování o svém vlastním životě. Lidé, kteří nechodí volit, ani se nesnaží vládu nijak ovlivňovat v jejím

rozhodování, jsou nezodpovědní. Takové postoje totiž mohou vést k tomu, že nám bude vládnout vláda nezodpovědná, která bude hájit pouze své zájmy a nikoli zájmy nás občanů, protože na ni veřejnost nebude vytvářet tlak. Riziko racionalizace tedy spočívá v tom, že navykne-li si na pasivitu i ve sféře veřejné a soukromé, pak se může stát, že nám bude vládnout neomezeně nějaký diktátor nebo skupina oligarchických vládců, jimž budou zájmy občanů ukradené.

Ekonomizace zasahující stejně jako racionalizace do mnoha sfér společnosti má podobně nebezpečné dopady na jednotlivce. Ekonomizace především přináší imperativ maximalizace zisku. Peníze a materiální statky se stávají ústředními hodnotami společnosti. Jedinci usilují o maximalizaci příjmů, stejně jako je cílem komerčních firem maximalizace zisku. Měřítkem kvality života je bohatství a moc.

Především je vyžadována efektivita a klade se důraz na kvantitu. Efektivita, která může být pro určité situace výhodou, ovšem často vede k uspěchanosti. To má ve svém důsledku negativní vliv na lidské zdraví, protože uspěchanost vede ke stresům, které lidské zdraví prokazatelně poškozují. Stejně tak důraz na kvantitu přináší nebezpečí toho, že odhlédneme-li od kvality, může to vyústit v bezohlednost a ignoranci. Firmy, které nezajímá kvalita ve smyslu nejen kvality výrobku, ale také ve smyslu vyvarování se negativních dopadů na životní prostředí, představují značná rizika. Proto je nutno dále propagovat koncepci společenské odpovědnosti firem a vůbec na komerční subjekty tímto směrem vytvářet tlak.

Sítě vztahů zajišťující ochranu a pomoc mezi jedinci a skupinami navzájem, charakteristické pro předmoderní společnosti, byly zpřetrhány. Jedinými prostředky ochrany se stávají peníze a společenské postavení. Ruku v ruce s tímto trendem roste korupce, neboť význačné společenské postavení přináší příležitost k snadnému zisku na bázi korupce. Všechny tyto procesy vytvářejí mezi lidmi nedůvěru, která se šíří dál.

Existují různé skupiny obyvatel, které se ocitly na okraji společnosti, neboť dřívější vztahy ochrany a pomoci byly zpřetrhány, státu mnohdy chybí finanční prostředky, a fenomény jako je migrace nebo vytváření ghett stát ani není schopen systematicky řešit.

Všechny zmíněné procesy a fenomény mají obrovské dopady na celou naši planetu. Životní prostředí se neustále zhoršuje. Honba za penězi a výroba luxusních statků, se odrážejí v netoleranci nejen vůči marginalizovaným skupinám obyvatel, ale také v ignoraci přírody. Smog, na němž mají podíl především výfukové plyny z automobilů a výrobní podniky, se stal součástí života městského obyvatele. Ovzduší se bohužel zhoršuje i

v horských oblastech, kde dochází ke kácení stromů. Chemické postřiky kůrovců mnohdy vedou také k odumírání stromů.

Všechny tyto problémy, s nimiž je fenomén konzumu úzce spjat, mají svůj původ v trhu. Procesy ekonomizace a racionalizace jsou vyvolávány tržním imperativem. To vede k individualismu a egoismu a ústřední hodnotou ve společnosti se stávají peníze.

Jak z tohoto začarovaného kruhu ven? Cesta ven existuje, je to cesta vedoucí do občanské společnosti, do občanského sektoru, jak již bylo naznačeno.

Proto bylo v první části pojednáno o občanské společnosti. Cílem bylo ukázat, co občanská společnost představuje, jaké hodnoty vyznává, a jaké výhody nám občanům přináší. Bytostnou podstatou moderní občanské společnosti je svoboda. Občanská společnost, která není omezena státem, ale naopak jí je umožněn plnokrevný rozvoj, představuje prostor svobodného pohybu, sdružování a spolčování.

Po provedení podrobného rozboru vývoje občanské společnosti a různých problémů a jevů s ní souvisejících jsem v závěru první části stanovil, že *„občanská společnost je prostorem svobodného sdružování, který umožňuje aktivně se podílet na vytváření vlastní budoucnosti, rozvíjet inteligenční potenciál člověka, a jež je založena na hodnotách solidarity a altruismu“* (str. 58).

V úvodu práce jsem stanovil tři následující premisy. Občanská společnost může být lékem na nemoc konzumu a materialismu; představuje reálný prostředek úniku z racionalizovaných sfér dnešní moderní společnosti; umožňuje nám občanům vzít osud do svých rukou a rozhodovat aktivně o naší vlastní budoucnosti. Jakým způsobem tedy toto vše občanská společnost dokáže?

Část druhá, jež byla kritickým pohledem na moderní společnost, poukázala na tři fundamentální rysy, s nimiž je konzum spojen. Za prvé, je to individualismus a egoismus, jenž je podněcován tržním hospodářstvím svým imperativem na maximalizaci zisku. Individualismus se logicky projevuje své sféře soukromé, kde jednotlivá individua usilují o peníze a materiální statky, jejichž prostřednictvím poměrují kvalitu života. Občanská společnost individualismus pasivních konzumentů překonává svým důrazem na kolektivismus, důrazem na solidaritu a sounáležitost s jinými jedinci, s nimiž ve společnosti žijí. To má na společnost pozitivní dopad v tom, že se vytváří hodnotné vztahy založené na důvěře a pochopení, reprodukuje se tak slušnost; člověk získává pocit větší jistoty a bezpečí, neboť ví, že není odkázán pouze sám na sebe.

Egoismus se prosazuje nejen na úrovni jednotlivce, ale také na úrovni systému. Komerční subjekty jednají egoisticky pouze za účelem dosažení zisku bez ohledů na okolí,

v jehož rámci podnikají. To má za následek nedostatek solidarity ve společnosti, jež může mít zmíněné nebezpečné konsekvence. Rovněž egoismus občanská společnost omezuje právě svou orientací na zájem o druhé. Navíc organizace občanského sektoru také reagují a poukazují na negativní důsledky podnikajících subjektů ve vztahu k životnímu prostředí. Lhostejnost egoismu je překonávána zodpovědností vůči sobě, společnosti i planetě.

Druhým rysem konzumní společnosti je proces ekonomizace, který se projevuje na úrovni systému stejným způsobem. Firmy, jejichž primárním cílem je maximalizovat zisk, přičemž častým prostředkem bývá i snižování personálních nákladů, kontrolují své zaměstnance, manipulují s nimi, a tak je využívají ve svůj prospěch. Samozřejmě ne všechny podnikatelské subjekty postupují tímto způsobem, ale robotizace zaměstnanců se skutečně v mnoha případech projevuje. Dehumanizovaní pracovníci se pak často i ve svých soukromých životech stávají pouhými roboty, pasivními příjemci materiálních statků. V organizacích občanské společnosti jsou naproti tomu vztahy mnohem méně formalizované; jsou spíše založeny na svobodném vyjádření názoru, na dosažení společného konsensu, což vytváří kvalitnější interpersonální vztahy. Samozřejmě vztahy takového typu mohou být méně efektivní, proto si komerční subjekty, založené právě na efektivnosti, nemohou dovolit firemní kulturu založenou na sdílených konsensech a otevřené komunikaci. Nicméně lidé, kteří mají potřebu navazovat kvalitnější interpersonální vztahy, mohou tuto potřebu uspokojit právě v občanské společnosti. Občanská společnost tedy překonává dehumanizující pracovní prostředí komerčních subjektů svým důrazem na kvalitu interpersonálních vztahů.

Třetím rysem konzumu je racionalizace, jejímž projevem je proces mcdonaldizace. Jednotlivé dimenze mcdonaldizace, jak bylo probráno, mají na společnost různé negativní dopady. Především důraz na efektivitu a kvantitu přináší mnohdy bezohlednost komerčních subjektů ve vztahu svých výrobků a služeb k přírodě, a také uspěchanost mající konsekvence v poškozování zdraví člověka či zvýšené dopravní nehodovosti. Občanská společnost omezuje orientaci na efektivitu a kvantitu tím, že klade důraz na úplně jiné hodnoty. Protože hlavním posláním organizací občanského sektoru, jak jsem ukázal, není dosahování zisku, nejsou tyto organizace tlačeny být efektivními. Naopak uspěchanost je nahrazována důrazem na kvalitu lidských vztahů založených na solidaritě, spolupráci a důvěře. Takový přístup může celou společnost zpomalovat, a tím preventivně působit proti stresovým situacím z uspěchanosti vyplývajících. Občanská společnost klade důraz na kvalitu oproti kvantitě už tím, že poukazuje na takové podnikání tržních subjektů, které nebere ohledy jak na lidi ve svém okolí, tak na planetu jako celek.

Posledním rysem, s nímž je konzum spjat, je samoregulační mechanismus trhu, který přináší nerovnosti. Už bylo několik zdůrazněno, že trh není schopen vytvářet rovnováhu ve společnosti. Někteří lidé zbohatnou, jiní nikoli. Vytváří se nerovnosti, které musí být řešeny, jinak mohou přerůst v chaos a nepořádek. Trh navíc nepředstavuje místo, kam vstupují všichni lidé se stejnými zdroji. V tomto smyslu je tržní soupeření nespravedlivé, neboť každý nemá k dispozici zdroje, s nimiž by na trh mohl vstoupit, popřípadě jsou jeho zdroje pouze omezené. Občanská společnost společně se státem tedy může a měla by trh kontrolovat a omezovat. Je potřeba do trhu intervenovat, i když samozřejmě citlivě a efektivně bez omezení svobody, to je úlohou především státu. To se může dít například tak, že stát bude nakupovat od organizací občanského sektoru služby, které sám neumí poskytovat, a jež jsou potřebné proto, aby kompenzovaly tržní nerovnosti.

Je tedy možno shrnout, že občanská společnost omezuje posedlost konzumem svým důrazem na kolektivismus, solidaritu a sounáležitost s potřebnými. Tím se vytváří nové kvalitnější vztahy založené na důvěře. Roste jistota a bezpečí jedince, který se nemusí spoléhat pouze sám na sebe. Tímto způsobem omezuje individualismus a egoismus konzumu. Vzorce chování a zvyky v organizacích občanského sektoru vytváří jiné klima, které je založeno na neformálních vztazích, otevřenější komunikaci, svobodě vyjádřit svůj názor a ovlivnit rozhodnutí v organizaci. Takto brzdí uspěchanost a přílišnou touhu po efektivnosti konzumní společnosti. V neposlední řadě omezuje občanská společnost posedlost konzumem svým bytostným neziskovým charakterem. Nejenže organizace občanského sektoru kompenzují tržní nerovnosti tím, že poskytují služby potřebným, kteří na trhu neuspěli, ale vytvářením vztahů důvěry a pochopení ukazují alternativu poměřování kvality života oproti touze po penězích. Občanská společnost může být lékem na konzum a materialismus dnešní moderní společnosti.

V organizacích občanského sektoru působí lidé, kteří jsou aktivní; lidé, kteří chtějí rozvíjet svůj vlastní inteligenční potenciál, užívat rozum a nebýt pouhými roboty. V občanském sektoru se rozvíjí solidarita, altruismus, filantropie. Organizace občanského sektoru se snaží řešit dnešní palčivé problémy. V tom spočívá obrovský význam a potenciál občanského sektoru a občanské společnosti.

Většina z nás pracuje, a tak se musíme smířit s tím, že velkou část svého života žijeme v racionalizovaných sférách. Jsme racionalizačním procesem ovlivňováni. Večery a víkendy však můžeme trávit jiným způsobem než nakupováním v obchodních centrech, sledováním televize nebo návštěvou zábavních parků a rychloobslužných restaurací. Můžeme místo toho v organizacích občanského sektoru rozvíjet své zájmy a koníčky;

můžeme se stát kýmkoli, kým budeme chtít, včelaři, zahrádkáři, členy fotbalového klubu, dobrovolníky v nemocnicích či domovech důchodců, modeláři, ochránci kulturních památek či zastánci životního prostředí. Zapojením do těchto aktivit budeme rozvíjet svůj inteligenční potenciál, budeme se sdružovat s jinými, budeme komunikovat a vytvářet vztahy důvěry a přátelství. Netvrdím, že jako fotbalový hráč místního amatérského klubu budu rozvíjet svou inteligenci a kreativitu, ale zapojím se do něčeho smysluplnějšího, co budu sdílet s jinými; tak si vytvořím přátelské vztahy s lidmi, s kterými se budu rád vídat i mimo fotbalová hřiště. Pohybem a sportem udělám také něco pro své zdraví místo toho, abych strávil odpoledne u televize, kde budu pravděpodobně jíst tyčinky nebo něco podobného. Zároveň to však udělám pro sdružování samo, nikoli tedy proto, abych si vypracoval atletické tělo, ale proto, abych se opět sešel se svými kamarády z fotbalového družstva.

Občanská společnost je místo neracionalizované, a neracionalizované sféry jsou zdrojem veliké kreativity. Proto zde vznikají nové nápady a řešení aktuálních problémů. Na rozdíl od pasivních konzumentů, kteří se starají pouze sami o sebe, aktivní tvůrci společnosti naopak myslí především na ty druhé. Občanská společnost tedy představuje reálný prostředek úniku z racionalizovaných sfér dnešní moderní společnosti, ze sfér, jímž se nelze úplně vyhnout.

Občanská společnost je také prostorem aktivního utváření budoucnosti. Záleží pouze na rozhodnutí každého z nás, zdali vezmeme osud do svých rukou, začneme přemýšlet o společnosti, půjdeme volit. Občanská společnost poskytuje tu obrovskou výsadu, že nám umožňuje stát se strůjci svého osudu. Pokud budu zapojen do občanského sektoru a budu volit, pak mohu velmi výrazně spolu s ostatními, nikoli sám, ovlivňovat budoucnost a tedy svůj život. Přitom spoluutváření našich životů neznamena pouze volit nebo prostřednictvím různých sdružení či spolků ovlivňovat politiku vlády. Aktivní utváření budoucnosti spočívá také v tom, že se zapojíme například do aktivit organizací občanského sektoru poskytujících služby potřebným, protože uvažujeme o problémech, kterým naše společnost čelí, a chceme je řešit; chceme ovlivnit naši budoucnost tím, že budeme spoluurčovat orientaci naší společnosti.

Občanskou společnost samozřejmě nelze pouze idealizovat, neboť jak jsem se snažil ukázat na příkladu antické polis, má rovněž své nedostatky. Uzavřená komunita založená na principech diktujících život každého jednotlivce podle předem určeného schématu, byť by byla založena na solidaritě a vzájemnosti svých členů, může jednotlivce dusit a nepropůjčuje rozhodně takovou svobodu, kterou od občanské společnosti očekáváme.

Svoboda komunity vůči vnějším tlakům nestačí, je třeba, aby každý člen komunity měl svou vlastní svobodu, svobodu vnitřní vůči komunitě samé.

Aktivní veřejnost, tržní hospodářství a omezená a kontrolovaná vláda tvoří tři komponenty, které se vzájemně doplňují, a ve svém souhrnu vytvářejí občanskou společnost. Trh nelze ponechat svým samoregulačním mechanismům. Propojenost s veřejností a efektivní a citlivé zásahy státu do tržního hospodářství jsou dnes nezbytné. Trh ponechán sám sobě, bez jakékoli intervence státu a spolupráce s veřejností, nemůže být prospěšný pro všechny. Užitek budou mít pouze někteří, mnoho lidí zůstane na okraji a budou mít existenční problémy. Pouze aktivní veřejnost a útlý a efektivní sociální stát mohou trh „držet na uzdě“, resp. kompenzovat tržní nerovnosti.

Seznam použité literatury a zdrojů

Benda, Václav. 1990. „Paralelní polis“. In Vilém Prečan (ed.). *Charta 77 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci*. Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury, ss. 43-51.

(Benda, 1990)

Berger, Peter L., Thomas Luckman. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

(Berger, Luckman, 1999)

Brokl, Lubomír. 1997. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: SLON. Kapitola 1 „Pluralitní demokracie nebo neokorporativismus?“, ss. 11-69.

(Brokl, 1997)

Císař, Ondřej. 2005. „Na cestě ke společnosti světoobčanů? Nevládní organizace, sociální hnutí a noví aktivisté vně státních hranic“. *Sociální studia* 2005 (1): 87-109.

(Císař, 2005)

Coulanges, de Fustel. 1998. *Antická obec: studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma*. Praha: Sofis.

(Coulanges, 1998)

Čornej, Petr. 1992. *Vše podstatné z českých dějin*. Praha: Práh – Martin Vopěnka.

(Čornej, 1992)

Dohnalová, Marie. 2004. *Antropologie občanské společnosti*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně.

(Dohnalová, 2004)

Dohnalová, Marie. 2006. *Sociální ekonomika v evropském kontextu*. Brno: Nadace Universitas v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně.

(Dohnalová, 2006)

Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

(Giddens, 1999)

Gellner, Ernest. 1997. *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*. Brno: CDK, ss. 5-95, 112-124, 157-183.

(Gellner, 1997)

Geertz, C. 2000. *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství.

(Geertz, 2000)

Habermas, Jürgen. 2000. „Propedeutické vymezení typu občanské společnosti.“ §§ 1-3 in *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: FILOSOFIA, ss. 55-86

(Habermas, 2000)

Havel, Václav. [1984] 1990. „Politika a svědomí“. In Václav Havel. *Do různých stran*. Uspořádal Vilém Prečan. Praha: Lidové noviny, ss. 41-59.

(Havel, 1990)

Havelka, Miloš. 1998. „Nepolitická politika: kontexty a tradice.“ *Sociologický časopis* 34 (4): 455-66.

(Havelka, 1998)

Hayek, von Friedrich August. 1994. „Tržní řád neboli katallaxe“. Kapitola X. *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Acamedia, ss. 233-253.

(Hayek, 1994)

Keller, Jan. 1996. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

(Keller, 1996)

Keller, Jan. 2005. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

(Keller, 2005)

- Keller, Jan. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
(Keller, 2007)
- Müller, Karel. 2003. *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. 2. vydání. Praha: Triton.
(Müller, 2003a)
- Müller, Karel. 2003. „Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva.“ *Sociologický časopis* 39 (5): 607-24.
(Müller, 2003b)
- Otáhal, Milan. 1998. „O nepolitické politice.“ *Sociologický časopis* 34 (4): 467-76.
(Otáhal, 1998)
- Popper, Karl Raimund. 1998. „K teorii demokracie“, „Poznámky k teorii a praxi demokratického státu“. In Karl R. Popper. *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice*. Praha: Mladá Fronta, ss. 173-179, 180-200.
(Popper, 1998)
- Potůček, Martin a kol. 2005. *Veřejná politika*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
(Potůček, 2005)
- Potůček, Martin. 1997. *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
(Potůček, 1997)
- Putman, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65-78
(Putman, 1995)
- Ritzer, George. 1996. *Mcdonaldizace společnosti*. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky.
(Ritzer, 1996)
- Skovajsa, Marek. 2005. „Klasická koncepce politické kultury v díle Gabriela A. Almonda.“ *Politologická revue* 2005 (2): 3-26.
(Skovajsa, 2005)
- Smith, Adam. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.
(Smith, 2001)
- Šamalík, František. 1994. *O politické společnosti*. Brno: Masarykova univerzita.
(Šamalík, 1994)
- Taylor, Charles. 1994. „Liberální politika a veřejnost“. In Krzysztof Michalski (ed.). *Liberální společnost*. Praha: FILOSOFIA, ss. 17-53
(Taylor, 1994)
- Taylor, Charles. 1995. „Invoking Civil Society“. In Charles Taylor. *Philosophical Arguments*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, ss. 204-224.
(Taylor, 1995)
- Telec, Ivo. 1998. *Spolkové právo*. Praha: Beck
(Telec, 1998)
- Tocqueville, de Alexis. 1992. *Demokracie v Americe II*. Praha: Lidové noviny. Druhá část, kapitoly I-VII., ss. 73-90
(Tocqueville, 1992)
- Vajdová, Tereza. 2005. *Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje. Zpráva z projektu CIVICUS Civil Society Index pro Českou republiku*. Brno: Pro Nadaci rozvoje občanské společnosti a Fakultu humanitních studií University Karlovy vydalo AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM.
(Vajdová, 2005)

Walzer, Michael. 1998. „The Concept of Civil Society.“ In Michael Walzer (ed.). *Toward a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books, ss. 7-27.

(Walzer, 1998)

Znebejánek, František. 1997. *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství.

(Znebejánek, 1997)

Zákony

Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů

(Zákon 227/1997)

Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech, doplněných dalšími zákony

(Zákon 248/1995)

O autorovi

Bc. Lubomír Volf se narodil roku 1977. Bakalářská studia na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze zakončil obhajobou diplomové práce nazvané *Proměny podnikové kultury v kontextu modernizace a transformace institucí v České republice – příklad bankovníctví*.

Lubomír Volf se zajímá o neziskové organizace, proto se rozhodnul studovat na Fakultě humanitních studií navazující magisterský obor Studia občanských studií. Přesto, že je zaměstnán v tržním sektoru, je současně činný jako dobrovolník v nestátní neziskové organizaci Dům sv. Karla Boromejského.

Slovník nejdůležitějších jmen a pojmů

Demokracie

Takový systém společenského uspořádání, který umožňuje sesadit vládu, která vládne nezodpovědně a proti zájmům občanů, a to bez krveprolití, mírovou cestou.

Konzum

Vyjádření chování většinové společnosti spočívající v orientaci na individualismus a egoismus, kladoucí důraz na maximalizaci zisku a spotřebě, podporované procesy racionalizace a ekonomizace.

Kultura

Vše, co jedinec během svého vývoje přejímá od společnosti, v níž žije; to, co se předává z generace na generace – ať už jsou to zvyky, instituce, vzorce chování či lidmi vytvořené statky.

Kulturní aspekty občanské společnosti

Soubor aktivit a služeb poskytovaných organizacemi občanské společnosti, jež jsou odrazem jejich hodnot, vzorců chování a zvyků; soubor sdílených a předávaných významů.

Lidský potenciál

Soubor dispozic a sklonů člověka k činnostem a k existenci ve vztazích, které rozvíjí jak lidské bytostné síly, tak zároveň společnost.

Mcdonaldizace

Proces redukování lidského myšlení na minimum, jež má mimo jiné konsekvence v tom, že se z nás stávají pasivní konzumenti, kteří odmítají převzít osud do svých rukou. McDonaldizace představuje vyvrcholení procesu racionalizace.

Modernita

Nepružná společnost založená na kapitalistickém způsobu výroby, orientující se na zisk.

Občanská společnost

Prostor svobodného sdružování, který umožňuje aktivně se podílet na vytváření vlastní budoucnosti a rozvíjet inteligenční potenciál člověka. Občanská společnost je založena na hodnotách svobody, solidarity a aktivního zapojení.

Občanský sektor

Je institucionálním vyjádřením života občanské společnosti.

Racionalizace

Proces zavádění takových postupů a pravidel, která redukují lidské myšlení na minimum. Racionalizace ve svých důsledcích vede k tomu, že je potlačována lidská kreativita, myšlení.

Solidarita

Porozumění pro jednotlivce nebo celek, soudržnost; přijetí zodpovědnosti za společnost a její jednotlivé členy.

Rejstřík

- klec racionalizace, 7
„sociální“, 75
Alexis de Tocqueville, 48, 50, 52
altruismus, 56, 72, 74
Anthony Giddens, 20
antická obec, 35
Antika, 32
apolitická politika, 28
aristokracie, 48
bulimie, 83
byrokracie, 63, 80
byrokratické organizace, 80
centralismus, 45
Clifford Geertz, 20
ctnost, 48
čest, 49
dehumanizace, 67
demokracie, 52
despocie, 49
despotismus, 48
diferenciace, 74, 86
disent, 24, 25
distinkce, 49
dobročinnost, 72
důvěra, 14
E. Mandler, 25
efektivnost, 61, 85
egoismus, 51, 86, 90
egoista, 17
egoistické zájmy, 44
ekonomický pluralismus, 46
ekonomika, 43, 46, 75, 77, 78
ekonomizace, 6, 73, 79, 86, 87, 88, 90
Ernest Gellner, 53, 55
existenciální revoluce, 27
F. A. Hayek, 17, 43, 46, 49, 52, 79, 87
filantropie, 56, 74
Foucault de Coulanges, 32, 34, 38
frátrie, 34
generalisté, 31
generalizace, 75, 86
George Ritzer, 9, 19, 58, 68
Habsburské monarchie, 27
hodnoty, 55
Charles Montesquieu, 48, 49
Charta 77, 24, 29
chudoba, 82
individualismus, 13, 14, 44, 50, 51, 74, 79, 86, 90
individualista, 17
individualizace, 74, 75, 86
instituce, 22
intelektuální pluralismus, 46
inteligentní potenciál, 72, 89
iracionalita, 69
islám, 54, 55
Jan Keller, 9, 59, 73, 76
Jürgen Habermas, 39, 76
kapitalismus, 40, 41
Karl Raimund Popper, 52
katallaxe, 44, 45
klientelismus, 54
knížecí veřejnost, 40
kolektivismus, 19
kolonizace ekonomiky, 78
kolonizace žitého světa, 76
komunalismus, 38
komunismus, 10
komunita, 38
koncepce „skrytých potencií člověka“, 20
kontrola, 63, 66, 70, 85
konzum, 11, 18, 21, 29, 57, 66, 76, 84, 87, 89, 91
konzumní společnost, 19
království, 36
krize lidské identity, 25
kult těla, 82
kultura, 20, 57
kulturní aspekty občanské společnosti, 8, 21, 30
kulturní role občanské společnosti, 47
kurie, 34
kvantita, 62, 85
liberální občanská společnost, 37
lidská osobnost, 21
lidský potenciál, 20
Marie Dohnalová, 11
Martin Potůček, 17
Marxismus, 10
materialismus, 21, 57, 58, 87, 89
Max Weber, 19, 59
maximalisté, 30
maximalizace zisku, 69
McDonald, 12, 59, 60, 64, 70, 71

mcdonaldizace, 59, 61, 63, 69, 70, 72, 78, 85
 Mcdonaldizace, 12
 mentální anorexie, 83
 merkantilismus, 41
 migrace, 54
 Michael Walzer, 11
 Milan Otáhal, 25
 Milan Šimečka, 26
 Miloš Havelka, 27
 mimopolitická konstituce, 39
 mimopolitický statut, 32
 minimalisté, 39
 minimalistický přístup, 30
 moc, 78
 moderní občanská společnost, 48
 moderní veřejnost, 32, 39
 modernita, 73, 75, 77, 85
 modernizace, 58, 73, 75, 76, 82
 monarchie, 36, 49
 monarchistická vláda, 48
 morálka, 33
 muslimský svět, 54
 náboženství, 32, 37, 54
 nadace a nadační fondy, 14
 nebyrokratické organizace, 80
 nehumánní technologie, 64, 69
 nepolitická politika, 25, 27
 neracionalizované sféry, 71
 nerovnosti, 46
 nestátní neziskové organizace, 15
 normalizace, 26
 novodobý stát, 42
 občanská angažovanost, 52
 občanská sdružení, 15
 občanská společnost, 6, 10, 11, 18, 23, 24, 29, 32, 37, 38, 39, 42, 54, 56, 58, 69, 72, 84, 89, 90, 91
 občanské ctnosti, 49
 občanský sektor, 11, 15, 18, 68, 69, 78, 84, 89
 občanství, 11
 obec, 34, 37
 obecně prospěšné společnosti, 14
 oikos, 32
 participativní“ role občanské společnosti., 7
 pasivní konzument, 5, 17
 pasivní konzumenti, 12, 19, 22, 47, 57, 87
 pater, 33
 polis, 32, 36, 49
 politická funkce občanského sektoru, 16
 politická organizovanost, 38
 politická rovnost, 50
 postindustrialismus, 72
 postmodernismus, 72, 73
 právní formy organizací občanského sektoru, 14
 prospěšnost veřejná, 29
 předmoderní společnost, 76
 předvídatelnost, 62, 85
 racionalizace, 6, 20, 58, 60, 72, 75, 86, 87, 88
 racionalizované sféry, 23
 racionální systémy, 59, 65, 66, 69
 reprezentativní veřejnost, 39
 republika, 48
 rodina, 68, 70
 rovnost, 48, 50, 52
 rychloobslužné restaurace, 61, 62, 67
 řecká demokracie, 32
 sekularita, 32, 38, 39
 směna informací, 41, 42
 směna zboží, 41
 sociabilita, 76, 77, 78, 82
 socializace, 21
 sociální aktéři, 13
 sociální funkce občanského sektoru, 16
 sociální kapitál, 68
 sociální služby, 15
 sociální stát, 76, 79
 sociokulturní pojetí občanské společnosti, 30
 solidarita, 12, 17, 18, 23, 38, 44, 56, 57, 82
 společenská smlouva, 26
 spotřeba, 57, 58, 82
 stát, 30, 55
 stát daňový, 42
 strach, 49
 strukturálně-operacionální definice, 16
 svoboda, 13, 31, 49, 50, 52, 74
 Thomas Hobbes, 9, 17, 88
 tisk, 42
 Tomáš Garyk Masaryk, 28
 totalita, 29
 tradiční společnost, 76
 tradiční společnosti, 74
 trh, 39, 43, 46

tržní hospodářství, 30, 41, 46, 87
tyran, 36
ulamá, 54
umma, 54, 55
Václav Benda, 25, 28
Václav Havel, 25
veřejná prospěšnost, 13
veřejnost, 30, 31, 39

veřejný prostor, 42
vzájemná prospěšnost, 13, 29
zahraniční obchod, 41
zájmová činnost spolková, 15
základní funkce občanského sektoru, 16
zdravotní služby, 15
železná klec racionality, 59